

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ŘECKÝCH A LATINSKÝCH STUDIÍ

Julie Černá

Hippokratovské pojetí lékaře:

Překlad a komentář spisů *De medico* a *De decenti habitu*.

Vedoucí diplomové práce: mgr. Sylva Fischerová, PhD.

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem použila pouze uvedené prameny a literaturu.

✓ Julie Černá, Praha 2006

Děkuji doktorce Sylvě Fischerové za laskavé vedení mé diplomové práce, za důkladnou péči, kterou jí věnovala, a především za neocenitelnou pomoc při práci s řeckým textem.

OBSAH

I. Úvod	1
1. Spisy <i>De medico</i> a <i>De decenti habitu</i> a jejich místo v Corpus Hippocraticum	2
a) Obsah	3
b) Charakteristika	5
c) Jazyk	8
d) Datace	9
2. Etická tradice v Corpus Hippocraticum	10
3. Textová tradice	16
a) Rukopisy	16
b) Edice	19
c) Moderní překlady	22
4. Perspektiva této práce	23
a) Výchozí texty pro tuto práci	23
b) Problém datace	24
c) Základní sekundární literatura	25
II. <i>De medico</i> / O lékaři	27
1. Text a překlad	28
2. Komentář	35
III. <i>De decenti habitu</i> / O správném vystupování	64
1. Text a překlad	65
2. Komentář	73
IV. Bibliografie	105

I. Úvod

1. Spisy *De medico* a *De decenti habitu* a jejich místo v *Corpus Hippocraticum*

Spisy *De medico* (Περὶ ἰητροῦ, O lékaři) a *De decenti habitu* (Περὶ εὐσχημοσύνης, O dobrém chování) patří do skupiny čtyř spisů, které bývají označovány jako „deontologické“, neboť jsou v nich formulovány požadavky, jež byly kladeny na chování a vystupování lékaře v antice. Kromě našich dvou spisů se k této skupině řadí *Praeceptiones*, spis datovaný do doby helénistické (3. stol. př. n. l.) či římské (1.-2. stol. n. l.), a *Lex*, nejkratší spis hippokratovského *Corpus*, datovaný do 4. stol. př. n. l. Někteří badatelé chápou tuto skupinu širěji a řadí mezi deontologické spisy také *Iusiurandum* (5. či 4. stol. př. n. l.).¹

Lex je jediným deontologickým spisem, který Erótiános, hippokratovský komentátor žijící v době Neronově, začlenil do svého katalogu hippokratovských děl. Zařadil jej za *Iusiurandum*, neboť právě jako doplněk tohoto textu byl *Lex* v antice vnímán. Spisy *De medico* a *De decenti habitu* tedy Erótiános neznal či je nepovažoval za součást *Corpus*, nebo ještě nebyly v jeho době napsány.²

O žádném z obou spisů, jež jsou předmětem této práce, se nezmiňuje ani Galénos. Je sice autorem krátkého textu s názvem *Quod optimus medicus sit quoque philosophus*, jež bychom vzhledem k jeho zaměření mohli vztahovat k našemu spisu *De decenti habitu*, v názoru na to, zda Galénos deontologické spisy vůbec znal, se však badatelé zásadně liší. Jouanna³ upozorňuje, že Galénovo dílo je strukturovanější a propracovanější a způsobem myšlení se blíží spíše starším spisům *Corpus*. Soudí, že Galénovy názory nejsou ovlivněny četbou pozdních deontologických spisů, jež nemusel znát či je mohl považovat za neautentické.⁴ Naproti tomu např. Oser-Groteová se domnívá, že je Galénos jistě znal.⁵ Spíše ojedinělá je domněnka, že Galénos se nechal ke svému spisu inspirovat slovy ἰητρὸς γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος,⁶ kterou vyslovil Rütten.⁷

¹ Dátace všech spisů dle Jouanny (1992), str. 554; 544; 561. *Iusi.* řadí k deontologickým spisům např. Edelstein, Carella, Longrigg, Miller ad.

² O problému datace viz níže sub I. 1. d).

³ La lecture de l'éthique hippocratique chez Galien, in: *Médecine et morale dans l'antiquité* (1997), str. 237n.

⁴ Ibid. str. 240; cf. Diller (1941), str. 30. Téhož názoru jako Jouanna byl i Fleischer (1939), str. 104n.

⁵ (1998), str. 101.

⁶ Decent. 5.

⁷ Rütten, T., Medizinethische Themen in den deontologischen Schriften des Corpus Hippocraticum, in: *Médecine et morale dans l'antiquité* (1997), str. 105, pozn. 111.

Je tedy značně obtížné stanovit, kdy se *De medico* a *De decenti habitu* staly součástí *Corpus*. Fleischer⁸ formuloval hypotézu, že soupis hippokratovských spisů, který podává *pinax* Vatikánského rukopisu 276,⁹ představuje svědectví o velkém vydání hippokratovské sbírky, které zmiňuje Súda. Jako vodítko mu přitom sloužil počet a pořadí spisů, jež *pinax* a Súda uvádějí. V seznamu vatikánského rukopisu jsou uvedeny jak *De medico* (na 56. místě), tak *De decenti habitu* (na 58. místě)¹⁰ a lze se oprávněně domnívat, že podoba *Corpus Hippocraticum*, jak ji podává *pinax Vaticanus*, je starší než sám Vatikánský rukopis 276. Fleischer zachází ve své hypotéze ještě dál a pokouší se vysledovat hlubší minulost zmíněného vydání až k Soranovi z Efesu. Předkládá možnost, že Soranos byl pramenem Súdy nejen v případě *Vita Hippocratis*, ale i co se týče počtu spisů, jež Súda uvádí. Pak bychom starověké vydání *Corpus* mohli zasadit do doby Soranovy, tj. do 2. stol. n. l.

Fleischerova teorie je – jak on sám připouští – ze značné části založena na domněnkách. Pokud jsou však jeho závěry správné, znamená to, že mezi dobou sepsání alespoň jednoho z našich spisů, *De decenti habitu*, který bývá datován podobně jako *Praeceptiones* do 1.-2. století, a jeho zařazením do *Corpus Hippocraticum* musela uběhnout jen velmi krátká doba. Diller¹¹ s odkazem na Pfaffa¹² uvádí, že tento spis obsahovalo i vydání pořizené Artemidórem Kapitónem v 1. polovině 2. století, které poskytlo podklad pro text našich nejobsáhlejších rukopisů, a podporuje tak dataci, k níž jiným způsobem dospěl Fleischer.

a) Obsah

Název *De medico* / Περὶ ἰητροῦ vystihuje pouze obsah 1. kapitoly spisu. Fleischer¹³ se táže, nemá-li titul, jenž zřejmě nebyl se spisem spojen od samého počátku, znít spíše Περὶ ἰητροῦ, ale ani tento název dobře nevystihuje obsah spisu, jak sám Fleischer připouští. Rovněž je podle něj možné se domnívat, že se nedochovala úvodní část spisu, neboť dochovaný text vstupuje přímo *in medias res*.

Spis *De medico* se dělí na dvě jasně odlišené části: první část tvoří 1. kapitola, druhou kapitoly 2-14. V první části, kvůli níž je tento relativně krátký hippokratovský text řazen mezi

⁸ (1939), str. 108-112.

⁹ O tomto rukopisu viz níže sub I. 3. a).

¹⁰ Viz Jones (1923), str. LIX.

¹¹ (1941), str. 32.

¹² SBBerl., 1931, str. 560 nn.; WSt. 50, 1933, str. 67 nn. (cituji dle Dillera, *ibid.*).

¹³ (1939), str. 55, pozn. 52; str. 55n.

deontologické spisy, je vykreslen ideál lékaře, a to nejprve ve stručnosti fyzický, ve zbytku kapitoly pak obsáhleji morální.¹⁴ Druhou kapitolou se počíná výklad věnovaný adeptům lékařského umění.¹⁵ Začátečnickům jsou zde podány informace o základních lékařských zákrocích, jež by měli zvládnout; jak se zde praví, týkají se jich zejména úkony, které se provádějí v ošetřovně: τὰ ἐν ἰητρείῳ θεραπευόμενα. Dění v samotném ἰητρείῳ jsou věnovány kapitoly 2-9: ve 2. kapitole se probírá správné místo pro ošetřovnu, správné osvětlení v ní, sedátka lékaře a pacienta, nástroje, podávání vody, textilie užívané při ošetřování; 3.-4. kapitola pojednává o obvazech a bandážování; 5. kapitola o chirurgických zákrocích; 6. kapitola o nástrojích; 7. kapitola o baňkách; 8. kapitola o podvazování cév; 9. kapitola obsahuje shrnutí celého úseku. Následující kapitoly 10.-12. jsou věnovány výkladu o vředech a ránách, ve 13. kapitole se autor stručně dotýká problematiky vhodné chvíle (καιρός), již ponechává stranou, neboť podle něj takový výklad není pro začátečníky vhodný: πλείω προηκται τῆς κατ' ἰητρικὴν ἐπιμελείας καὶ πόρρω τοῦ τῆς τέχνης ἤδη προελθυθότος ἔστιν. V poslední, 14. kapitole je začátečník nabádán, aby se připojil k námezdnímu vojsku, a tak se mohl dobře vycvičit ve vojenském lékařství, jehož hlavní součástí je vyjímání střel.

Jak naznačuje nástin obsahu spisu *De medico*, první část spisu uvádí adepty lékařství do tohoto umění po stránce etické, druhá část po stránce odborné.

Narozdíl od předešlého spisu se *De decenti habitu* věnuje lékařské etice soustavně. Lze jej rozdělit na dvě hlavní části. První část představují kapitoly 1-6, které jsou věnovány výkladu o moudrosti: 1. kapitola rozlišuje moudrost užitečnou od neužitečné; 2. kapitola vymezuje škodlivou moudrost; 3. kapitola podává návod, jak rozeznat stoupence prospěšné moudrosti a vypočítává jejich vlastnosti; 4. kapitola vyzdvihuje význam přirozeného nadání (φύσις); 5. kapitola hovoří o nutnosti propojit lékařství s moudrostí; 6. kapitola o poměru lékařství a bohů. Druhá část, kap. 7-17, obsahuje praktické rady lékaři: kapitola 7 instruuje, jak se správně chovat při výkonu lékařského povolání, kapitoly 8-10 vysvětlují, kterým odborným aspektům, vybavení či léčivům věnovat pozornost. Závěrečné kapitoly 11-17 jsou věnovány návštěvám u pacienta: kapitoly 11-12 stanovují, jaká pravidla dodržovat při vstupu k pacientovi, kapitola 13 nabádá k pečlivému vyšetřování nemocných, kapitola 14 upozorňuje

¹⁴ Pro podrobnější analýzu 1. kapitoly viz komentář k ní sub II. 2.

¹⁵ Cf. kap. 2: Τὰ δὲ ἐς τὴν ἰητρικὴν τέχνην παραγγέλματα, δι' ὧν ἔστιν εἶναι τεχνικόν, ἀπ' ἀρχῆς συνοπτόν, ἀφ' ὧν καὶ μαθάνειν ἄνθρωπος ἄρξαιτο; kap. 9: Τὰ μὲν οὖν κατ' ἰητρείον ἀναγκαῖα ὄργανα, καὶ περὶ ἃ δεῖ τεχνικόν εἶναι τὸν μαθάνοντα,...

na chyby pacientů, kapitola 15 na význam umístění lůžka a polohy nemocného, kapitola 16 nastiňuje, jak správně komunikovat s pacientem a kapitola 17 vysvětluje, proč je pro lékaře užitečné zanechat u pacienta některého ze svých žáků. Kapitola 18 celý spis uzavírá shrnutím, jež se opět vrací k moudrosti: lékaři byly ve spisu předloženy zásady, jak dosáhnout dobré pověsti a správného chování, τὰ πρὸς εὐδοξίην καὶ εὐσχημοσύνην v lékařství, moudrosti a ostatních uměních. Neboť ti, kteří se jich drží, jsou ctěn rodiči i jejich dětmi – δοξαστοὶ πρὸς γονέων καὶ τέκνων.

První část spisu obsahuje výklad etiky v lékařství ve spojitosti se σοφίη, postavený na filosofickém základě, ve druhé části autor formuluje praktické rady, jejichž dodržováním lékař dosáhne dobré pověsti a nebude možné mu nic vytknout.

b) Charakteristika

Gossen ve své stati v *Realenzyklopädie*¹⁶ připsal *Praeceptiones, De medico a De decenti habitu* na základě epikurizujících tendencí, jež v textu vysledoval, filosofu Nausifanovi, Epikúrově učiteli. Bensel¹⁷ na epikurejské paralely rovněž upozorňuje a je si stejně jako Gossen vědom toho, že samotného Epikúra za autora označit nelze, a proto praví, že „quaerendum est possitne inveniri philosophus, cuius doctrina quamvis Epicuro propinqua non plane cum hoc philosopho congruat“. Nepřipisuje však jako Gossen *Praeceptiones a De decenti habitu* samotnému Nausifanovi, ale jeho stoupencům – „viris, qui idem de medicorum officiiis senserunt.“¹⁸

Fleischer svou práci pojímá do jisté míry jako odpověď na Benselovu teorii, a to zejména s ohledem na závěry týkající se datace obou spisů, jež vyplývají ze stylistické a obsahové analýzy textu. Bensel označil *De medico* za „*paraenesis quae vocatur vel adhortatio*“.¹⁹ Oba naše spisy mají naučný charakter, zejména tento však má – a již Bensel na to upozornil – blízko k žánru eisagogé, literárnímu druhu, jenž si vytvořil vlastní topiku.²⁰ Asper ovšem poznamenává, že „die Gattung eisagogischer Literatur (...) für uns erst im zweiten nachchristlichen Jahrhundert deutlich faßbar wird.“²¹

¹⁶ RE VIII 1912, sl. 1813; Heidel se rovněž domníval, že *Praec. a Decent.* (1914), str. 202n.

¹⁷ (1922), str. 98-102.

¹⁸ Také Heidel (1914) se domníval, že autor *Praec. a Decent.* reprodukuje myšlenky Nausifanovy (str. 202n.).

¹⁹ (1922), str. 102. Bensel provedl ilustrativní a přínosné srovnání pasáží *Medic.* a pseudoaristotelé parainese *Ad Demonicum* (str. 103).

²⁰ Bensel s odkazem na Nordena (1905, str. 522) pojímá parainesi jako předstupeň eisagogé.

²¹ Asper (1998), str. 309.

Asper²² dále uvádí definici eisagógé dochovanou v Pseudo-Soranových *Quaestiones medicinales* 21 ze 6. stol. n. l.:²³

quid est isagoga? isagoga est introductio doctrinae cum demonstratione primarum rationum ad medicinae artis conceptionem. ...tractatus quidem introductorius est modicus habendus.

Stejně požadavky, tedy aby eisagógé byla stručná, jasná a obsahovala vybrané základní poučky, na ni podle Aspera kladl již Galénos.²⁴ Podíváme-li se na náš spis z perspektivy této definice, můžeme říci, že jejím požadavkům vyhovuje.

Již Norden²⁵ si povšiml, že pro eisagógické spisy je typické kompoziční schéma *τεχνίτης – τέχνη*, resp. *artifex – ars*, jež nacházíme i v našem spisu.²⁶ Dále upozornil na rozličné *topoi*, které jsou pro eisagógické texty typické, aniž by se však nutně musely objevit vždy a v každém z nich.²⁷ V rámci rozdělení *artifex – ars* patří k těmto *topoi* v části, jejímž tématem je *artifex*, zejména vyjmenování vlastností, kterými má disponovat *perfectus artifex*, *τέλειος* či *ἄριστος τεχνίτης*. Popis je často doplněn výkladem o protikladu tohoto ideálu, někdy označovaném jako *μαινόμενος*.²⁸ Dále může být v této části probrána otázka vztahu přirozených vloh a studia, jehož význam je zdůrazňován.²⁹ V části věnované *ars* pak bývá pojednáno o jejím původu, stáří, či o tom, kdo ji vynalezl.

Norden rovněž poukázal na to, že na formu eisagógé měla velký vliv stoa, např. právě protiklad *τέλειος – μαινόμενος* podle něj naznačuje stoický původ zmíněného kompozičního schématu.³⁰ Výraz eisagógé je přitom poprvé doložen právě u stoických filosofů, Chrysippa, Apollodóra ze Seleukeie a Poseidónia.³¹ Počátky tohoto typu didaktické literatury přitom Norden našel již u sofistů.³² Kudlien³³ doplňuje: „Die Sache hat sich naturgemäß aus der Diskussion und den Kämpfen über die ‚Techne‘ allmählich entwickelt.“

²² Asper, *ibid.*, str. 310.

²³ Latinský text cituji dle Aspera, *ibid.*

²⁴ *Ibid.*, str. 311.

²⁵ (1905), zejm. str. 508-528, oddíl nazvaný Die Poetik des Horaz als isagogische Schrift.

²⁶ Cf. Kudlien (1966), str. 55.

²⁷ *Ibid.*, str. 516. Cf. Der Neue Pauly, s. v. Isagoge, sub A-C.

²⁸ Ukázkovým příkladem výkladu o vlastnostech, jež má mít *perfectus artifex* je právě *Medic. 1*. Cf. *Decent. 1-3*, kde jsou proti sobě postaveny užitečná a škodlivá *τέχνη* a představitelé jich obou.

²⁹ Norden, *ibid.*, str. 517. Cf. *Decent. 4, Lex 2*.

³⁰ *Ibid.*, str. 515. Cf. Gell. I, 2, 6 (Norden *ibid.*, str. 518).

³¹ Der Neue Pauly, *ibid.*, sub A.

³² *Ibid.*, str. 522.

Fleischer³⁴ proto správně dochází k závěru, že spis *De medico* můžeme považovat za představitele eisagogické literatury, neboť vykazuje její základní rysy. Na několika místech v textu je výslovně zmíněno, že je určen pro začátečníky a že se omezuje právě na výklad určený jim.³⁵ 1. kapitola obsahuje topos *de artifice*, po němž následují stručné praktické instrukce odborného charakteru.

Jak poznamenává Diller³⁶, spis *De medico* se ještě nachází hluboko v tradici lékařských škol, jak je známe z *Corpus*, neboť tam, kde autor sám nepodává dostatečně obsažný výklad, poukazuje na jiné spisy, v nichž je o daném předmětu pojednáno zevrubněji.³⁷ Fleischer³⁸ dále vyslovil domněnku, že původní podoba spisu mohla být rozsáhlejší a že úvodní kapitola celého textu, v níž by se nacházel topos *de arte*, může být ztracená. Můžeme tedy říci, že *De medico* již vykazuje některé rysy žánru, pro nějž se v pozdější době vžil jako *terminus technicus* název eisagóge.³⁹

Paraineticko-eisagogického charakteru je i druhý náš spis, *De decenti habitu*. Fleischer přesvědčivě dokázal, že spis je postaven na „stoickém“ základě, nikoli epikurejském, jak se domníval Bensel.⁴⁰ Upozorňuje, že sami představitelé těchto směrů se sobě v mnohém blížili, a proto lze tím spíše očekávat, že autor, jenž nepsal vědecké pojednání, vědomě směřoval k eklekticismu či nevědomky tíhl k jistému druhu „Popularphilosophie“ a potlačil rozdíly, jimiž se tyto směry lišily v abstraktní teorii.⁴¹ Velmi podnětné je zejména Fleischerovo srovnání některých pasáží *De decenti habitu* se zlomky Diogena Babylónského, jež se zachovaly u Filodéma:⁴² ve fr. 88 se hovoří o souvislosti μουσική-φιλοσοφία a o jejich úloze v ἐπὶ τοῦ βίου χρησιμεύειν (*Decent.* 1); fr. 86 o vztahu μουσική k θεῖον (*Decent.* 6); fr. 76 zmiňuje zhoubné působení těch, kteří nereprezentují řádně svou τέχνη, na mládež (*Decent.* 2)

³³ Ibid.

³⁴ (1939), str. 55n.

³⁵ Kap. 2; 9; 13.

³⁶ (1941), str. 29.

³⁷ Kap. 10; 11 *bis*; 14.

³⁸ Ibid.

³⁹ Asper, *ibid.*

⁴⁰ Také Jones upozornil na stoický charakter spisu i na to, že ideální lékař, jak je vykreslen v *Decent.*, má blízko ke stoickému ideálu σοφός. (1923), str. 270n.; (1946), str. 35n. Cf. Edelstein (1967), str. 331; Kudlien (1976), str. 451.

⁴¹ (1939), str. 101.

⁴² *Ibid.*, str. 102n.

atd.⁴³ Na základě těchto paralel nabízí Fleischer přesvědčivou hypotézu, že ve stoickém prostředí vznikl určitý druh pojednání, který dával do souvislosti τέχνη a φιλοσοφία a který si vytvořil svou vlastní topiku, jež mohla být v jednotlivých případech vždy přizpůsobena konkrétní τέχνη.⁴⁴

c) Jazyk

Vzhledem k absenci antických testimonií je jazyk užitý ve spisech pro badatele jedním z vodítek pro určení doby jejich vzniku. Oba jsou psány helénistickou řečtinou – či alespoň řečtinou s helénistickými prvky – s iónským zabarvením, obecně vzato typickým pro antickou vědeckou literaturu.⁴⁵ Fleischer⁴⁶ se soustředí na analýzu slovní zásoby zejména u spisu *De decenti habitu*. Shledává, že charakter slovní zásoby je pozdní, a předkládá výčet některých výrazů, jež dělí do pěti skupin: 1. helénistické výrazy iónského a poetického charakteru; 2. výrazy doložitelné nejprve u autorů 3.-2. stol. př. n. l.; 3. výrazy doložitelné nejprve v 1. stol. př. n. l.; 4. doložitelné nejprve v 1. stol. n. l.; 5. novotvary.⁴⁷ Svým zkoumáním tak dokazuje pozdní vznik spisu *De decenti habitu*.

Diller, jenž nesouhlasí s Fleischerovou datací spisu *De medico* do 3. stol. př. n. l.⁴⁸, právě na základě ionismů usuzuje, že tento text nemohl vzniknout později než ve 4. stol. př. n. l., neboť v době raného helénismu již takovou ionizaci nelze očekávat. Naopak v době, kdy vzniklo pojednání *De decenti habitu*, bylo podle něj opět možné psát lékařský spis „vědeckou iónskou koiné“; byl totiž sepsán v císařské době, kdy došlo k archaizující obnově iónského dialektu.⁴⁹

Bensel⁵⁰ popsal stylistické podobnosti tří spisů, *Praeceptiones*, *De medico* a *De decenti habitu*; jde zejména o častou parataxi, zřídkavé užití period (hojnější v *Decent.* než v *Medic.*), častou elipsu, perifrastická vyjádření (rovněž častěji v *Decent.* než v *Medic.*) a

⁴³ Další paralely (fr. 82; 95; 99; 107) se týkají jednak τέχνη μουσική, jednak ῥητορική.

⁴⁴ Ibid., str. 103.

⁴⁵ Na pozdní charakter spisů *Medic.* a *Decent.* a na znaky helénistického jazyka v *Decent.* poukázal již Deichgräber (1935), str. 110, pozn. 4.

⁴⁶ (1939), str. 59-67.

⁴⁷ Mezi novotvary patří tyto výrazy: ἀδεισιδαιμονία (kapitola 5), ἀναιτία (2), ἀνακυριώσις (12), ἀποσιγήσις (3), ἀταρακτοποίησις (12), ἐγκαταντλήσις (8), ἐντροπία (2), εὐμεταποίητος (13), λημματικός, σιγητικός (3).

⁴⁸ Viz níže sub I. 1.d).

⁴⁹ (1941), str. 30; Fleischer (1939), str. 59n.

⁵⁰ (1922), str. 88-92.

užívání rétorických figur, jako jsou antithese, parison, homoioteleuton, chiasmus, isokóla ad. Fleischer⁵¹ upozorňuje, že perifrastické vyjadřování a upřednostňování parataxe před hypotaxí byly typickými znaky syntaxe helénistické koiné, a souhlasí s Benselem, jenž ve spisech již spatřuje stopy rétorického asianismu.⁵²

d) Datace

V otázce datování spisů panovaly a dosud panují mezi badateli značné rozpory. Jednotlivé hypotézy se liší až o několik staletí. Bensel⁵³ na základě stylistických a obsahových podobností došel k závěru, že spisy *De medico*, *De decenti habitu* a *Praeceptiones* vznikly v téže době, a to ve druhé polovině 4. stol. př. n. l. Ve stejné době Jones⁵⁴ datoval spis *De decenti habitu* do doby po roce 300 př. n. l. Benselovu teorii přesvědčivě vyvrátil Fleischer,⁵⁵ podle nějž spis *De medico* pochází z 3. stol. př. n. l. a spis *De decenti habitu* z 1.-2. stol. n. l. V názoru, že druhý zmíněný spis je podstatně mladšího data, se s Fleischerem shodoval Diller,⁵⁶ který jej kladl do doby pozdního helénismu či raného císařství, zatímco v otázce datace *De medico* byl téhož mínění jako Bensel, tedy že spis pochází ze 4. stol. př. n. l.

Ve druhé polovině 20. století se k problému datace spisu *De medico* vyslovil Kudlien,⁵⁷ jenž soudil, že text mohl vzniknout nejdříve ve 3. století př. n. l. a doplňuje: „eine weitere Herabdatierung liegt (...) durchaus im Bereich des Möglichen – insbesondere wenn man unsere Schrift als ein Zeugnis jenes ‚archaisierenden‘ Hippokratismus auffassen würde, wie er spätestens im 1. Jh. n. Chr. manifest wird.“⁵⁸ S Kudlienovým názorem souhlasil Kessels⁵⁹, který se domníval, že je třeba spis klást na počátek křesťanské éry, a velmi podobně – „do doby helénismu či na počátek křesťanské éry“ – jej datoval i Jouanna.⁶⁰ Potter⁶¹ zůstává u tvrzení, jež ve starším loebovském vydání vyslovil Jones,⁶² že spis vznikl

⁵¹ (1939), str. 45.

⁵² (1922), str. 101.

⁵³ Ibid., str. 88-94.

⁵⁴ (1923), str. 269-271.

⁵⁵ (1939), str. 45-57 *et passim*.

⁵⁶ (1941), str. 25.

⁵⁷ (1966), str. 56, 59 *et passim*.

⁵⁸ Ibid., str. 59.

⁵⁹ (1978), str. 114.

⁶⁰ (1992), str. 550.

⁶¹ (1995), str. 297n.

⁶² (1923), str. 305.

po roce 400 př. n. l. V otázce datování spisu *De decenti habitu* se Jouanna shoduje s Fleischerem, tj. domnívá se, že spis pochází z 1.-2. stol. n. l.

2. Etická tradice v *Corpus Hippocraticum*

Požadavky týkající se chování lékaře se v *Corpus* nenacházejí jen ve spisech deontologických, jež jsou z větší části relativně pozdní, ale i ve starším jádru *Corpus*, zejména ve spisech chirurgických.⁶³ Novost, již deontologické spisy přinášejí, spočívá ve skutečnosti, že se této problematice věnují soustavně a formulují soubor obecně etických představ o ideálním lékaři, jehož obraz podávají jako celek.

Etika ve starších hippokratovských spisech je úzce spjata s každodenní lékařskou praxí.⁶⁴ Jedním z nemnoha míst, kde se podrobněji hovoří o podstatě lékařství a jeho zásadách, je první kniha *Epidemií*:⁶⁵

λέγειν τὰ προγενόμενα, γινώσκειν τὰ παρεόντα, προλέγειν τὰ ἐσόμενα· μελετᾶν ταῦτα. ἀσκεῖν περὶ τὰ νοσήματα δύο, ὠφελέειν ἢ μὴ βλάπτειν. ἡ τέχνη διὰ τριῶν, τὸ νόσημα καὶ ὁ νοσέων καὶ ὁ ἰητρός· ὁ ἰητρός ὑπέρετης τῆς τέχνης· ὑπεναντιοῦσθαι τῷ νοσήματι τὸν νοσεῦντα μετὰ τοῦ ἰητροῦ. *Epid.* 1, 11 (Jones 164, 9-15)

Lékař musí ovládat umění prognózy, která v hippokratovském lékařství představovala schopnost určit nejen budoucí průběh nemoci, ale také stanovit, čím již nemocný prošel a čím právě prochází.⁶⁶ Myšlenka „prospěť či neškodit“ je zásadní pro hippokratovskou medicínu, v níž je prvořadým úkolem lékaře jednat v zájmu pacienta.⁶⁷ V boji proti nemoci pak musí stát nemocný na lékařově straně a bojovat proti nemoci spolu s ním, neboť lékařská τέχνη s ním počítá: v trojúhelníku nemoc-nemocný-lékař je postavení pacienta stejně významné, jako pozice ostatních dvou elementů – nemoci a lékaře.⁶⁸

Představitelem a „služebníkem“ τέχνη ἰητρικὴ je tedy ἰητρός, který jedná v souladu s jejími pravidly. V antice však neexistoval vzdělávací či jiný systém, který by určil, kdo

⁶³ Jouanna (1992), str. 98, řadí mezi chirurgické spisy *De capitis vulneribus*, *De fracturis*, *De articulis*, *De officina medici*, *Mochlicus*; Witternová (1998), str. 26n., k těmto připojuje ještě *De ulceribus*, *De haemorrhoidibus* a *De fistulis*.

⁶⁴ Cf. Michler (1968), str. 297.

⁶⁵ Jouanna (ibid.), str. 535 n., uvádí tradiční dataci tohoto spisu do posledního desetiletí 5. stol. př. n. l.

⁶⁶ Pro podrobný výklad o prognóze viz komentář k *Decent.* 11, ř. 4n.

⁶⁷ Tato zásada je formulována např. také v *Iusi*. (Heiberg 5, 1-4), cf. komentář k *Medic.* 1, ř. 13.

⁶⁸ Cf. komentář k *Medic.* 4, ř. 3n.

může být považován za kompetentního lékaře a kdo nikoli; máme přitom doklady o tom, že studium mohlo trvat jen několik měsíců či naopak mnoho let.⁶⁹ Toto prostředí usnadňovalo situaci nejrůznějším felčarům, nedoukům či šarlatánům, kteří znalost lékařského umění pouze předstírali. Vůči jejich počínání se hippokratovský lékař snažil vymezit, a to nejotevřeněji právě ve zmíněných chirurgických spisech, konkrétně zejména v *De fracturis*, *De articulis* a *De officina medici*.

V *Art. 42* autor popisuje osobitý způsob léčby, při němž byl pacient připevněn na žebřík hlavou dolů a pak s ním bylo třeseno – αἰ ἐν τῇ κλίμακι κατασεΐσεις.⁷⁰ Jsou zde kritizováni lékaři užívající tuto metodu u lidí, kteří si pádem způsobili hrbatost:

τοῦτο μὲν γάρ, αἰ ἐν τῇ κλίμακι κατασεΐσεις οὐδένα πω ἐξίθουναν, ὦν γε ἐγὼ οἶδα· χρέονται δὲ οἱ ἰητροὶ μάλιστα αὐτῇ οἱ ἐπιθυμέοντες ἐκχαυνοῦν τὸν πολὺν ὄχλον· τοῖσι γάρ τοιούτοις ταῦτα θαυμάσιά ἐστιν, ἢν ἢ κρεμάμενον ἴδωσιν ἢ ῥιπτεόμενον, ἢ ὅσα τοῖσι τοιούτοις εἴκει, καὶ ταῦτα κληΐζουσιν αἰεὶ, καὶ οὐκέτι αὐτοῖσι μέλει, ὁκοῖόν τι ἀπέβη ἀπὸ τοῦ χειρίσματος, εἴτε κακὸν, εἴτε ἀγαθόν. οἱ μέντοι ἰητροὶ οἱ τὰ τοιαῦτα ἐπιτηδεύοντες σκαιοὶ εἰσιν, οὓς ἔγωγε ἔγνων· τὸ μὲν γάρ ἐπινόημα ἀρχαῖον, καὶ ἐπαινέω ἔγωγε σφόδρα τὸν πρῶτον ἐπινοήσαντα καὶ τοῦτο καὶ ἄλλο πᾶν ὃ τι μηχανήμα κατὰ φύσιν ἐπενοήθη· οὐδὲν γάρ μοι ἄελπτον, εἴ τις καλῶς σκευάσας καλῶς κατασεΐσειε, κἂν ἐξίθουθῆναι ἔνια. αὐτὸς μὲντοι κατησχύνθη πᾶντα τὰ τοιούτοισι ἰητροῦσιν οὕτω, διὰ τοῦτο ὅτι πρὸς ἀπατεῶνων μᾶλλον οἱ τοιοῦτοι τρόποι. *Art. 42* (Withington 282, 3-284, 20)

Těmto lékařům je vytýkáno, že uvedený způsob léčby užívají nikoli proto, aby díky němu nemocnému pomohli od jeho obtíží, ale proto, že jde o atraktivní podívanou pro přihlížející dav. Proviňují se tedy proti základnímu pravidlu lékařství, a sice být ku prospěchu nemocnému, neboť jim stejně jako divákům tohoto „představení“ nesejde na tom, jaký bude výsledek – εἴτε κακὸν, εἴτε ἀγαθόν.⁷¹ Autor spisu však vzápětí přiznává, že metoda sama je v pořádku, ba dokonce, že obdivuje toho, kdo ji vynalezl. A užívá-li se správně a ve vhodných případech, nelze jí nic vytknout. On sám se však styděl využít ji i tehdy, kdy bylo její užití oprávněné, a sice právě proto, že „πρὸς ἀπατεῶνων μᾶλλον οἱ τοιοῦτοι τρόποι.“⁷²

⁶⁹ Cf. Kolleschová (1979), str. 507n.

⁷⁰ Cf. Jouanna (1992), str. 141-143 a vyobrazení tamtéž.

⁷¹ Cf. *Art. 35*, kde se hovoří o lékařích aplikujících efektní bandáže na nos, které však nepřinášejí užitek, ale naopak škodí (citováno v komentáři k *Medic. 4*, ř. 4n.); *Fract. 30*, kde je pojednáno o nesprávném počínání těch, kteří připevňují zlomenou nohu k lůžku či jiné podložce.

⁷² Cf. Müri (1976), str. 75: „Der Begriff des Scharlatans ergibt sich nur da, wo ein lebendiges Bewußtsein von der Bestimmung der Heilkunde vorhanden ist. Von da aus erscheint derjenige Arzt als Scharlatan, der sich in seinem Handeln nicht nach dem Zwecke der Heilkunst richtet, mögen auch seine einzelnen Handlungen als ärztlich mögliche und übliche sich ausweisen.“

V *Art.* 44 autor o „třesení na žebříku“ hovoří v souvislosti s jiným případem: je zde popsán způsob, jak má být pacient zavěšen, a vzápětí je zdůrazněno, že takový postup je třeba užít pouze tehdy, je-li to nezbytně nutné; neboť je hanebné (αἰσχρὸν) pokud lékař nadělá kolem svého jednání mnoho rozruchu a řečí, a pak nedokáže pomoci.⁷³

V tomtéž spisu je jasně formulován cíl lékařského umění i způsob, jakým jej má lékař dosáhnout:⁷⁴

Χρὴ δὲ περὶ πλείστου μὲν ποιεῖσθαι ἐν πάσῃ τῇ τέχνῃ ὅπως ὑγιέα μὲν ποιήσεις τὸν νοσέοντα· εἰ δὲ πολλοῖσι τρόποισιν οἷόν τε εἶη ὑγιέας ποιεῖν, τὸν ἀοχλότατον χρὴ αἰρεῖσθαι· καὶ γὰρ ἀνδραγαθικώτερον τοῦτο καὶ τεχνικώτερον, ὅστις μὴ ἐπιθυμῆει δημοειδέος κιβδηλίας. *Art.* 78 (Withington 382, 1-6)

Kudlien⁷⁵ správně poukázal na „aristokratický nádech“ chirurgických spisů a dalších hippokratovských pojednání, *De diaeta in acutis* a *De vetere medicina*; povšiml si, že lékařská činnost je v těchto textech často specifikována pojmy, jež jsou odrazem tradičního aristokratického pojetí ideálů a hodnot či naopak jejich protikladů. Např. v *Off.* 4 je mezi úkoly lékaře uvedeno, aby prováděl zákroky ἀγαθῶς a καλῶς; týmiž adverbii je v *Off.* 7 určeno, jaké vlastnosti má mít uvázaný obvaz.⁷⁶

Ve *Fract.* 16 se probírá otázka, zda užít či neužít zvláštní druh dlahy; autor praví, že on sám je na vázkách, co poradit, neboť tyto dlahy sice pomáhají, ale ne tolik, jak si myslí ti, kteří je užívají. Když vypočítá jejich klady a zápory, uzavírá:

ἔστιν οὖν σὺν σωλῆνι καὶ ἄνευ σωλῆνος καὶ καλῶς καὶ αἰσχρῶς κατασκευάσασθαι. πιθανώτερον δὲ τοῖσι δημότησιν ἔστι, καὶ τὸν ἰητρὸν ἀναμαρτητότερον εἶναι, ἢν σωλῆν ὑποκέηται· καίτοι ἀτεχνέστερον γέ ἐστιν. *Fract.* 16 (Withington 138, 30-35)

Jak ukázala již zmíněná pasáž *Art.* 78, v níž autor označil žádoucí způsob ošetření jako ἀνδραγαθικώτερον⁷⁷ a τεχνικώτερον, lékaři, kteří touží po δημοειδῆς κιβδηλίῃ, jsou hodni zavržení.⁷⁸ Také ve *Fract.* 16 je za horší považován způsob, který je „pro lidi přesvědčivější“;

⁷³ Celá tato pasáž je citována v komentáři k *Medic.* 6, ř. 8n., kde je rovněž užito adverbium αἰσχρῶς. Cf. *Art.* 11, kde se o špatně provedeném zákroku, který však není závažný, říká že καὶ κάκτιον μὲν οὐδὲν ἂν εἶη, αἰσχιον δὲ καὶ ἀτεχνότερον. Ve *Fract.* 19 je pak neúspěšný zákrok, v jehož důsledku má pacient jednu nohu kratší, hodnocen přísněji: μεγάλη γὰρ ἢ αἰσχύνῃ καὶ βλάβῃ βραχύτερον τὸν μηρὸν ἀποδείξει.

⁷⁴ K pojům τεχνικός, ἔντεχνος apod. cf. komentář k *Medic.* 2, ř. 1.

⁷⁵ (1970), str. 111-116. Cf. Beckmannová (1995), str. 334.

⁷⁶ Cf. také *Fract.* 5; 8; 30.

⁷⁷ Kudlien, *ibid.*, str. 113: „ἀνδραγαθία“ as well as „εὐανδρία“ referred actually to a traditional value that was bound to the competitive arete-standard of an aristocratic class.“

⁷⁸ Cf. *Acut.* 2, *Art.* 1, *VM* 21. Kudlien, *ibid.*, str. 114n.

Edelstein⁷⁹ k této pasáži poznamenává: „The physician who defers to the judgement of the crowd seems less capable because the kind of treatment he uses is simpler, although good results may be obtained from both methods.“

Kudlien⁸⁰ dále upozorňuje na pasáž ve *Fract.* 15, kde je označeno jako σολοικότερον, pokud lékař používá k napravování zlomenin strojů, aniž by to bylo nutné. Tento výraz zde podle něj neznámá, že uvedené jednání je pouze „nevhodné“: „acting σολοικός means acting against good manners“.

Pojetí lékařské etiky ve starších, zejména chirurgických spisech, je tedy ovlivněno aristokratickým myšlením a hodnotami, jak lze pozorovat nejen s ohledem na užívání hodnotících pojmů jako např. ἀγαθόν a καλόν či καλόν v protikladu k αἰσχρόν, ale také s ohledem na jistý despekt, s nímž jsou v těchto spisech popisováni laici – δημόται.

Zvláštní místo mezi texty věnovanými deontologii zaujímá *Iusiurandum*, nejkratší text hippokratovské sbírky. Jak upozornil již Deichgräber,⁸¹ text má základní atributy přísahy: na samém počátku je to vzývání bohů, kteří mají vztah k lékařské oblasti, a v závěru tradiční formule, v níž přísahající vyjadřuje víru ve zdar a slávu, pokud přísahu dodrží, a v jejích opak, pokud ji poruší.

Deichgräber a po něm Edelstein⁸² dále poukázali na to, že přísahu lze rozdělit na dvě části. První část vymezuje poměr žáka k jeho učiteli, druhá část je věnována vztahu lékaře a pacienta.⁸³ V první části jsou vyjmenovány povinnosti, jež má žák ke svému učiteli: žák se zavazuje, že bude ἡγήσασθαι τε τὸν διδάξαντά με τὴν τέχνην ταύτην ἴσα γενέτησιν ἐμοῖσι καὶ βίου κοινώσασθαι καὶ χρεῶν χρηίζοντι μετάδοσιν ποιήσασθαι.⁸⁴ Slibuje, že bude syny svého učitele považovat za své bratry a bude je vyučovat bezplatně a bez přísahy. Také se zavazuje důkladně poučit o lékařském umění⁸⁵ své vlastní syny a ostatní žáky, kteří složili přísahu, avšak nikoho jiného, ἄλλω δὲ οὐδενί.

⁷⁹ (1967), str. 92.

⁸⁰ Ibid., str. 113.

⁸¹ (1933), str. 31n.

⁸² Deichgräber, *ibid.*, str. 32nn.; Edelstein (1943), str. 4n.

⁸³ Heiberg 4, 5-12 (1. část); 4, 13-5, 10 (2. část).

⁸⁴ Heiberg 4, 5n.

⁸⁵ ἀπάσης μαθήσιος μετάδοσιν ποιήσασθαι (Heiberg 4, 9n.).

Ze zpráv o Hippokratově životě, jež se dochovaly např. ve *Vita Sorani*,⁸⁶ víme, že Hippokratés patřil do lékařské rodiny; jeho učiteli byli jeho otec Hérakleidás a jeho děd Hippokratés, po němž získal jméno. Našemu Hippokratovi se narodili dva synové, Thessalos a Drakón, kteří oba měli rovněž syny, jimž shodně dali jméno Hippokratés. Stejně jako první Hippokratés spolu se svým synem Hérakleidem vyučovali lékařskému umění našeho Hippokrata, tak i on a po něm Thessalos a Drakón a později jejich synové pokračovali v rodinné tradici. Lékařské řemeslo se tedy původně dědilo z otce na syna, právě *Iusi*. však ukazuje, že tento zvyk se změnil. Došlo k tomu nejpozději v době Hippokratově.⁸⁷ Až v této nové situaci mohlo vzniknout *Iusi*., jehož úkolem bylo, jak píše Jouanna,⁸⁸ zachovat privilegia a zájmy rodiny disponující lékařským věděním od chvíle, kdy se toto vědění otevřelo i ostatním.

Druhá část *Iusi*. je věnována lékařské „Pflichtenlehre“.⁸⁹ V první řadě se lékař zavazuje, že při své práci bude jednat ve prospěch nemocných: διαιτήμασί τε χρήσομαι ἐπ' ὠφελείη καμνόντων.⁹⁰ Jak již bylo řečeno výše, jde o první a nejdůležitější zásadu lékařského umění, jež byla formulována i v odborně zaměřených spisech, např. v uvedených spisech chirurgických. Totéž vyjádření nacházíme o několik řádků níže, kde lékař rovněž slibuje, že do domu pacienta vstoupí pouze ἐπ' ὠφελείη καμνόντων; musí se při své práci zcela vystříhat ὀδίκιη ἔκουσίη, φθορίη a sexuálních styků jak se ženami, tak s muži, se svobodnými i s otroky. V závěru lékař činí slib zachování mlčenlivosti; ať se při práci či mimo ni dozví věci, které nemají být veřejně prozrazeny, ἂ μὴ χρή ποτε ἐκλαλέεσθαι ἕξω, musí vyslechnuté považovat za ἄρρητα. Ačkoli se na tomto místě setkáváme s tématy, jež se objevují i v první kapitole spisu *De medico*, je vzhledem k odlišné povaze obou textů nutné při jejich porovnávání a hodnocení postupovat velmi obezřetně.⁹¹

⁸⁶ Viz výše sub I. 1.

⁸⁷ Cf. Jouanna (1992), str. 72. O tom, že za Hippokratových časů se již lékařem mohl stát i ten, kdo do rodiny nepatřil, svědčí pasáž Pl. *Prt.* 311 b-c.

⁸⁸ *Ibid.*, str. 73. Nejslavnějším Hippokratovým žákem byl Polybios, jenž se oženil s jeho dcerou a později se stal jeho nástupcem ve vedení kóské lékařské školy. (Jouanna, *ibid.*, str. 74).

⁸⁹ Deichgräber, *ibid.*, str. 34 nn. Soustředím se v této pasáži na obecně etická ustanovení a ponechávám stranou specifické požadavky, jež jsou stále znovu zkoumány a u nichž badatelé nabízejí stále nové úhly pohledu: vedle slibu lékaře, že nepodá φάρμακον θανάσιμον, bude-li o to požádán, jsou to zejména prohlášení, že nedá ženě lék, který by vyvolal potrat, a rozličně interpretovaná formulace οὐ τεμέω δὲ οὐδὲ μὴν λιθῶντας.

⁹⁰ Heiberg 4, 13n.

⁹¹ Cf. *Medic.* 1, ř. 6; ř. 13 a komentář k těmto místům.

Deontologické spisy se věnují lékařově vzhledu, chování a vystupování. Někteří badatelé proto v jejich případě volí místo pojmu etika raději označení „lékařská etiketa“. Jak ukázal Müri, obraz ideálního lékaře, vykreslený v první kapitole *De medico*, představuje společenský vzor, jenž není vázán na lékařskou τέχνη, ale platí obecně pro kohokoli, kdo má ambici získat určité postavení, být ve svém oboru úspěšný či dosáhnout určité vážnosti. Z tohoto pohledu pak není překvapivé, že každý požadavek, který je na lékaře kladen, je ovlivněn dobrým dojmem, jímž každá z uvedených vlastností působí na ostatní.⁹² Popis žádoucího vzhledu a vlastností lékaře podaný v *De decenti habitu* je ovlivněn stoickou etikou;⁹³ podrobnému zpracování této problematiky bude věnována pozornost v komentáři k tomuto spisu. V *Praeceptiones* je podle některých patrný vliv stoicismu,⁹⁴ podle jiných spíše epikúreismu.⁹⁵

Podobně jako chirurgické spisy také tyto texty vymezují lékaře proti šarlatánovi. *Lex* přirovnává ty, kteří jsou „lékaři jen jménem“, ke špatným hercům:

ὁμοιώτατοι γὰρ εἰσιν οἱ τοιοῖδε τοῖσι παρεισαγομένοισι προσώποισιν ἐν τῇσι τραγωδίησιν· ὡς γὰρ ἐκεῖνοι σχῆμα μὲν καὶ στολὴν καὶ πρόσωπον ὑποκριτοῦ ἔχουσιν, οὐκ εἰσὶ δὲ ὑποκριταί, οὕτω καὶ ἰητροὶ, φήμη μὲν πολλοὶ, ἔργω δὲ πάγχυ βαιοί. *Lex* 1 (Heiberg 7, 7-10)

Šarlatána lze rozpoznat pouhým pohledem – tak se svým zevnějškem od řádného lékaře liší. Je pro něj typické zejména výstřední, honosivé oblečení⁹⁶ a chování trhovce či hokynáře.⁹⁷

Praecepta se narozdíl od ostatních deontologických spisů detailněji věnují vztahu šarlatána či špatného lékaře k τέχνη a k povinnostem, které mu ukládá: tito diletanti se nacházejí ἐν βυθῷ ἀτεχνίης, jsou ἀνίητροι, a protože se nemohou spolehnout na své umění, potřebují τύχη. Oproti řádnému lékaři nedbají zásad lékařského umění – καταμεμεληκότες τὰ τῆς τέχνης ἀνυπεύθυνα, ἐφ' οἷς ἂν ἰητρὸς ἀγαθὸς ἀκμάζοι ὁμότεχνος καλεόμενος. Navíc se vyhýbají závažným případům a konzultacím s jinými lékaři, neboť jsou ἐν μισοπονηρίῃ βοηθήσιος.⁹⁸

Motivem, který reflektují všechny deontologické spisy, nejčastěji právě *Medic.* a *Decent.*, je dobrá pověst – δόξα. *Lex* 1 se zmiňuje o ἀδοξίῃ, která je pro lékaře jediným

⁹² Viz komentář k *Medic.* 1.

⁹³ Cf. zejména kapitoly 3; 5.

⁹⁴ Edelstein (1967), str. 329n.

⁹⁵ Diller (1941), str. 31 *et passim*.

⁹⁶ *Decent.* 2, *Praec.* 10.

⁹⁷ *Decent.* 2, *Praec.* 8.

⁹⁸ *Praec.* 7.

trestem za to, že se zpronevěřili proti zásadám ἡτρική. *Praec.* 4 nabádá lékaře, aby nevyžadovali od pacientů peníze za léčbu předem: lékař si má hledět nikoli zisku, ale dobré pověsti, δόξα. V *Medic.* 1 je lékař vybízen, aby zachovával mlčenlivost a vedl spořádaný život; pro tento požadavek je následně uveden důvod: μέγιστα γὰρ ἔχει πρὸς δόξαν ἀγαθά. V *Medic.* 8 se pak o špatně provedeném zákroku praví, že s sebou nese δύο βλάβας, pro pacienta bolest a pro lékaře πολλὴν ἄδοξιν. V *Decent.* 1 je vyzdvihována τέχνη, jež přispívá k εὐσχημοσύνη a δόξα. V 11. kapitole je schopnost vyslovit správnou prognózu označena jako ἔνδοξον. A na samém konci je o těch, kteří se vydali cestou τέχνη, řečeno, že mají dobrou pověst (δοξαστοὶ) u rodičů i u jejich dětí.⁹⁹

Zatímco v chirurgických spisech platil protiklad καλόν–αἰσχρόν, v deontologických spisech nacházíme spíše protiklad δόξα–ἄδοξιν. Tento fakt však nic nemění na skutečnosti, že mnohé hodnoty a pravidla týkající se práce lékaře, které byly formulovány již v chirurgických spisech a obecně ve starším jádru *Corpus*, jsou v deontologických stále živé.¹⁰⁰

3. Textová tradice

a) Rukopisy¹⁰¹

Všechny rukopisy, na nichž se dochoval text našich spisů, jsou příbuzné buď Vaticanu 276 (*V*) nebo Marcianu 269 (*M*). *V*, jenž pochází ze 12. století, je přitom nejstarším nezávislým pramenem pro spis *De medico* a *M*, pocházející z 11. století, pro spis *De decenti habitu*.

⁹⁹ Neuvádím výskyt výrazu δόξα v 5. kapitole, neboť význam je zde podle mého názoru sporný.

¹⁰⁰ Cf. např. komentář k *Medic.* 3, ř. 1; 4, ř. 4, 5, ř. 3-5.

¹⁰¹ Bensel str. 111-113; Heiberg str. V-XII; Jones (1992, resp. 1923) str. XLVIII-LXVI, 276n., 309; Ilberg (1887), str. 436-461; Ilberg v Kühleweinově vydání (1894) str. V-XXVIII, Potter (1995) str. 1-4, (1998) str. 243-245. Dielsův katalog medicínských rukopisů (H. Diels, Die Handschriften der antiken Ärzte I, *Abhandlungen der königl. Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Phil.-hist. Kl., 1905.) byl pro mne bohužel nedostupný. Nemohu proto s určitostí tvrdit, že mnou podaný výčet rukopisů je zcela úplný, jistě však obsahuje všechny významnější rukopisy, s nimiž pracovali editoři mně dostupných vydání.

Text spisu *De medico* je obsažen v těchto rukopisech:

Vaticanus gr. 276	12. stol.	V
Parisinus gr. 2255	po r. 1538 ¹⁰²	E
Holkhamensis 92	16. stol. ¹⁰³	Holk
Monacensis gr. 71	1531	U ¹⁰⁴
Palatinus gr. 192	15. stol.	
Parisinus gr. 2146	16. stol.	C

Spis *De medico* se v rukopisu *V* nachází na foliích 188^r-189^v. Podle indexu na *Pinax Vaticanus*, jenž předchází textům hippokratovských spisů, měl být náš spis umístěn mezi *De arte* a *Praeceptiones*. Ani jeden z těchto spisů však v rukopisu obsažen není; spis následuje po *De exsectione foetus* a předchází *De iudicationibus*. Za *Praeceptiones* měl podle indexu následovat také spis *De decenti habitu*, ale ani ten v něm obsažen není.

Parisinus 2255 (*E*) tvoří spolu Parisinem 2554 (*D*) rukopisný celek, jenž reprodukuje v porovnání s ostatními největší počet spisů *Corpus*. Folia 27-366 rukopisu *E*, která obsahují spis *De decenti habitu*, patří k větvi *M*, počínaje foliem 366^v je rukopis psán *alia manu* a následující spisy – mezi nimi i *De medico* – jsou opsány odjinud. Ilberg se domníval, že z rukopisu, jenž byl zdrojem také pro *V*.¹⁰⁵ Jak však ukázal Diller,¹⁰⁶ byl *E* pořízen opisem z editio *Froberiana* z roku 1538 a varianty, jež nabízí, je třeba považovat za konjektury, jejichž autorem je zčásti Cornarius.¹⁰⁷

Holkhamensis 92, původně označovaný jako 282,¹⁰⁸ patří k větvi *V*,¹⁰⁹ k níž náleží i Palatinus 192 a Parisinus 2146, jehož index se v první polovině téměř shoduje s indexem *V* a rovněž shodně jsou tu uvedeny oba tituly našich spisů, ačkoli v rukopisu samotném najdeme pouze text *De medico*.

¹⁰² Heiberg rukopis datuje do 15. stol., Ilberg do 14. stol. (u Kühleweina, str. XXII).

¹⁰³ Heibergova datace; Jones rukopis datuje kolem r. 1500 (str. LI, pozn. 1).

¹⁰⁴ Pod značkou *U* uvádějí Monacensis 71 Littré a Bensel, u Heiberga *U* = Urbinas Graecus 68, na němž je dochován text *De decenti habitu* (viz níže).

¹⁰⁵ Stemma viz Ilberg (u Köhl.) str. XXIII.

¹⁰⁶ Diller (1936), str. 369-372.

¹⁰⁷ Viz níže sub I. 3. b).

¹⁰⁸ U Jonese i Heiberga. Cf. Jones (1992, resp. 1923) str. LI, str. LIn. pozn. 1, str. LXIII; Potter (1998) str. 244.

¹⁰⁹ Cf. Jones (1992, resp. 1923) str. LIn., Heiberg str. XII.

Monacensis 71 zahrnuje jednak spisy obsažené v *M* – v této části je nejbližší příbuzný Laurentianu 74,1 (*L*) – jednak se v něm nachází několik spisů, které v *M* obsaženy nejsou¹¹⁰, mezi nimi *De medico*, jehož text i v tomto rukopisu patří k větvi *V*. Od *V* a od *C* se liší jen ve třech případech, jež lze podle Bensela¹¹¹ považovat za konjekury opisovače.

Text spisu *De decenti habitu* je obsažen v těchto rukopisech:

Marcianus gr. 269	11. stol. ¹¹²	M ¹¹³
Parisinus gr. 2140	12.-13. stol.	I
Parisinus gr. 2142	13.-14. stol.	H
Parisinus gr. 2144	14. stol.	F
Parisinus gr. 2143	14. stol.	J
Vaticanus gr. 277	14. stol.	R
Urbinas gr. 68	14. stol.	U
Parisinus gr. 2255	15. stol.	E
Parisinus gr. 2141	15. stol.	G
Parisinus gr. 2145	15. stol.	K
Laurentianus 74, 1	15. stol.	L

Spis *De decenti habitu* se v *M* nachází na foliích 26^r-28^r, následuje po *Praeceptiones* a předchází před *De natura hominis*. Všechny rukopisy, které náš spis obsahují, jsou příbuzné s *M*. Ilberg¹¹⁴ předpokládá existenci *collectio Marciani*, z níž vychází na jedné straně samotný rukopis *M*, na druhé straně *Parisini recentiores*. Rozlišuje *Classis I*, k níž řadí zejména Parisinus 2142 (*H*), Vaticanus 277 (*R*), Parisinus 2255 (*E*) a další, a *Classis II*, do níž řadí Parisinus 2144 (*F*), Parisinus 2143 (*J*), Laurentianus 74, 1 (*L*). Rukopisy *Classis II* se liší tím, že *Lexicon Galeni*, jenž předchází před hippokratovskými texty, je podán ve stejně zkrácené podobě, jako v samotném Marcianu.¹¹⁵ Heiberg doplňuje, že na *M* přímo závisí Vaticanus 277 (*R*), z něhož je opsán Urbinas 68 (*U*).¹¹⁶

¹¹⁰ Kompletní výčet podává Ilberg (1887), str. 360.

¹¹¹ Str. 111.

¹¹² Heibergova datace; Potter (1995) str. 2: 10.-11. stol., Jouanna (1988), str. 50: 10. stol.

¹¹³ = „a“ u Littrého.

¹¹⁴ Viz stemma, Ilberg (u Kühn.), str. XVIII.

¹¹⁵ Ilberg (u Kühn.) str. XXIV; Ilberg (1887), str. 458n.

¹¹⁶ Heiberg str. VII n.

b) Edice¹¹⁷

16.-18. století

Editio princeps řeckého textu předcházelo vydání latinského překladu z r. 1525, jehož autorem byl Calvus.¹¹⁸

První vydání *Corpus Hippocraticum* představuje Aldinská edice z roku 1526.¹¹⁹ Její editor, Jean François z Asoly, pracoval vždy s jediným rukopisem, jež opatřil poznámkami povahy konjektur či výběru variant jiných rukopisů, a to jak v textu samotném, tak *in margine*. Takto upravený rukopis byl pak předlohou tištěné podoby edice. Pro většinu spisů *Corpus* byl předlohou Parisinus gr. 2141 (*G*), pro texty, jež v něm obsaženy nebyly, Holkhamensis 92 (*Holk*) a pro spisy, jež se nenacházely ani v jednom z těchto rukopisů, Parisinus 2253 (*A*). Text spisu O správném chování je tedy v této edici založen na *G*, text spisu *De medico* na *Holk*.

Z textu Aldinské edice vychází ve svém vydání z r. 1538 Cornarius, jenž je rovněž autorem latinského překladu, vydaného r. 1543 v Basileji.¹²⁰ Cornariova edice se stala vulgátou, na jejímž základě pracovali editoři 16.-18. stol. jako Gorraeus (1543), Zwinger (1579), Mercurialis (1588), Foes (1595), Heurnius (1597), van der Linden (1665) či Mack (1743).¹²¹ Z uvedených editorů Zwinger, Mercurialis a Foes uvádějí kolace, jež pocházejí od A. Févrého a L. Servina,¹²² Mack předkládá poznámky, jejichž autorem je J. Sambucus.¹²³

Littre kromě citovaných edic uvádí samostatné vydání spisu *De decenti habitu* v Göttingenu r. 1740, jež pořídil G. Matthiae. Bohužel se mi nepodařilo zjistit více informací

¹¹⁷ Za mnoho informací, které zde uvádím, vděčím důkladnosti, s níž se Jouanna (1988) věnoval edicím ve své předmluvě ke spisu *De flatibus*, str. 86-96, a *De arte*, str. 211-219. S podobou starších vydání jsem měla možnost se seznámit díky internetové stránce www.bium.univ-paris5.fr/histmed/medica.htm, kde jsou online k dispozici Calvus (1525), Aldinská edice (1526), Cornarius (1538), Cornarius (1546), Foes (1595), Littre (1839-1861) a Petrequin (1877).

¹¹⁸ Bohužel se mi nepodařilo zjistit, z jakého rukopisu Calvus překládal. Pro spisy *De flatibus* a *De arte* uvádí Jouanna (1988), str. 86, 212, Vaticanus gr. 278 z roku 1512 (*W*), o jehož obsahu jsem se v dostupné literatuře nic bližšího nedozvěděla.

¹¹⁹ Následující informace čerpám z článku P. Pottera (1998), str. 243-245.

¹²⁰ Jouanna (1988), str. 89, str. 213 upozorňuje, že Cornariův latinský překlad na některých místech vychází z jiného čtení než edice řeckého textu. Nemohu bohužel posoudit, nakolik to platí i pro spisy *De medico* a *De decenti habitu*.

¹²¹ Pro celý titul těchto děl odkazují k Littremu IX, str. 203, str. 224n.

¹²² Littre v tomto ohledu čerpá z Foese: „cod. Serv. ap. Foes“ = L, „cod. Fevr. ap. Foes“ = Q’.

¹²³ U Littreho „Imp. ap. Mack“ = P’.

než ty, jež vyplývají ze samotného titulu díla: *Tractatus de philosophia medici, sive Ἱπποκράτους Κώου περὶ εὐσχημοσύνης, Hippocratis Coi liber de Honestate quem recensuit, interpretatione latina notisque perpetuis et commentario illustravit, itemque prolegomena de statu antiquae philosophiae et medicinae graecanicae et caetera praemisit, et, ex communicatione v. exp. Hen. Christiani Crugeri, med. d. et phys. Luneburg. adhuc inedita graeca scholia et gnomas ms. bibliothecae reg. Paris. hujusque et edit. Ald. Venet., 1526, varietatem lectionis atque ipsius laudati viri animadversiones in eundem librum adjunxit Georgius Matthiae (...)*.¹²⁴

19. století

- E. Littré, *Œuvres complètes d'Hippocrate*, sv. IX, Paris: J. B. Baillière, 1861, str. 198-221 (*Medic.*), str. 221-245. (*Decent.*)

Littrého edice představovala kvalitou práce s rukopisy oproti předchozím vydáním nesmírný posun, ne-li přímo obrat. Jako první provedl kolaci *Parisini recentiores* a pracoval s textem *M*,¹²⁵ rukopis *V* mu však znám nebyl. I přes důkladnou práci s rukopisy nicméně Littré v případě spisu *De decenti habitu* upřednostňuje čtení *recentiores* na úkor *M*, či častěji přistupuje k úpravám textu.¹²⁶

Toto vydání dodnes zůstává jedinou kompletní edicí *Corpus Hippocraticum*, která – jak praví současný francouzský badatel – „nebyla dosud i přes pokrok hippokratovské filologie od konce 19. století zcela nahrazena“.¹²⁷

- J. E. Petrequin, *Chirurgie d'Hippocrate*, sv. I, Paris: Imprimerie Nationale, 1877, str. 208-249. (*Medic.*)

Dvousvazková edice vybraných hippokratovských spisů obsahuje stručnou předmluvu, text a francouzský překlad s poznámkami, za textem pak následuje komentář k některým

¹²⁴ IX, str. 225.

¹²⁵ U Littrého = „a“. Littré se s tímto rukopisem seznámil zřejmě až v průběhu prací na IX. svazku (jak píše v pozn. 1 na str. 224, stalo se tak díky M. Darembergovi), neboť ač je v tomto rukopisu obsaženo celkem sedm hippokratovských spisů, Littré s ním pracuje pouze v případě spisů *De decenti habitu* a *Praeceptiones*.

¹²⁶ Zejména v případě značně porušeného textu spisu *De decenti habitu* činí Littré značné množství konjunktur, např. ἀφέλκεσθαι 226, 6; καλαί, ἦσι 226, 11n. κλέος 242, 17; οἱτοί ἕκαστοι 228, 11; δεῖ 232, 8; dále sám činí rozsáhlé opravy porušeného textu v kapitolách 4, 6, 7 či přejímá konjektury starších badatelů. Pro místa, kde Littré upřednostnil *recentiores* na úkor *M* viz Jonesův poznámkový aparát.

¹²⁷ Jouanna (1992), str. 85.

pasážím, komponovaný s ohledem na zaměření Petrequinova dvousvazkového vydání zejména odborně. Petrequin uvádí tytéž rukopisy jako Littré, tzn. nezná rukopis *V*. Littré pracoval s jinou Petrequinovou prací, jež vyšla v *Revue médicale* r. 1847: *Recherches historiques sur l'origine du traité du Médecin, suivies d'une nouvelle traduction de ce livre, avec notes et commentaires*.

Následující vydání pro mne bohužel zůstala nedostupná:

Ch. Daremberg, *Œuvres choisies d'Hippocrate*, 2e éd., Paris 1855. (*Medic.*)

F. Z. Ermerins, *Hippocratis et aliorum medicorum veterum reliquiae*, III sv., Traiecti ad Rhenum: Kemink et filius, 1859-1864.

20. století

- J. F. Bensel, *Hippocratis qui fertur De medico libellus ad codicum fidem restitutus*, *Philologus* 78, 1922, str. 119-131.

Textu předchází rozsáhlý stylistický a obsahový rozbor, v němž se Bensel zabývá nejen textem *De medico*, ale i *De decenti habitu* a *Praeceptiones*. Jeho vydání obsahuje rovněž cenné poznámky připojené za textem. Bensel již zná *V*, kromě něho uvádí *C*, *E*, *U*.

- W. H. S. Jones, *Hippocrates II*, Cambridge, London: Harvard University Pr., 1923, str. 278-301 (*Decent.*), str. 310-313 (*Medic.*, kap. 1).

Jones se v případě spisu *De decenti habitu* rozhodl vzít za základ Littrého text, v němž činil změny, a to nejčastěji, jak sám píše, ve prospěch čtení *M*.¹²⁸ U spisu *De medico* volil, zdá se, podobný přístup, neboť jedinou větší změnou, kterou ve srovnání s Littrého textem učinil, je na str. 310, ř. 7 τοῦτο oproti Littrého ταῦτα. Upřednostnil tak čtení *V*, jediného rukopisu, s nímž vedle *Holk* pracoval.

- L. Heiberg, *Hippocratis opera*, CMG I, 1, Berlin, Leipzig: Teubner, 1927, str. 20-24 (*Medic.*), str. 25-29 (*Decent.*).

Heiberg pracoval se všemi známými rukopisy, v nichž jsou naše spisy obsaženy. Vyloučil varianty *Parisini recentiores*, u spisu *De medico* se řídí čtením *V*, *E* a v jednom případě *Monacensis* 71,¹²⁹ u spisu *De decenti habitu* *M*, *R*, a ve dvou případech *J*.¹³⁰ Obsáhlý

¹²⁸ Str. 276n.

¹²⁹ 20, 10.

kritický aparát tohoto vydání je nepostradatelný pro práci s textem, neboť ostatní vydání zdaleka nedosahují jeho kvalit.

- P. Potter, *Hippocrates VIII*, Cambridge, London: Harvard University Pr., 1995, str. 300-315. (*Medic.*)

Potterova edice je založena na textu a aparátu Heibergově.¹³¹ Oproti Heibergovi ovšem činí některé změny, a to téměř vždy ve prospěch rukopisu *V*¹³², zejména pak eliminuje čtení *E*.¹³³ Přejímá také (narozdíl od Heiberga) několik konjunktur Zwingera, Littrého aj.¹³⁴ Nedostatkem této edice je minimální kritický aparát, v němž autor nekomentuje své změny vzhledem k Heibergovu textu.¹³⁵

Překlad 1. kapitoly je založen na překladu Jonesově, v jehož textu jsou provedeny jen drobné změny.

Potter¹³⁶ uvádí v předmluvě další nové vydání textu spisu *De medico*, bohužel obtížně dostupné:

M. Moisan, *Edition critique et commenté de la collection hippocratique: Préceptes et Médecin*, Diss. Paris, 1993.

c) Moderní překlady

Kromě překladů, jež jsou součástí edic Littrého, Petrequinovy, Jonesovy a Potterovy, jsou obě díla převedena v úplnosti či zčásti v následujících publikacích:

Boyer, Girbal, *Traité hippocratiques. Préceptes, De la bienséance*, Montpellier 1855.

R. Fuchs, *Hippokrates, Sämtliche Werke*, München 1895.

¹³⁰ 27, 10; 27, 13.

¹³¹ Potter str. 299.

¹³² Např.: Potter 300, 4 οὕτως ὡς – del. Heiberg 20, 6; Potter 300, 10 τὸ – Heiberg 20, 10 τῶ; Potter 304, 17 εὐκαίρως – Heiberg 21, 26 εὐκαίρως; Potter 304, 28 ζητεῖται – Heiberg 21, 35 ζητεῖ τε; Potter 306, 11 τοῦ τόνου – Heiberg 22, 8 τοῦ πόνου.

¹³³ Např. οὐχ ὁμοίως E, om. V, (Potter 302, 16, Heiberg 21, 4); φευκτέον E, om. V (Potter 302, 18, Heiberg 21, 5); διὸ V, δι' ἣν E (Potter 302, 18, Heiberg 21, 5n.).

¹³⁴ Např. Zwinger ὡς (300, 1), Littré οικεῖον (302, 13), Moisan τὰ δὲ διαλείποντα (306, 11) atd.

¹³⁵ Např. nechává bez poznámky problematické čtení δικαιοσύνην (302, 2), jež před ním zvolil i Littré, Littrého konjekturu συνοίσει (304, 8) označuje za Chartierovu (?).

¹³⁶ Str. 299.

- R.Kapferer, G. Sticker, *Die Werke des Hippokrates*, sv. I, Stuttgart, Leipzig: Hippokrates-Verlag, 1933, str. I/31-38 (*Decent.*), I/53-59. (*Medic.*)
- H. Diller, *Hippokrates, Schriften*, Reinbek bei Hamburg 1962.
- W.Müri, *Der Arzt im Altertum*, München: Ernst Heimeran Verlag, 1962, str. 20-23 (*Medic.*), 24-31 (*Decent.*).
- J. Longrigg, *Greek Medicine from the Heroic to the Hellenistic Age. A Source Book*, New York: Routledge, 1998, str. 103 (*Medic.*), str. 103n. (*Decent.*)

Překlady z devatenáctého století, z nichž prvý zmiňuje Littré, se mi bohužel do rukou nedostaly, stejně jako překlad Dillerův.

Kapfererův německý překlad vychází z Littrého vydání a zahrnuje kompletní text obou spisů.

Müriho německý překlad obsahuje 1. kapitolu spisu *De medico* a 1.-3., 5., 11., 12., 16.-18. kapitolu spisu *De decenti habitu*. Müri uvádí jako výchozí Heibergovo vydání, jehož text přetiskuje, liší se však od něj na několika místech v interpunkci, dále v 1. kapitole Περὶ ἰητροῦ na str. 20 ponechává οὕτως, které Heiberg athetuje, na str. 22 má podle *E* καὶ ἐπιεικέα, zatímco Heiberg čte s *V*, na str. 24 v 2. kapitole *Decent.* má ἀναιδείην (snad podle Jonese, který přejímá Ermerinsovu konjekturu), ačkoli Heiberg čte ve shodě s rukopisy ἀναιτήν.

Longrigg nespecifikuje, z jakého vydání je jeho překlad pořízen, uvádí paginaci jak Littrého, tak Heiberga. V 1. kapitole *De medico* se drží Littrého interpunkce, u *De decenti habitu* však problematické úseky vynechává, nelze tedy potvrdit, že rovněž vychází z Littrého textu. Longriggův anglický překlad zahrnuje 1. kapitolu spisu *De medico* a 7., 11.-14., 16., 18. kapitolu spisu *De decenti habitu*, přitom ze 7., 12. a 16. kapitoly jsou některé pasáže vyňaty.

4. Perspektiva této práce

a) Výchozí texty pro tuto práci

Ve své práci jsem se rozhodla vzít si za výchozí text pro překlad v případě spisu *De medico* Potterovo vydání, neboť jeho změny oproti Heibergovu textu, učiněné nejčastěji ve prospěch rukopisu *V*, považuji v naprosté většině případů za přínosné, a to zejména tehdy, když znamenají odklon od *E*. Zdůrazňuji však, že práce s textem by nebyla možná bez

rozsáhlého a podrobného kritického aparátu Heibergova. V případě spisu *De decenti habitu* jsem zvolila jako výchozí text Heibergův (CMG).

V několika případech jsem se rozhodla od uvedených výchozích edic odklonit ve prospěch jiných variant či konjunktur, na některých místech v textu jsem považovala za nutné učinit *crux*. Ve spisu *De medico* se mnou provedené změny omezují pouze na dvojí *crux* v 11. kapitole,¹³⁷ v případě *De decenti habitu* jsem přistoupila k vícero zásahům. Ve 4. kapitole přejímám Heidelovu konjekturu ἐστιν, naopak oproti Heidelovi a Heibergovi neathetuji ἀμφοτέροισι a v závěrečné pasáži kapitoly přijímám Littrého konjekturu εὐδοδέα.¹³⁸ V *Decent. 7* přijímám Littrého konjunktury νομίζειν a βίη, v *Decent. 15* pokládám narozdíl od Heiberga za možné ponechat v textu variantu staršího rukopisu Μ σκεπτινούς. V *Decent. 17* pak volím τευχθὲν namísto τεχθὲν, jež má Heiberg.¹³⁹

Vzhledem k tomu, že text obou spisů, zejména však spisu *De decenti habitu*, je značně porušen, rozhodla jsem se paralelně s českým překladem přetisknout i řecký text zmíněných vydání, v němž jsou provedeny uvedené změny a jenž je opatřen poznámkovým aparátem. Pokud se jedná o textové varianty, nelze tyto poznámky považovat za úplné; snažila jsem se v nich zejména postihnout významné změny v textu oproti rukopisům či jiným vydáním, jež jsou podstatné pro interpretaci a překlad.

b) Problém datace

Z výkladu podaného sub 1. d) je dobře patrné, že s problematikou datace zejména u spisu *De medico* je spojeno mnoho otázek, na něž různí badatelé kladou podstatně odlišné odpovědi; právě v případě *Medic.* se jimi navrhované datace pohybují v rozpětí téměř pěti století. Práci badatelů ztěžuje skutečnost, že u našich spisů nelze jako vodítek užít ani testimonií; máme k dispozici pouze texty, o nichž víme, že se dochovaly v rámci *Corpus Hippocraticum*. Nedokážeme však již s jistotou určit, kdy byly do sbírky zařazeny.¹⁴⁰

Badatelé tedy musí při datování vycházet zejména z jazykové analýzy. Důkladnému rozboru podrobil oba texty především Fleischer. Jeho umístění *De decenti habitu* do 1.-2. století, s nímž souhlasí i Jouanna, považuji za správné, stejně jako zasazení celého spisu do stoického kontextu, prosazované tímto badatelem. V otázce datace spisu *De medico* se shodují

¹³⁷ Ř. 4; ř. 5n.

¹³⁸ ἐστιν, ἀμφοτέροισι ř. 5; εὐδοδέα ř. 18.

¹³⁹ *Decent. 7*: ř. 5; *Decent. 15*: ř. 2; *Decent. 17*, ř. 7.

¹⁴⁰ Jak bylo vyloženo sub 1. 1.

s těmi badateli, kteří jej kladou do doby helénismu, zejména s Kudlienem, jenž jako *terminus post quem* stanovil 3. stol. př. n. l.

Ačkoli jsem se rozhodla spisy zasadit do uvedených období, je zřejmé, že otázka jejich datace stále není definitivně uzavřena. Svědčí o tom i skutečnost, že badatelé až podnes ve svých pracích vyjadřují své rozličné názory na tuto problematiku, a to nejen s ohledem na texty *Medic. a Decent.*, ale i na další spisy hippokratovské sbírky, v jejímž rámci zůstává datace mnoha spisů stále otazníkem.

c) Základní sekundární literatura

Mezi základní práce věnované antické, resp. hippokratovské medicíně patří monografie Jouanova a Nuttonova.¹⁴¹ Nuttonova publikace čtenáře vhodným způsobem uvádí do široké oblasti antického lékařství, Jouanna pak podává ucelený pohled na hippokratovskou medicínu. Z hlediska této práce nabízí cennou pomoc při mapování rozsáhlého celku *Corpus* zejména druhá ze čtyř částí této knihy nazvaná *Le médecin dans l'exercice de son art*. Mezi obdivuhodná díla věnovaná antickému lékařství patří rovněž publikace, jejímž autorem je Majno;¹⁴² jeho práce se zaměřuje nejen na dějiny západního lékařství, ale počínaje Mezopotámií přes Egypt, Řecko, Indii, Čínu atd. detailně komentuje jednotlivá pojetí medicíny až po Řím a ke Galénovi.

Z prací, které se věnují lékařské deontologii, nabízí komplexní pohled na danou problematiku zejména dva vynikající Edelsteinovy články *The Hippocratic Physician* a *The professional ethics of the Greek physician*, otištěné v reprezentativním sborníku jeho prací.¹⁴³ Do tohoto sborníku je zařazena rovněž zásadní Edelsteinův výklad *Iusiurandum*, který i dnes nabízí mnoho podnětného, přestože jeho interpretace zasazující *Iusi.* do pythagorejského kontextu bývá již dnes považována za překonanou. Mezi další významné práce věnované *Iusi.* ve 20. století patří mimo jiné článek Deichgräberův¹⁴⁴ a později Kudlienova stat'¹⁴⁵ která polemizuje s Edelsteinovým výkladem a akcentuje přítomnost „popular morality“ nejen v tomto textu, ale i v dalších hippokratovských spisech. Nové poznatky v bádání o lékařské

¹⁴¹ Jouanna (1992), Nutton (2004).

¹⁴² (1982).

¹⁴³ (1967).

¹⁴⁴ (1933). V pozdější době se Deichgräber věnoval obrazu lékaře z perspektivy Galény (1970).

¹⁴⁵ (1970).

etice předkládají badatelé ve sborníku *Médecine et morale dans l'antiquité*,¹⁴⁶ jenž je zhruba z poloviny věnován problematice etiky v *Corpus*. Hippokratovské pojetí lékaře především ve spisu *De medico* výstižně komentoval Müri.¹⁴⁷

Z jazykové a stylistické stránky se na naše spisy zaměřuje pouze hrstka badatelů, mezi prvními Bensel,¹⁴⁸ jehož srovnání *Praec.*, *Medic.* a *Decent.* je dodnes inspirující. Fleischer¹⁴⁹ se podrobně věnoval zkoumání slovní zásoby obou spisů, a to u *Medic.* zejména pro účely datace. Jeho práce se podrobněji věnuje *Decent.* a je neocenitelnou pomocí při interpretaci tohoto textu, neboť se podrobně zabývá stoickým charakterem spisu; třebaže někteří badatelé před ním stoické zabarvení *Decent.* pouze naznačovali, až on tuto otázku detailně rozpracoval. Stručný jazykový komentář k *Medic.* nabídl Kessels,¹⁵⁰ jeho článek je velmi užitečný zejména při práci s textem první kapitoly tohoto spisu.

---

¹⁴⁶ (1997).

¹⁴⁷ (1976).

¹⁴⁸ (1922).

¹⁴⁹ (1939).

¹⁵⁰ (1978).

II. *De medico* / O lékaři

1. Text a překlad

ΠΕΡΙ ΙΗΤΡΟΥ

(1) Ἴητροῦ μὲν εἶναι¹ προστασίην² ὄρην <ὡς>³ εὐχρως τε καὶ εὐσαρκος ἔσται⁴ πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν αὐτῷ φύσιν· ἀξιοῦνται γὰρ ὑπὸ τῶν πολλῶν οἱ μὴ εὖ διακεείμενοι τὸ σῶμα οὕτως ὡς⁵ οὐδ' ἂν ἐτέρων ἐπιμεληθῆναι καλῶς. ἔπειτα <τὰ>⁶ περὶ αὐτὸν καθαρείως⁷ ἔχειν ἐσθῆτι χρηστῇ καὶ χρίσμασιν εὐόδοις ὁδμὴν ἔχουσιν ἀνυπόπτως· πρὸς ἅπαντα ταῦτα γὰρ ἡδέως ἔχειν ξυμβαίνει τοὺς νοσέοντας, δεῖ δὲ τοῦτο⁸ σκοπέειν. τὰ δὲ περὶ τὴν ψυχὴν σώφρονα, μὴ μόνον τὸ⁹ σιγᾶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὸν βίον πάνυ εὐτακτον· μέγιστα γὰρ ἔχει πρὸς δόξαν ἀγαθὰ. τὸ δὲ ἦθος εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθόν, τοιοῦτον δ' ὄντα πᾶσι καὶ σεμνόν¹⁰ καὶ φιλόανθρωπον [καὶ ἐπιεικέα].¹¹ τὸ γὰρ προπετὲς καὶ τὸ πρόχειρον καταφρονεῖται, κἂν πάνυ χρήσιμον ἦ. σκοπὸν¹² δὲ ἐπὶ τῆς ἐξουσίης· τὰ γὰρ αὐτὰ παρὰ τοῖς αὐτοῖς σπανίως ἔχουσιν¹³ ἀγαπάται. σχήμασι δὲ ἀπὸ μὲν προσώπου σύννουν μὴ πικρῶς· αὐθάδης γὰρ δοκεῖ εἶναι καὶ μισάνθρωπος, ὁ δὲ εἰς γέλωτα ἀνιέμενος καὶ λίην ἰλαρὸς φορτικὸς ὑπολαμβάνεται, φυλακτέον δὲ τὸ τοιοῦτον οὐχ ἥκιστα. δίκαιον δὲ πρὸς πᾶσαν ὁμιλίην εἶναι· χρή γὰρ πολλὰ ἐπικουρέειν δικαιοσύνην.¹⁴ πρὸς δὲ ἰητρὸν οὐ μικρὰ συναλλάγματα τοῖσι νοσοῦσιν ἔστιν· καὶ γὰρ αὐτοὺς ὑποχειρίουσ ποιέουσι τοῖς ἰητροῖς, καὶ πᾶσαν ὥρην ἐντυγχάνουσι γυναξίν, παρθένοις καὶ τοῖς ἀξίοις πλείστου κτήμασιν· ἐγκρατέως οὖν δεῖ πρὸς ἅπαντα ἔχειν ταῦτα. Τὴν μὲν οὖν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα οὕτω διακεῖσθαι.

¹ ἔστι Ermerins : εἶναι del. Bensel.

² προστασίη Ermerins, Bensel.

³ ὡς Zwinger in margin.

⁴ ἔσται del. Ermerins.

⁵ οὕτως ὡς V : οὕτως Littré : del. Heiberg.

⁶ τὰ Littré, om. V E.

⁷ καθαρείως Bensel : καθαρίως Littré : καθαίρειν ὡς V.

⁸ τοῦτο del. Littré.

⁹ τὸ V : τῷ U.

¹⁰ καὶ σεμνόν om. E.

¹¹ καὶ ἐπιεικέα E : om. V.

¹² σκεπτέον Pétrequin.

¹³ ἔχοντα Littré.

¹⁴ δικαιοσύνην Littré : δικαιοσύνη V : δικαιοσύν' E : δικαιοσύνη Bensel, Heiberg.

O LÉKAŘI

(1) Budiž zodpovědností lékaře, aby měl zdravou barvu a byl v tak dobré kondici, jak mu umožňuje jeho založení. Podle názoru většiny lidí se totiž ti, jejichž tělo pěkně nevypadá, nepostarají řádně ani o cizí. Dále musí chodit čistý a mít na sobě vhodný šat a vonné masti, jejichž vůně nevyvolává podezření. Všechny tyto věci se totiž nemocným lidem líbí, a na to je třeba brát zřetel.

Co se týče duše, ať je uměřený a nejen zachovává mlčení, ale rovněž ať vede zcela spořádaný život, neboť to přispívá k dobré pověsti nejvíce. Svou povahou ať je krásný a dobrý – a jako takový potom pro všechny zároveň důstojný i lidský. Vždyť spěchem a kvapností se pohrdá, byť mohou být nadmíru užitečné. Je na lékaři, aby uvážil, jaké hranice má jeho autorita: neboť jeden a týž postup je pacienty vítán jen tehdy, dochází-li k němu zřídka.

Svým chováním navenek musí lékař působit rozvážně a nikoli stroze, pak se totiž jeví jako domýšlivec a nelída. Ten, který se dá do smíchu a je příliš veselý, je zas pokládán za hrubiána – a toho je třeba se obzvlášť vyvarovat. V jednání ať si vždy počíná spravedlivě, poněvadž často je třeba, aby jej spravedlnost zaštitila. Styky lékaře s nemocnými totiž nejsou nijak malicherné: nemocní uvádějí sami sebe do závislosti na lékařích a ti jsou neustále v kontaktu se ženami, s mladými dívkami a s předměty obrovské ceny. Ve všech těchto ohledech je proto nezbytné chovat se zdrženlivě. Takové necht' jsou lékařova duše a tělo.

(2) Τὰ δὲ ἐς τὴν ἰητρικὴν τέχνην παραγγέλματα, δι' ὧν ἔστιν εἶναι τεχνικόν, ἀπ' ἀρχῆς συνοπτέον, ἀφ' ὧν καὶ μανθάνειν ἄνθρωπος ἄρξαιτο· τὰ τοίνυν ἐν ἰητρείῳ θεραπευόμενα σχεδὸν μανθανόντων ἐστίν. δεῖ δὲ πρῶτον μὲν τόπον ἔχειν οἰκεῖον,¹⁵ ἔσται δὲ τοῦτο ἐὰν μήτε πνεῦμα ἐς αὐτὸν παραγινόμενον ἐνοχλῆ μήθ' ἥλιος ἢ αὐγὴ λυπέη. φῶς δὲ τηλαυγὲς μὲν τοῖς θεραπεύουσιν, ἄλυπον δὲ¹⁶ τοῖς θεραπευομένοις ὑπάρχειν.¹⁷ πάντως μὲν οὖν τοιαύτην τὴν αὐγὴν μάλιστα,¹⁸ διὸ¹⁹ συμβαίνει τοὺς ὀφθαλμοὺς νοσέειν· τὸ μὲν οὖν φῶς τοιοῦτον εἶναι παρήγγελλται· τοῦτο δὲ, ὅπως μηδαμῶς ἐναντίως ἔξει τῷ προσώπῳ τὰς αὐγὰς· προσενοχλεῖ γὰρ τὴν ὄψιν ἀσθενέως ἔχουσιν· πᾶσα δ' ἰκανὴ πρόφασις ἀσθενέοντος ὀφθαλμοὺς ἐπιταράξαι· τῷ μὲν οὖν φωτὶ τοῦτον τὸν τρόπον χρηστέον ἐστίν. τοὺς δὲ δίφρους ὁμαλοὺς εἶναι τοῖς ὕψεσιν ὅτι μάλιστα, ὅπως κατ' αὐτοὺς ὤσιν. χαλκῶματι δὲ πλὴν τῶν ὀργάνων μηδενὶ χρήσθω· καλλωπισμὸς γάρ τις εἶναί μοι δοκεῖ φορτικὸς σκεύεσι τοιούτοισι χρήσθαι. τὸ δ' ὕδωρ παρέχειν δεῖ πότιμον τοῖς θεραπευομένοις καὶ καθαρὸν. τοῖς δὲ ἀπομάγμασιν καθαροῖς καὶ μαλθακοῖς χρήσθαι, πρὸς μὲν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὀθονίοις, πρὸς δὲ τὰ τραύματα σπόγγοις· αὐτόματα γὰρ ταῦτα βοηθεῖν δοκεῖ καλῶς. Τὰ δ' ὄργανα πάντα εὐήρη πρὸς τὴν χρεῖαν ὑπάρχειν δεῖ τῷ μεγέθει καὶ βάρει καὶ λεπτότητι.

(3) Τὰ δὲ προσφερόμενα ἅπαντα μὲν χρή συνορῆν ὅπως συνοίσει·²⁰ μάλιστα δὲ πλεῖστον, εἰ ὁμιλεῖν μέλλει τῷ νοσοῦντι μέρει· ταῦτα δὲ ἐστὶν ἐπιδέσματα καὶ φάρμακα καὶ τὰ περὶ τὸ ἔλκος ὀθόνια καὶ τὰ καταπλάσματα· πλεῖστον γὰρ χρόνον ταῦτα περὶ τοὺς νοσέοντάς ἐστι τόπους. ἢ δὲ μετὰ ταῦτα ἀφαίρεσις τούτων, ἀνάψυξις τε καὶ περικάθαρσις, καὶ τῶν ὑδάτων κατάντησις, ὀλίγου τινός ἐστι χρόνου· καὶ τι ποιῆσαι²¹ ὄκου χρή, μᾶλλον τε καὶ ἦσσον ἐσκέφθαι δεῖ· τούτων γὰρ ἀμφοτέρων ἢ χρήσις εὐκαιρός²² τε καὶ μὴ γενομένων μεγάλην ἔχει διαφορὴν.

¹⁵ οἰκεῖον Littré : τῆς οἰκίης V.

¹⁶ ἄλυπον οὐχ ὁμοίως δὲ E : οὐχ ὁμοίως om. V.

¹⁷ ὑπάρχειν Fleischer : ὑπάρχει V.

¹⁸ μάλιστα φευκτέον E : φευκτέον om. V.

¹⁹ διὸ V : δι' ἦν E.

²⁰ συνοίσει Littré : σύνοισι V : συνοίση E.

²¹ τι ποιῆσαι del. Littré.

²² εὐκαιρός V : εὐκαίρως Ermerins.

(2) Pokud jde o zásady lékařského umění, jejichž osvojením se z člověka stává muž znalý svého řemesla, je nejprve nutné zvážit, kterými z nich se mají začátečníci zabývat nejdříve; týká se jich zhruba to léčení, které probíhá v ošetrovně.

Především je třeba mít vhodné místo; takové, kde nebude obtěžovat průvan ani trápit slunce a denní jas. Ošetřující sice musí mít světlo jasné, pro ošetřované však ať je neškodné. Takový tedy vždy musí být denní jas, neboť nezřídka působí onemocnění očí. Tak zní zásada týkající se světla. Dále ať sluneční jas nemíří přímo do obličeje. Znavuje totiž ještě více pacientův ochablý zrak – a přitížit oslabeným očím dokáže každá sebemenší příčina. Takto se má zacházet se světlem.

Sedátka lékaře i pacienta by měla být co možná stejně vysoká, aby byli usazeni přímo proti sobě. Ať nic s výjimkou nástrojů není z bronzu: užívání bronzového náčiní se mi totiž jeví jako jaksi nepřiměřená okázalost. Vodu je nutno pacientům podávat čistou a pitnou. Co je určeno k otírání, ať je čisté a jemné, na oči ať se užívají pláténka, na rány savé houby; neboť tyto věci, jak se zdá, účinně pomáhají samy o sobě. Všechny nástroje musí svou velikostí, vahou i jemností umožňovat pohodlné zacházení.

(3) Je třeba dbát o to, aby veškerá léčba, k níž se přistupuje, přinášela užitek, a to zejména tehdy, má-li docházet k přímému styku s postiženou oblastí: to se týká obvazů, léčiv, plátének na rány a obkladů, poněvadž ty se dotýkají nemocných míst po nejdelsí dobu. Jejich následné odstranění, ochlazení rány, její očištění a pokropení vodou pak trvá jen velmi krátce; a kde je třeba nějakého zásahu, tam je nutné mít zjištěno, zda jej provést ve větší či v menší míře. Je totiž velký rozdíl, jestli se obou těchto věcí užije ve vhodný čas, nebo se jich neužije vůbec.

(4) Ἔστι δὲ οἰκείη ἐπίδεσις τῆς ἰητρικῆς, ἀφ' ἧς ὠφελεῖσθαι τὸν θεραπευόμενον· μέγιστα δὲ ὠφελεῖ δύο ταῦτα, οἷς ἐστι χρηστέον, πῆσαι ὅκου δεῖ καὶ ἀνειμένως ἐπιδῆσαι· πρὸς δὲ τοὺς χρόνους τῆς ὥρης, πότε δεῖ σκεπαστικῶς καὶ μὴ, συνορῆν, ὅκως μὴδὲ ἀσθενῆ λελήθους ποτέρῳ τούτων ἐνιαχοῦ χρηστέον· εὐρύθμους δὲ ἐπίδεσις καὶ θεητρικὰς μὴδὲν ὠφελούσας ἀπογινώσκειν· φορτικὸν γὰρ τὸ τοιοῦτον καὶ παντελῶς ἀλαζονικὸν, πολλάκις τε βλάβην οἶσον τῷ θεραπευομένῳ ζητεῖται²³ ὁ νοσέων οὐ καλλωπισμὸν, ἀλλὰ τὸ συμφέρον.

(5) Ἐπὶ δὲ τῶν χειρουργιῶν, ὅσαι διὰ τομῆς εἰσιν ἢ καύσιος, τὸ ταχέως ἢ βραδέως ὁμοίως ἐπαινεῖται· χρήσις γὰρ ἐστὶν ἀμφοτέρων αὐτῶν. ἐν οἷς μὲν γὰρ ἐστὶ διὰ μιῆς τομῆς ἢ χειρουργία, χρὴ ποιέεσθαι ταχεῖαν τὴν διαίρεσιν· ἐπεὶ γὰρ συμβαίνει τοὺς τεμνομένους πονέειν, τὸ μὲν λυπέον ὡς ἐλάχιστον χρόνον δεῖ παρεῖναι· τοῦτο δὲ ἔσται ταχείης τῆς τομῆς γενομένης. ὅπου δὲ πολλὰς ἀναγκαῖον γενέσθαι τὰς τομὰς, βραδείῃ χρηστέον τῇ χειρουργίᾳ· ὁ μὲν γὰρ ταχὺς ξυνεχῆ ποιέει τὸν πόνον καὶ πολύν· τὰ δὲ²⁴ διαλείποντα²⁵ ἀνάπαυσιν ἔχει τινὰ τοῦ τόνου²⁶ τοῖς θεραπευομένοις.

(6) Τὸ δ' αὐτὸ ἐπὶ τῶν ὀργάνων λέγοιτ' ἄν· τοῖς δὲ μαχαιρίοις ὀξέσι τε χρῆσθαι καὶ πλατέσιν οὐκ ἐπὶ πάντων ὁμοίως παραγγέλλομεν· μέρη γὰρ τινὰ ἐστὶ τοῦ σώματος, ἃ ἐν τάχει μὲν ἔχει τὴν ρύμην τοῦ αἵματος, καὶ κατασχεῖν ἐστὶν οὐ ρήϊδιον· ταῦτα δὲ ἐστὶν οἷ τε κίρσοι καὶ τινες ἄλλαι φλέβες· τὰς μὲν τομὰς χρὴ εἶναι τῶν τοιούτων στενάς· οὐ γὰρ οἷον τε τὴν ρύσιν γενέσθαι κατακορῆ· ξυμφέρει δὲ ποτε ἀπὸ τῶν τοιούτων αἵματος ἀφαίρεσιν ποιέεσθαι. πρὸς δὲ τοὺς ἀκινδύνους τόπους καὶ περὶ οὓς μὴ λεπτόν ἐστὶ τὸ αἷμα, πλατυτέροις χρῆσθαι τοῖς μαχαιρίοισι· τὸ γὰρ αἷμα πορεύοιτ' ἄν, ἄλλως δὲ οὐδαμῶς· πάνυ δ' ἐστὶν αἰσχρῶς μὴ ξυμβαίνειν ἀπὸ τῆς χειρουργίης ὅ τι θέλει.

²³ ζητεῖται V : ζητεῖ δὲ Littré : ζητεῖ τε Heiberg.

²⁴ τὰ δὲ Moisan : τὸ τε V : ὁ δὲ E : τὸ δὲ Littré.

²⁵ διαλείποντα Moisan : διαλιπόντα V : διαλιπὼν E : διαλιπὼν Littré : διαλεῖπον Bense.

²⁶ τοῦ τόνου V : τούτων E : τοῦ πόνου Littré.

(4) Bandážování je řádnou součástí lékařského umění tehdy, když pacientovi prospívá. Nejvíce užitku přinášejí tyto dvě zásady, jichž je záhodno využívat: přitlačit tam, kde je toho zapotřebí, a naopak obvazovat jen volně. Co se týče jednotlivých období a toho, kdy bandážovat a kdy ne, je nutné dbát na to, aby i nemocnému bylo známo, kdy je lepší to a kdy ono. Pěkně vyhlížející obvazy, které jsou jen pro odívání a nenesou žádný užitek, je třeba zavrhnout: jsou podřadné, okázalé a často nemocnému uškodí: pacient přece pro sebe nehledá nádheru, ale pomoc.

(5) U chirurgických zákroků, které se provádějí řezem či vypalováním, dochází stejnou měrou chvály rychlost i pomalost; užívá se totiž obojího. Pokud zákrok vyžaduje jen jeden řez, musí být operace rychlá: stane-li se totiž, že operovaného trápí bolest, mělo by jeho utrpení trvat co nejkratší dobu. A to se stane tehdy, bude-li řez rychlý.

Je-li nutné, aby řezů bylo více, ať je operace pomalá: neboť ten, kdo je rychlý, způsobuje silnou a nepřetržitou bolest a přestávka naopak znamená pro pacienta určitou úlevu od napětí.

(6) Obdobným způsobem je možno se vyjádřit o nástrojích: doporučujeme užívat nožů ostrých a širokých, nikoli však ve všech případech stejně. V jistých částech těla je totiž proud krve rychlý a není snadné jej zastavit; jedná se o křečové žíly a některé další cévy. Řezy do nich musí být úzké, nelze totiž dopustit, aby proud krve příliš zmohutněl. Někdy u takových případech pomáhá, když se pustí žilou.

Na bezpečných místech a tam, kde krev není řídká, užívej nožů širších. Pouze tehdy může krev vytéci, jinak ne. A je velmi zahanbující, když se zákrok nepodaří tak, jak má.

(7) Σικυῶν δὲ δύο τρόπους εἶναι χρησίμους²⁷ ὅτε μὲν γὰρ ρεῦμα ξυνεστηκὸς πόρρω τῆς ἐπιφαινομένης σαρκός, τὸν μὲν κύκλον αὐτῆς εἶναι δεῖ βραχὺν, αὐτὴν δὲ μὴ²⁸ γαστρώδη, προμήκη²⁹ τὸ πρὸς τὴν χεῖρα μέρος, μὴ βαρεῖαν· τοιαύτην γὰρ οὖσαν ἔλκειν ἐς ἰθὺ ξυμβαίνει, καὶ τοὺς ἀφεστῶτας ἰχῶρας καλῶς ἀνεσπάσθαι πρὸς τὴν σάρκα· τοῦ δὲ πόνου πλείονος κατεσκευασμένου τῆς σαρκός, τὰ μὲν ἄλλα παραπλησίην, τὸν δὲ κύκλον μέγαν· οὕτω γὰρ ἐκ πλείστων μερῶν εὐρήσεις ἄγουσαν ἐς ὃν δεῖ τὸ λυποῦν τόπον· οὐ γὰρ οἶόν τε μέγαν εἶναι τὸν κύκλον, μὴ συναγομένης τῆς σαρκός ἐκ πλείονος τόπου. βαρεῖα δ' οὖσα ῥέπει καὶ ἐς τοὺς ἄνω τόπους· κάτω δὲ μάλλον τὴν ἀφαίρεσιν,³⁰ καὶ πολλάκις ὑπολείπεσθαι τὰς νούσους. τοῖσι μὲν οὖν ἐφεστῶσι ρεύμασι καὶ μακρὰν ἀπέχουσιν ἀπὸ τῶν ἄνω τόπων οἱ πλατεῖς κύκλοι πολλὰ ξυνεπισπῶνται παρὰ τῆς ἄλλης σαρκός· ἐπιπροσθεῖν οὖν ξυμβαίνει τὴν ἐντεῦθεν ἐλκομένην νοτίδα τῷ ξυναγομένῳ κάτωθεν ἰχῶρι, καὶ τὰ μὲν ἐνοχλεῦντα ὑπολείπεσθαι, τὰ δ' οὐδὲν λυπέοντα ἀφαιρεῖσθαι. μέγεθος δὲ σικύης τί χρησίμον στοχάζεσθαι χρή πρὸς τὰ μέρη τοῦ σώματος, οἷς ἂν δέη προσβάλλειν. ὅταν δὲ κατακρούη, κάτωθεν δέχεσθαι.³¹ τὸ γὰρ αἷμα φανερὸν εἶναι δεῖ τῶν χειρουργουμένων τόπων· ἄλλως δὲ οὐδὲ τὸν κύκλον τὸν ἐλκυσθέντα χρή κατακρούειν· εὐτονωτέρη γὰρ ἐστὶν ἢ σὰρξ τοῦ πονήσαντος· μαχαιρίοις δὲ τοῖς καμπύλοις ἐξ ἄκρου μὴ λίην στενοῖς· ἐνίστε γὰρ ἰχῶρες ἔρχονται γλίσχροι καὶ παχεῖς, κίνδυνος οὖν ἐστὶν ὑποστήναι τῆσι τομήσιν, ὅταν στεναὶ τμηθῶσιν.

(8) Τὰς δὲ ἐπὶ τῶν βραχιόνων φλέβας τῆσι καταλήψεσι χρή φυλάσσειν· ἢ γὰρ καλύπτουσα σὰρξ πολλοῖς οὐ καλῶς συνήρμοσται τῇ φλεβί· τῆς γὰρ σαρκὸς ὀλισθηρῆς οὔσης, οὐ καθ' ἑαυτὰς ξυμβαίνει τὰς τομὰς ἀμφοτέρων γίνεσθαι· τὴν γὰρ φλέβα ἐκφυσᾶσθαι ξυμβαίνει καλυφθεῖσαν, καὶ τὴν ῥύσιν τοῦ αἵματος κωλύεσθαι, πολλοῖσι δὲ καὶ πῦος διὰ τοῦτο ξυνίστασθαι· δοκεῖ δὲ δύο βλάβας φέρειν ἢ τοιαύτη χειρουργίη, τῷ μὲν τμηθέντι πόνον, τῷ δὲ τέμνοντι πολλὴν ἀδοξίην· τὸ δ' αὐτὸ κατὰ πασῶν παρήγγελται γίνεσθαι.

²⁷ δύο δὲ τρόπους φαμὲν χρησίμους εἶναι σικυῶν E.

²⁸ μὴ del. Daremberg.

²⁹ προμήκη V : μὴ προμήκη E : μὲν μὴ δὲ προμήκη Daremberg.

³⁰ lac. indicavit Littré.

³¹ δέχεσθαι V : ἔλκεσθαι Littré.

(7) Co se týče baněk, existují dva užitečné druhy. Když je tekutina soustředěna daleko od povrchu těla, musí být hrdlo baňky úzké, ona sama pak ať je protáhlá v části, kterou bereme do ruky, a ať není vypouklá ani těžká. Jen taková baňka totiž dokáže vtahovat přímo a dobře přivést vzdálené šťávy až k povrchu těla. Pokud se nemoc rozšířila na větší část těla, ať je baňka v ostatních ohledech podobná, hrdlo však ať má široké. Pak shledáš, že přivádí chorobné výměšky z největšího možného prostoru tam, kam je třeba. Nemá-li ovšem hrdlo pojmout tkáň z většího prostoru, pak široké být nemůže.

Když je baňka těžká, zasahuje i místa na povrchu (odsávat se však má zejména odspodu), a tak zůstávají chorobné šťávy často tam, kde byly. Spolu s tekutinami, které se drží daleko od povrchu těla, vsávají široká hrdla zároveň mnoho z ostatního masa; a stává se, že odsud vtahovaná vlhkost brání tekutině přiváděné zespod, takže závadné zůstává na místě a neškodné je odstraňováno.

Vhodnou velikost baňky je nutno odhadnout podle části těla, na niž má být přiložena.

Když budeš provádět tenké řezy, je třeba brát odspodu, krev z operovaných míst je totiž třeba vidět. Jinak se ovšem tenké řezy na vsátém kruhu provádět nemají, neboť kůže na postiženém místě je příliš napjatá. Nože ať jsou zahnuté a na špici nepřilíš úzké: někdy totiž vyjdou tekutiny lepkavé a husté, takže je-li řez úzký, hrozí nebezpečí, že jím neprojdou.

(8) Cévy na ruku je třeba zajistit podvázáním, neboť mnohdy k nim maso, které je zakrývá, dobře nepřiléhá. Maso je totiž kluzké a stává se, že řezy do obojího nezůstávají na svém místě: zakrytá céva se pak nadme krví, již maso brání vytéci, a to v mnoha případech způsobuje hnisání. Takto provedený zákrok s sebou, jak se zdá, nese dvojí škodu: pro řezaného znamená bolest a pro řezajícího velkou hanbu. Týž postup se doporučuje u všech cév.

(9) Τὰ μὲν οὖν κατ' ἰητρείον ἀναγκαῖα ὄργανα, καὶ περὶ ἃ δεῖ τεχνικὸν εἶναι τὸν μανθάνοντα, ταῦτ' ἐστίν· ὀδοντάγρησι γὰρ καὶ σταφυλάγρησι χρῆσθαι τὸν τυχόντα ἐστίν· ἀπλῆ γὰρ ἢ χρήσις αὐτῶν εἶναι δοκεῖ.

(10) Περὶ δὲ φυμάτων καὶ ἐλκέων, ὁκόσα μειζόνων ἐστὶ νοσημάτων, τὰ μὲν φύματα τεχνικώτατον ὑπειληφέναι δεῖ δύνασθαι διαλύειν, καὶ τὰς συστάσεις αὐτῶν κωλύειν· ἐχόμενον δὲ τούτων, στέλλειν εἰς τὸν ἐπιφανῆ τόπον ὡς εἰς βραχύτατον, καὶ τὴν σύστασιν ὁμαλῶς διὰ παντὸς ποιεῖσθαι τοῦ φύματος· ἀνωμάλως γὰρ ἔχοντος αὐτοῦ, ραγῆναί τε καὶ δυσθεράπευτον τὸ ἔλκος κίνδυνός ἐστι γενέσθαι· ἐξομαλίζειν τε χρὴ πέσσοντα πανομοίως, καὶ μῆτε διαιρεῖν πρότερον μῆτε αὐτόματον ἐὴν ραγῆναι· τὰ δὲ ἐκπέψαι δυνάμενα ὁμαλῶς ἐν ἑτέροις εἴρηται.

(11) Τὰ δὲ ἔλκεα δοκεῖ πορείας ἔχειν τέσσαρας, μίαν μὲν ἐς βάθος· ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ συριγγώδη καὶ ὅσα ὑπουλά ἐστὶ, καὶ ἔντοσθεν κεκοιλασμένα· ἢ δ' ἑτέρη εἰς ὕψος, τὰ ὑπερσαρκεῦντα· τρίτη δὲ ἐστὶν εἰς πλάτος· ταῦτα δὲ ἐστὶ τὰ καλεόμενα ἐρηπυστικά· ἑτεράτη ὁδὸς ἐστίν†.³² αὕτη δὲ μόνη κατὰ φύσιν εἶναι δοκεῖ κίνησις· αὗται μὲν οὖν ξυμφοραὶ τοιαῦται σαρκός εἰσι· πᾶσαι δὲ κοιναὶ †τοῦ ξυμφύοντος†.³³ καὶ τὰ μὲν τούτων ἐν ἑτέροις σημεῖα δεδήλωται, καὶ ἦ χρηστέον ἐστὶν ἐπιμελεία, δι' ὧν δὲ τὸ ξυμφυόμενον διαλυθήσεται.³⁴ καὶ τὸ πληρεύμενον, ἢ κοῖλον γινόμενον, ἢ τὴν εἰς πλάτος πορείαν ποιούμενον, προσηκόντως περὶ τούτων ἐν ἄλλοις εἴρηται.

³² ἐς ξύμφυσιν add. Littré : om. codd.

³³ τοῦ ξυμφύοντος Littré : τοῦ ξυμφέροντος V.

³⁴ διαλυθήσεται V : διελεύσεται Littré.

(9) Toto jsou tedy nástroje v ošetřovně nepostradatelné, které musí žák ovládat s řemeslnou zručností. S kleštěmi na trhání zubů a na uchopení čípku může zacházet kdokoli, nakládání s nimi je totiž, jak se zdá, jednoduché.

(10) Pokud se jedná o vředy a boláky, které náleží k závažnějším onemocněním, je třeba zastávat názor, že nejobratnějším řešením je vředy odstranit a zabránit jejich zbytnění. Není-li to možné, pak je nutné soustředit je na co nejmenší viditelné místo a zajistit stejnoměrné rozložení otoku po celém vředu. Pokud je totiž vřed nepravidelný, hrozí nebezpečí, že praskne, a bolák se stane obtížně léčitelným. Pravidelnosti se dosahuje tak, že se vřed nechá uzrát, a nesmíš jej předčasně otevřít ani nechat, aby sám od sebe praskl. Prostředky vyvolávající stejnoměrné zrání vředu jsou popsány v jiných spisech.

(11) U boláků existují, jak se zdá, čtyři způsoby rozrůstání: jednak do hloubky – to jsou boláky píštělové a všechny, které se nacházejí pod povrchem a jsou zvnitřku vyduté; za druhé do výšky – ty vyrážejí nahoře na mase; za třetí do šířky – těm se říká plazivé; existuje i čtvrtý způsob a zdá se, že jedině tento pohyb je v souladu s přirozeností.

Taková poškození se tedy týkají masa; srůstání je společné jim všem. Jejich příznaky jsou vylíčeny v jiných spisech, stejně jako žádoucí léčba i způsob, jak se to, co srůstá, oddělí. A bolák, který nabývá, vydutý nebo ten, který se rozrůstá do šířky – o těch je rovněž náležitě vyloženo v dalších spisech.

(12) Περὶ δὲ καταπλασμάτων ὧδε· τῶν ἐπιτιθεμένων ὀθονίων ὅκου ἂν ἡ χρῆσις κατὰ τοῦ νοσεύματος ἀκριβῆς εἶναι δοκέη, καὶ τῷ ἔλκει ἀρμόζου τὸ ἐπιτιθέμενον ὀθόνιον, τῷ δὲ καταπλάσματι πρὸς τὸν κύκλω τόπον τοῦ ἔλκεος χρῶ· χρῆσις γὰρ αὕτη καταπλάσματός ἐστιν ἔντεχνός τε καὶ πλεῖστα ὠφελεῖν δυναμένη· ἐδόκει γὰρ τῷ μὲν ἔλκει βοηθεῖν ἢ τῶν περιτιθεμένων δύναμις, τὸ δ' ὀθόνιον φυλάσσειν· τὰ δ' ἔξω μὲν τοῦ ἔλκεος τὸ κατάπλασμα ὠφελεί. τὴν μὲν οὖν χρῆσιν αὐτέων εἶναι δεῖ τοιαύτην.

(13) Περὶ δὲ καιρῶν, ὁκότε τούτοις ἐκάστοις χρηστέον ἐστὶ, καὶ τὰς δυνάμιας ὡς χρῆ τῶν γεγραμμένων καταμανθάνειν, παραλέλειπται δὲ τὰ τοιαῦτα, ἐπεὶ πλείω προῆκται τῆς κατ' ἰητρικὴν ἐπιμελείας καὶ πόρρω τοῦ τῆς τέχνης ἤδη προεληλυθότος ἐστίν.

(14) Ἐχόμενον δὲ τούτων ἐστὶ καὶ κατὰ στρατιὴν γινομένων τραυμάτων χειρουργίη περὶ τὴν ἐξάιρεσιν τῶν βελέων. ἐν τῆσι κατὰ πτόλιν διατριβῆσι βραχεῖά τίς ἐστὶ τούτων ἢ χρῆσις· ὀλιγάκις γὰρ ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ γίνονται πολιτικαὶ στρατιαὶ καὶ πολεμικαί· ξυμβαίνει δὲ τὰ τοιαῦτα πλειστάκις καὶ ξυνεχέστατα περὶ τὰς ξενικὰς στρατιάς γίνεσθαι. τὸν μὲν οὖν μέλλοντα χειρουργεῖν στρατεύεσθαι δεῖ καὶ παρηκολουθηκέναι στρατεύμασι ξενικοῖς· οὕτω γὰρ ἂν εἴη γεγυμνασμένος πρὸς ταύτην τὴν χρεῖαν. ὃ δὲ εἶναι δοκεῖ περὶ ταῦτα τεχνικώτερον, εἰρηῆσθαι.³⁵ τῶν γὰρ ὅπλων ἐνότων καὶ σημεία πεπορίσθαι τέχνης ἐστὶ πλείστον μέρος καὶ τῆς πρὸς ταῦτα χειρουργίης· τούτου γὰρ ὑπάρξαντος, οὐκ ἂν παραλίποιο τραυματίας ἀγνοηθεῖς ὅταν χειρουργῆται μὴ προσηκόντως· μόνος δ' ἂν ὁ τῶν σημείων ἔμπειρος εἰκότως ἐπιχειροίη. Περὶ δὲ τουτέων ἀπάντων ἐν ἐτέροις γεγραμμένον ἐστίν.

³⁵ εἰρηῆσθαι V : εἰρήσεται Littré : εἰρήσθω Heiberg.

(12) S obklady se věc má takto: jestliže se zdá, že je vhodné užít na postiženém místě léčivých plátének, přikládej je přímo na ránu, obklad pak umíst'uj kolem rány. Toto užítí obkladu je v souladu s lékařským uměním a dokáže velmi účinně pomoci: zdá se totiž, že působení látek obklopujících ránu prospívá jí samé a že pláténka ji chrání. Oblastem vně rány zas pomáhá obklad. Takové tedy necht' je užívání obkladů.

(13) Co se týče vhodné chvíle, kdy má být každé z těchto věcí užito, a způsobu, jak se poučit o účincích popsaných postupů, takové otázky jsme ponechali stranou, neboť náleží k pokročilejší úrovni lékařské praxe a jsou určeny těm, kteří již v tomto umění postoupili dál.

(14) K uvedeným tématům náleží i operování ran utržených v boji, jež zahrnuje vyjímání střel. Při pobytu ve městě se provádí jen velmi zřídka, neboť během lidského života vznikají boje občanů proti sobě navzájem či proti nepřátelům jen málokdy – u námezdních vojsk se však takové věci vyskytují často a takřka bez ustání. Ten, kdo chce operovat, tedy musí vstoupit do armády a táhnout s námezdním vojskem. Tak se může v tomto oboru vycvičit.

V čem zde řemeslná zručnost spočívá především, bylo řečeno. Největším dílem lékařského řemesla a chirurgie ve vojenství je podle znaků poznat zbraně, které vězí v těle. Když to lékař dokáže, pak nezůstane žádný zraněný, na němž by nepoznal, zda byl operován nesprávně. Řádně operovat může jen ten, kdo je znalý těchto znaků. O tom všem je pojednáno v jiných spisech.

2. Komentář

§§ 1

První kapitola spisu podává obraz ideálního lékaře. Nejprve se dozvídáme, jaké má být jeho tělesný vzhled (ř. 1-6): zaznívá zde požadavek čistoty zevnějšku, vhodného odění atd. Autor spisu své nároky na lékaře odůvodňuje slovy, že to vše dělá dobrý dojem na nemocné.

Pak je pojednáno o lékařově „duši“ (ř. 6-17): v první řadě má být uměřený, zachovávat mlčení, vést spořádaný život. Další osobní kvality jsou zahrnuty jednak do sféry ἦθος, jednak σχῆμα. Müri¹ správně poukázal na to, že všechny požadavky, které se zde na lékaře kladou, jsou platné nejen pro něj, ale pro každého člověka, který se chtěl etablovat ve společnosti a získat pro sebe respekt – máme před sebou popis společenského ideálu 4. století př. n. l., obraz dokonalého gentlemana své doby.

Ačkoli zde nacházíme některé paralely s Přisahou,² její idealistický charakter se od utilitární povahy našeho textu podstatně liší.³ Po každém morálním požadavku, který je na lékaře kladen, následuje odůvodnění z hlediska užitečnosti a účinku na mínění laiků, tj. potenciálních pacientů:⁴ cf. ř. 2 ἀξιοῦνται γὰρ ὑπὸ τῶν πολλῶν, ř. 5 ἡδέως ἔχειν (zdůrazněné dovětkem δεῖ δὲ τοῦτο σκοπέειν),⁵ ř. 7 πρὸς δόξαν ἀγαθὰ, ř. 9 καταφρονεῖται, ř. 10 ἀγαπᾶται, ř. 11 δοκέει εἶναι. I závažné společensko-morální požadavky, tj. aby lékař měl bezvadný charakter, tedy byl καλὸς καὶ ἀγαθός, a vedl βίον πάνυ εὐτακτον jsou odůvodněny dobrou pověstí u druhých – δόξα.

Edelstein⁶ podal uspokojivé vysvětlení, proč je mínění „οἱ πολλοί“ pro lékaře podstatné: vztahy mezi lékařem a pacientem byly v antice značně ovlivněny faktem, že lékař platil za řemeslníka, jenž dostával za svou práci zaplacen a jehož prvořadým úkolem bylo ovládat svou τέχνη. Aby mohl lékařské řemeslo provozovat úspěšně, musel být stejně jako ostatní τεχνίται schopen „prodat“ jeho výdobytky: musel umět dokázat, že je skutečně mužem na svém místě, a usilovat o to, aby si vybudoval renomé.⁷ Není přitom pochyb, že postavení lékaře mělo oproti ostatním řemeslům svá specifika – špatná volba lékaře mohla mít

¹ (1976), str. 80. Jedná se o přetisk článku z r. 1936.

² Požadavek mlčenlivosti (ř. 6) a spravedlivosti (ř. 13n.); viz níže komentář k jednotlivým místům.

³ Edelstein (1943), str. 33, str. 36n.

⁴ Kessels, ibid., str. 122. Odůvodnění je téměř vždy uvozeno partikulí γὰρ, výjimku ve zmíněném schématu tvoří pouze pasáž věnovaná δικαιοσύνη v závěru kapitoly.

⁵ Littré, Jones a Bensele řadí tento úsek textu k následující větě.

⁶ (1967), str. 87 nn. Kapitola *The Hippocratic Physician* v této sbírce (str. 87-110) = III. kapitola Περὶ ἀέρων und die Sammlung der hippokratischen Schriften, Berlin: Weidmannische Buchhandlung, 1931.

⁷ Cf. Jouanna (1992), str. 109nn.; o společenském postavení lékaře cf. Pleket (1995), str. 28-30, 33 *et passim*.

pro pacienta fatální následky, a tak se jeho výběru věnoval jistě s větší obezřelostí, než třeba výběru ševce; navíc nebylo možné spolehnout se na lékařský titul, který by kompetentnost lékaře zaručoval.⁸

Mysl lékaře tedy do značné míry zaměstnávaly „non-medical considerations“⁹, jako nabytí autority a respektu u laiků – jichž se modernímu lékaři dostává jaksi samozřejmě právě díky jeho vzdělání – a získání jejich důvěry. Že se našli mnozí, kteří při svém snažení zacházeli až příliš daleko a bojovali o přízeň lidu na úkor τέχνη, je zjevné z mnoha míst ve spisech *Corpus*, kde je takové chování zavržováno.¹⁰

Mínění laiků mělo ovšem na kariéru lékaře vliv nejen tehdy, když vybírali lékaře sami pro sebe, ale i při výběru lékaře „obecního“.¹¹ Tento statut znamenal vítané zajištění práce a výdělku; sice jen na čas – lékař byl totiž obvykle najímán na dobu určitou – přesto však představoval jednu z lákavějších variant lékařské kariéry, ne-li vůbec tu nejlákavější.¹² Aby jim byl tento statut přiznán, museli v demokratických obcích uchazeči předstoupit před občanský sněm a přesvědčit jej o svých kvalitách.¹³ Občané pak na základě vystoupení kandidátů zvolili vítěze; o výběru odborníka tedy rozhodovali laici.¹⁴

1:¹⁵ Již první věta spisu je z hlediska interpretace rukopisného čtení poměrně komplikovaná. Podle rukopisů zní: Ἰητροῦ μὲν εἶναι προστασίην ὀρήν εὐχρως τε καὶ εὐσαρκος ἔσται πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν αὐτῷ φύσιν. Littré (a s ním Jones) přejímá Ermerinsovu emendaci ἔσται προστασίη ὀρήν εὐχρως τε καὶ εὐσαρκος πρὸς... Kessels¹⁶ si klade otázku, je-li z gramatického hlediska možné, aby na začátku spisu stálo takovéto spojení akuzativu a

⁸ Cf. Kollesch (1979), str. 507n.; Miller (1990), str. 14-17; Horstmanshoff (1990), str. 179, nicméně uvádí, že 60% všech případů, jež jsou popsány v Epidemiích, končilo smrtí. Hodnotit lékaře podle výsledků jeho práce tedy muselo být v antice poměrně složité.

⁹ Edelstein, *ibid.*, str. 88.

¹⁰ Viz níže.

¹¹ Cf. Jouanna (1992), str. 110 nn.

¹² Dvěma základními „kariérami typy“ byli v antice jednak lékař trvale usazený v jednom městě, kde měl své ἰητροίον, jednak putující lékař, který cestoval od města k městu; cf. Edelstein, *ibid.*, str. 87.

¹³ Cf. Pl. Gorg. 514d: Jouanna (1992), str. 114; Horstmanshoff (1990), str. 182.

¹⁴ Jouanna (1992), str. 113n.; pro lékaře bylo tedy bezpochyby podstatné ovládat i umění řečnické, a to nejen pro toho, který se chtěl stát lékařem obecním, ale jistě i pro každého lékaře putujícího, který musel o svém umění přesvědčit druhé vždy, když dorazil do nového místa (*ibid.*, str. 109).

¹⁵ Číslo řádků se vztahují k řeckému textu.

¹⁶ *Ibid.*, str. 114 n.; cf. Smyth (1984) o infinitivu v rozkazech, str. 448, §§ 2013 b.

infinitivu; usuzuje, že ano a upřednostňuje zachování rukopisného znění. K téže variantě se přiklání i Potter, který oproti Heibergovi přejímá zásah, jež učinil Zwinger¹⁷ (in margin.) – doplnění ὡς před εὐχρως, přičemž zbytek věty zůstává shodný s rukopisy.

προστασίη: Překlad výrazu do jisté míry závisí na faktu, zda editoři zvolili akuzativ či nominativ, a na interpunkci. Liddell-Scott-Jones (LSJ)¹⁸ uvádí pod bodem II. pro srovnání s naším místem Praec. 10: ἡ ἰατρικὴ π., *authority or dignity of a physician*.¹⁹ Pokud ovšem přijmeme Ermerinsovu emendaci, pak se domnívám, že je vhodnější přeložit προστασίη ve významu, který LSJ uvádí pod II. c., tj. jako *superintendence, care, charge*. V tomto významu ji užívá Soranos, když hovoří o tom, jaké vlastnosti má mít porodní bába:

ἀρίστην δὲ τὴν προσειληφυϊάν τι καὶ πρὸς ταῖς προστασίαις ἐν τοῖς θεωρήμασιν πολύπειρον. Sor. *Gyn.* 1, 4, 2

Překlad našeho úseku by pak zněl: „Je zodpovědností (povinností) lékaře, aby měl zdravou barvu...“ (inf. ὄρην závisí na προστασίη), podobně jako u Littrého: „La règle du médecin doit être d’avoir une bonne couleur...“ Jones překládá „The dignity of a physician requires that he should look healthy...“, a tak ve svém překladu zohledňuje oba významy substantiva.²⁰ Identicky převádí Potter, ačkoli jeho text vychází z vydání Heibergova. Odlišnost mezi Potterovým a Heibergovým textem tu spočívá pouze v interpunkci: zatímco Heiberg má προστασίην ὄρην,²¹ Potter zde znaménko vypouští a inf. ὄρην u něj zůstává v závislosti na προστασίην. Z tohoto důvodu se v českém překladu přikláním k variantě naznačené výše, infinitiv přitom chápu jako vyjádření rozkazu.

Diller²² a před ním Bensel²³ s odkazem na Laqueurův článek²⁴ chápou výraz προστασίη jako „äußerer Schmuck“, resp. „ornatus corporis“. Podle Dillerova názoru uvozují

¹⁷ Hippocratis Coi viginti duo commentarii Theod. Zwingeri studio et conatu, Basileae 1579. (Cit. dle Bensela, *ibid.*, str. 119.); Zwingerovo ὡς přejímá i Bensel.

¹⁸ S. v. προστασία.

¹⁹ Cf. Potter „dignity“, Müri „Autorität“, Kapferer „Würde“. Kessels, *ibid.*, navrhuje „authoritative bearing“ nebo „demeanour“, neboť tato formulace podle něj dobře vystihuje oba aspekty, na něž se 1. kapitola zaměřuje: jak vnější vzhled, tak „vnitřní“ přístup lékaře (str. 115).

²⁰ téměř shodné řešení nabízí i Longrigg (1998), str. 103.

²¹ Cf. Müriho překlad: „Zum Arzt gehört Autorität. Im Aussehen wird er von guter Farbe (...) sein...“ (str. 21).

²² (1938), str. 126.

²³ (1922), str. 126, pozn. 9.

²⁴ *Hermes* 54, 1919, str. 296n.

počáteční slova 1. kapitoly jako celek (Ἰητροῦ μὲν) i její první část, k níž je třeba vztáhnout právně προστασίη.²⁵

εὐχρως τε καὶ εὐσαρκος: Dobrý lékař musel být vizitkou svého umění a lze říci, že nemocný lékař v antice platil za lékaře špatného.²⁶ Odůvodnění, které podává autor našeho spisu (ἀξιοῦνται γὰρ...), potvrzuje rovněž již zmíněná pasáž z *Pl. Gorg.* 514d, kde se u kandidáta na obecního lékaře, jehož zde „hraje“ Sókratés, nejprve zkoumá πῶς ἔχει τὸ σῶμα πρὸς ὑγίειαν.²⁷

4n.: χρίσμασιν εὐόδοις ὁδμὴν ἔχουσιν ἀνυπόπτως: Jones se domníval, že εὐόδοις je glosa k ὁδμὴν ἔχουσιν ἀνυπόπτως,²⁸ před ním Ermerins měl názor přesně opačný.²⁹

O vůni se zmiňují v 10. kapitole i *Praeceptiones*, v nichž se říká, že je třeba vyhýbat se ὁδμή περίεργος. Podle Kesselse³⁰, který odkazuje k *Acut.* 23,³¹ je třeba ἀνυπόπτως („without arousing suspicion“) chápat ve smyslu „without giving offence“. Na totéž místo upozorňuje i Bensel.³² Není snad nutné domnívat se, že by vůně okolí přímo obtěžovala či urážela: lékař má užívat „nevtíravých“ vonných látek, které na sebe neupozorňují svou výstředností. Autor *Praec.* v 10. kapitole pokračuje:

διὰ γὰρ ἱκανὴν ἀξυνεσίην διαβολὴν κέκτησαι, διὰ δὲ τὴν ὀλίγην εὐσχημοσύνην. *Praec.* 10 (Heiberg 33, 33-34, 1)

I výstřední vůně jistě mohla vzbudit obavy, že lékař je pouhý šarlatán.³³ Vůně byla pro něj prostředkem, jenž mohl – byl-li vhodně vybrán – přispět k získání přízně budoucích pacientů.

²⁵ Cf. LSJ, s.v., II.2: *outward dignity, pomp, show*, v tomto významu užívá προστασίη Polybios, např.:

Ἄχαιὸς δὲ τῆς ἐπὶ τάδε τοῦ Ταύρου δυναστεύων οὐ μόνον προστασίαν εἶχε βασιλικήν, ἀλλὰ καὶ δύναμιν. Plb. 4, 2, 6

²⁶ Jouanna (1992), str. 114n.

²⁷ Cf. také Aisch. Pr. 473-475: Jouanna (1992), str. 132.

²⁸ Str. 310, pozn. 5.

²⁹ Littré str. 204n., pozn. 6; Kessels, *ibid.*, str. 116.

³⁰ *Ibid.*, str. 116.

³¹ ὀκόσσα μὴ ἄγαν ἐστὶν ἀηδέα ἢ διὰ πικρότητα ἢ δι' ἄλλην τινὰ ἀηδίην, ἢ διὰ πλῆθος ἢ χροίην ἢ ὑποψίην τινά. (Littré II, 276, 1-3).

³² *Ibid.*, str. 126: „necesse est absint amarus vel nimius odor.“

³³ Cf. např. Decent. 3.

5: πρὸς ἅπαντα ταῦτα γὰρ ἡδέως ἔχειν ζυμβαίνει τοὺς νοσέοντας: O tom, co dělá na pacienty dobrý dojem se stručně zmiňuje i 6. kniha *Epidemií*:

Αἱ τοῖσι κάμνουσι χάριτες, οἷον τὸ καθαρίως δρῆν ἢ ποτὰ ἢ βρωτὰ ἢ ἅ ἂν ὀρᾶ, μαλακῶς ὅσα ψαύει· ἄλλαι· ἅ μὴ μεγάλα βλάπτει, ἢ εὐανάληπτα, οἷον ψυχρὸν, ὅκου τοῦτο δεῖ· εἴσοδοι, λόγοι, σχῆμα, ἐσθῆς, τῶ νοσέοντι, κουρή, ὄνυχες, ὀδμαί. *Epid.* 6, 4 (Littré V, 308, 13-16)

Stejně jako v našem spisu zde nacházíme zmínky o čistotě – τὸ καθαρίως δρῆν, dále o σχῆμα, ἐσθῆς, ὀδμαί. Jiné aspekty se objevují v chirurgických spisech: v *Off.* 4 se hovoří o správné délce nehtů, v *Praec.* 10 se doporučuje vyhýbat se nejen ὀδμή περίεργος, ale i elegantním pokrývkám hlavy: θρύψις³⁴ ἐπικρατίδων.

6: τὸ σιγᾶν: S požadavkem mlčenlivosti se setkáváme i v *Iusiurandum*³⁵, v níž zároveň s požadavkem spravedlivosti vymezuje vztah lékaře k pacientovi a jeho rodině.³⁶ Edelstein³⁷ upozorňuje, že podobnost s naším spisem je jen zdánlivá; povaha obou textů je zcela odlišná, a tak jen stěží můžeme na základě jednoho činit závěry týkající se druhého. V přísaze se lékař zavazuje k zachování mlčenlivosti, neboť věci, které se dozví, považuje za ἄρρητα. Autor našeho textu však, jak se zdá, stále sleduje své dobré jméno, o něž by ho přílišná upovídánost mohla připravit.³⁸ Také Deichgräber³⁹ zastává názor, že v našem textu hledí lékař na svůj vlastní zájem;⁴⁰ tento badatel si však i nad textem *Iusi.* klade otázku, jakou roli tu mohou hrát utilitární zájmy a jakou etické motivy. Předkládá možnost, že „die Asklepiadengemeinschaft, in der dieser Eid geschworen wurde, könnte sich diese Gesetze auferlegt haben, um die δόξα zu gewinnen“.⁴¹ Tedy že mlčenlivost ukládalo lékařům společenstvo, které si tak zamýšlelo zajistit všeobecnou vážnost.

³⁴ Trillerova konjektura, vulg. τρίψις. (Jones, 1923, str. 326).

³⁵ ἅ δ' ἂν ἐν θεραπείῃ ἢ ἴδω ἢ ἀκούσω ἢ καὶ ἄνευ θεραπείης κατὰ βίον ἀνθρώπων, ἅ μὴ χρὴ ποτε ἐκκαλέεσθαι ἔξω, σιγήσομαι ἄρρητα ἡγεύμενος εἶναι τὰ τοιαῦτα. (Heiberg 5, 7-9).

³⁶ Edelstein (1943), str. 32 (tato práce byla rovněž přetištěna v citovaném sborníku z roku 1967, str. 3-63); Edelstein dává ve své práci *Iusi.* jako celek do úzké souvislosti s pythagorejskou filosofií a i na tomto místě Přísahe se domnívá, že uvedeným etickým pravidlům je možné porozumět jen tehdy, jsou-li dána do souvislosti s pythagorejským učením. S Edelsteinovou teorií o pythagorejské povaze *Iusi.* polemizuje Kudlien (1970), str. 107-111.

³⁷ Ibid., str. 33.

³⁸ Edelstein, *ibid.*, str. 37.

³⁹ (1933), této pasáži se věnuje na str. 34nn.

⁴⁰ Ibid., str. 37.

⁴¹ Ibid., str. 34.

8: καλὸν καὶ ἀγαθόν: LSJ s.v. καλοκαγαθός uvádí jako původní význam *a perfect gentleman*. A právě takto bychom měli chápat tento imperativ i v našem spisu, nikoli jako požadavek morální výtečnosti, vyslovený třeba ve spisech Platónových.

Von Staden se ve svém článku⁴² zabývá spojitostí mezi odbornou kompetentností a osobním charakterem a zkoumá, nakolik se od lékaře očekávaly nejen odborné znalosti, ale i morální kvality. Jako materiál užívá 1. nápisy z doby římské, 2. nápisy z doby helénistické a 3. *Iusiurandum*, na jejichž základě dochází k závěru, že požadavky morálních kvalit jsou na lékaře kladeny kontinuálně ve všech obdobích. Podle mého názoru von Staden materiál, z něhož vychází, poněkud přeceňuje a činí na jeho základě příliš obecné závěry – jde totiž o texty dosti specifické: (*ad 1.-2.*) nápisy, které si von Staden vybírá, jsou oslavné (např. takové, které nechaly vděčné obce vytesat svým lékařům), nebo náhrobní; (*ad 3.*) *Iusiurandum* je jedinečný text, jenž má slavnostní dikci, specifickou strukturu a další vlastnosti vyplývající z povahy textu. Zaměřme se však na dobu helénismu:⁴³ von Staden zmiňuje množství napsů, v nichž je lékař veleben jako ἀγαθός či καλὸς καὶ ἀγαθός nebo vyzdvihován za to, že vynikal κατὰ τε τῶν τέχων καὶ τὸμ βίον⁴⁴ apod. Domnívám se, že takové nápisy nejsou ničím typickým pro řecko-římskou antiku ani pro povolání lékaře; stojí na nich pouze, že ten který člověk byl – či je – „nejen vynikající odborník, ale i skvělý člověk“.⁴⁵

φιλόνηθρωπον: Littré překládá „humain“, Jones, Logrigg a Potter „kind to all“, Kapferer „menschenfreundlich“, Müri „freundlich“. Shodují se tedy v názoru, že adjektivum φιλόνηρωπος zde má být chápáno spíše v zeslabeném významu „kind“, nikoli „loving mankind“.⁴⁶ Fleischer⁴⁷ jej však, jak se zdá, narozdíl od nich chápe právě takto.

⁴² Heinrich von Staden, Character and competence. Personal and professional conduct in Greek medicine, in: *Médecine et morale dans l'antiquité* (1997), str. 157-210.

⁴³ Ibid., str. 165-172, sub. II.

⁴⁴ Ibid., str. 168.

⁴⁵ Na úskalí, jež při zkoumání epigrafického materiálu ovlivňují závěry učiněné na jeho základě, upozorňuje rovněž Pleket (1995), str. 31.

⁴⁶ LSJ, s. v.

⁴⁷ (1939), str. 54: „Menschenliebe“; cf. Edelstein (1967) str. 320n. (stať *The professional ethics of the Greek physician* (str. 319-348) vyšla poprvé v *BHM* 30/1956, str. 391-419), pozn. 3; cf. Kessels, *ibid.*, str. 119.

V souladu s daným pojetím pak jednotliví překladatelé převádějí *μισάνθρωπος* na ř. 11 jako „dur“, „unkind[ness]“, „menscheneindlich“, Kapferer a Longrigg se rozhodli zachovat řecký základ a překládají „misanthropisch“, resp. „misanthropy“.⁴⁸

Vedle adjektiva *φιλάθρωπος* se v jiném deontologickém spisu vyskytuje i substantivum *φιλανθρωπίη*:⁴⁹

ἤν γὰρ παρῆ φιλανθρωπίη, πάρεστι καὶ φιλοτεχνίη. *Praec.* 6 (Heiberg 32, 9)

Φιλανθρωπίη zde spočívá v ochotě lékaře přizpůsobit svůj honorář finanční situaci pacienta, ba dokonce, je-li to nutné, ošetřit jej zdarma.⁵⁰ Oběma místům věnuje pozornost Edelstein,⁵¹ podle nějž slovo „filantropie“ v tzv. hippokratovských spisech „means no more than a certain friendliness of disposition, a kindness, as opposed to any misanthropic attitude“.⁵² Zajímavou paralelu i z hlediska dvojice *καὶ σεμνὸς καὶ φιλάθρωπος* nabízí Ísokratova *Antidosis*:

Ὅραξ δὲ τὴν φύσιν τὴν τῶν πολλῶν ὡς διάκειται πρὸς τὰς ἡδονὰς, καὶ διότι μᾶλλον φιλοῦσιν τοὺς πρὸς χάριν ὀμιλοῦντας ἢ τοὺς εὖ ποιοῦντας, καὶ τοὺς μετὰ φαιδρότητος καὶ φιλανθρωπίας φενακίζοντας ἢ τοὺς μετ' ὄγκου καὶ σεμνότητος ὠφελοῦντας. *Isoc.* 15, 133

V Ísokratově textu jsou jasně patrné dvě dvojice oposit: *φαιδρότης* vs. *ὄγκος* a *φιλανθρωπία* vs. *σεμνότης*. Je možné, že i v našem spisu jsou *φιλανθρωπίη* – aniž by ovšem měla onu jasně negativní konotaci, již má u Ísokrata – a *σεμνότης* dvěma stranami jedné mince, jakými si protipóly v přístupu, mezi nimiž musí lékař najít rovnováhu.⁵³ Domnívám se, že v souladu s touto interpretací je i vyjádření vztahu mezi adjektivy pomocí *καί... καί...*, *jak... tak...*, *zároveň... i ...*. Pokud je má domněnka správná, pak zde *μισάνθρωπος* zjevně nemůže mít význam „loving mankind“.⁵⁴

⁴⁸ LSJ, s.v., však uvádí pouze význam „hating mankind“.

⁴⁹ Oba výrazy se v *Corpus* vyskytují pouze na těchto dvou místech, tedy ve spisech poměrně pozdních; cf. Jouanna, J., *L'éthique hippocratique chez Galien*, in: *Médecine et morale dans l'antiquité* (1997), str. 239n.

⁵⁰ Cf. *Praec.* 10.

⁵¹ (1967), str. 320n.

⁵² (1967), str. 320.

⁵³ Cf. dvojici *σύννοους μὴ πικρῶς* a *εἰς γέλωτα ἀνιέμενος καὶ λίην ἰλαρὸς* (ř. 11n.); zde jsou však „protipóly“ vymezeny negativně.

⁵⁴ Deichgräber (1933), str. 35 převádí „zugleich reserviert und umgänglich“, což mne v mém názoru utvrzuje.

9: τὸ γὰρ προπετὲς καὶ τὸ πρόχειρον καταφρονεῖται, κἄν πάνυ χρήσιμον ἦ: Petrequin⁵⁵ se domníval, že τὸ προπετὲς označuje „précipitation à parler“, jež je v kontrastu s τὸ σιγᾶν, a τὸ πρόχειρον „précipitation à agir“, jež je protipólem πάνυ εὐτακτον. K této interpretaci ho vedla zejména snaha vyhnout se tautologii, jež vzniká, vztáhneme-li oba výrazy k jednání lékaře. Avšak vzhledem k tomu, že opakované vyjádření téhož se v našem spisu nevyskytuje jen na tomto místě,⁵⁶ nenacházím pro Petrequinovu interpretaci dostatečné opodstatnění.

Deichgräber⁵⁷ cituje celou pasáž „o duši“ 1. kapitoly, ovšem zejména tato slova jej vedou k domněnce, že „[der δόξα] zu Liebe [wird] der primäre Gesichtspunkt der Heilkunde, der Nutzen für die Gesundheit, zurückgestellt.“ Jak správně poznamenal Müri,⁵⁸ lékař se zde dostává do rozporu se zásadami, které mu ukládá τέχνη, klást nade vše zájem pacienta a jeho uzdravení. Konkrétní příklad, kdy lékař stojí před rozhodnutím, zda se zpronevěřit τέχνη právě proto, aby se nejevil jako ἄτεχνος, nabízí *Fract.* 36, kde se diskutuje otázka, zda narovnat či nenarovnat zlomenou končetinu:

καὶ μὴ ἐμβάλλων ἄτεχνος ἂν δοκεῖ εἶναι, καὶ ἐμβάλλων ἐγγυτέρω ἂν τοῦ θανάτου ἀγάγοι ἢ σωτηρίας. (Withington, 182, 22-25)

Opět tu narážíme na problém autority: hippokratovský lékař se nemohl spolehnout, že z titulu své profese bude považován za odborníka znalého věci, musel mít na paměti, jaký dojem činí na laiky.

10: σκοπὸν δὲ ἐπὶ τῆς ἐξουσίας: Σκεπτέον je Petrequinova emendace, kterou přijímá Littré (a Jones). Vzhledem k tomu, že v našem spisu se často setkáváme s elipsou infinitivu slovesa εἶναι⁵⁹, nepovažuji tuto konjekturu za nutnou.

Formulace je nejasná, její interpretace závisí na výkladu pojmu ἐξουσία, k němuž LSJ⁶⁰ uvádí pod bodem I význam *authority, power, licence*. Zdá se být nesporné, že se zde jedná o to, do jaké míry je lékař ve svém jednání svobodný, či spíše, že jeho svoboda má svá omezení. V podobném smyslu vnímá text většina překladatelů.⁶¹ Müri s otazníkem překládá

⁵⁵ (1877), str. 211n., str. 251.

⁵⁶ Např. v kap. 2, 6n.

⁵⁷ (1933), str. 35.

⁵⁸ (1976), str. 66.

⁵⁹ Cf. v této kapitole např. σῶφρονα (ř. 6) nebo σύννουν (ř. 11).

⁶⁰ S. v. ἐξουσία.

⁶¹ Littré: „qu'il se règle sur la licence, que lui donne le malade“; Jones (a totožně Potter): „let him look to the liberty of action that is his“; Kapferer: „er muß darauf achten, inwieweit er frei handeln kann“; Diller (1938), str.

„In allem Belieben muß ein regelndes Ziel sein.“ Pro takový překlad nenacházím dostatečnou oporu v textu.

Kessels⁶² se pokusil nově interpretovat ἔξουσίη jako „professional practice, function“ a překládá „in practising his profession he is to be one who watches things carefully.“ Jako doklady k uvedenému významu ἔξουσίη podává *Plb.* 13, 1, 3; *D. Chr.* 32, 18 a s otazníkem *Dem.* 23, 57. Domnívám se, že na uvedených místech je možné chápat ἔξουσίη buď v souladu s významem uvedeným v LSJ pod bodem I, eventuelně pod bodem II *office, magistracy*,⁶³ tj. Kesselsova „function“, nikoli však „professional practice“.

10n.: τὰ γὰρ αὐτὰ παρὰ τοῖς αὐτοῖς σπανίως ἔχουσιν ἀγαπᾶται: Klíčem k rozluštění této obtížné pasáže je bezpochyby rozkrytí, co jsou τὰ αὐτὰ a zejména kdo jsou οἱ αὐτοῖ; většina překladů se přitom jednoznačné interpretaci vyhýbá.⁶⁴ Konkrétnější je Kapferer, který převádí „...denn die Leute lieben ein und dieselbe Behandlung nur dann, wenn sie selten geschieht“ a překlad doplňuje poznámkou „Diese Bemerkung richtet sich wohl gegen die, die alles mit ein und demselben Mittel, z. B. Abführen, Schröpfen, behandeln wollen.“⁶⁵ Odlišnou interpretaci nabízí Diller,⁶⁶ podle nějž opakování nespočívá v nedokonalosti lékaře, ale je čímsi nutným: „...denn nur, wenn du dich rar machst, wirst du mit deinen notgedrungenen Wiederholungen beliebt bleiben. Jak se zdá, οἱ αὐτοῖ jsou pro něj sami lékaři, nedomnívám se však, že je na místě překládat σπανίως ἔχειν jako „sich rar machen“.

Jako nejspokojivější řešení, které nejlépe odpovídá řeckému textu, se mi jeví chápat τὰ αὐτὰ jako léčebné postupy a τοῖς αὐτοῖς jako lékařovy pacienty. Interpretuji tedy text stejným způsobem jako Potter: „...for the same things, if done but seldom to the same patients, are appreciated.“⁶⁷

126: „paß auf bei der Freiheit die du als Arzt hast“; Müri: „bei aller Handlungsfreiheit muß eine Regelung da sein“; Longrigg: „He must also have regard to his liberty of action“.

⁶² Ibid., str. 119n.

⁶³ Příbuznost obou významů se názorně obráží v anglickém výrazu „authorities“, jež LSJ uvádí pod II 2.

⁶⁴ Littré: „...car les mêmes choses se presentant rarement aux mêmes personnes sont bienvenues.“; Jones: „...for when the same things are rarely presented to the same persons there is consent.“; Müri: „...denn nur wenn gleiche Fälle selten vorkommen, befriedigt ein und dieselbe Behandlung“; Longrigg tuto větu ve svém textu vynechává.

⁶⁵ Str. 53, pozn. 2.

⁶⁶ (1938), str. 126.

⁶⁷ Podobný překlad nabízí Kessels, ibid., str. 120, vychází však z toho, že ἔχουσιν je porušené a přijímá Littrého emendaci ἔχοντα.

11: σχήμασι δὲ ἀπὸ μὲν προσώπου σύννουν μὴ πικρῶς...: Cf. *Decent.* 7.: τὸ γὰρ αὐστηρὸν δυσπρόσιτον καὶ τοῖσιν ὑγιαίνουσι καὶ τοῖσι νοσέουσιν.

13: δίκαιον δὲ πρὸς πᾶσαν ὁμιλίην εἶναι· χρὴ γὰρ πολλὰ ἐπικουρέειν δικαιοσύνην: Požadavek, aby lékař byl δίκαιος, je kladen i v *Iusi*.⁶⁸; Edelstein⁶⁹ soudí, že srovnání těchto dvou míst má smysl jen tehdy, sleduje-li v našem spisu autor morální a nikoli utilitární stránku věci, neboť narozdíl od Deichgräbera trvá na čistě idealistické povaze Přísahy.⁷⁰

Vše nasvědčuje tomu, že ani na tomto místě autor neodbočil z cesty, po níž se pustil, a že ve svém výkladu stále sleduje užitečnost mravní zásady, k jejímuž dodržování vybízí. Pro tuto interpretaci může hovořit i umístění požadavku δικαιοσύνη do části kapitoly věnované σχήμα, nikoli ἦθος.

Rovněž je třeba vzít v úvahu slova, která bezprostředně následují a která požadavek δικαιοσύνη dále rozvíjejí a vysvětlují (πρὸς δὲ ἰητρὸν... ἅπαντα ἔχειν ταῦτα). Být spravedlivý je užitečné nejen v případě, kdy je lékař obviněn z krádeže či nevhodného chování k ženám a dívkám, ale spravedlivost je především nezbytným předpokladem k získání důvěry pacienta, bez níž nelze řádně vykonávat lékařské řemeslo.⁷¹

14: δικαιοσύνην: Čtení je problematické; δικαιοσύνη má *V*,⁷² *U*, δικαιοσύνην *E*, *C* a *Holkamensis* 282. Kessels⁷³ se přiklání k variantě δικαιοσύνη a poukazuje na text *Iusi*,⁷⁴ kde je podle něj vyjádřena podobná myšlenka.

Jones upozorňuje, že v rukopisu *V* není psána *iota subscriptum* – z tohoto hlediska by se dativ zdál pravděpodobnější.

⁶⁸ ἐς οἰκίας δὲ ὀκόσας ἂν ἐσίω, ἐσελεύσομαι ἐπ' ὠφελείῃ καμνόντων ἐκτὸς ἐὼν πάσης ἀδικίης ἐκουσίης καὶ φθορίας τῆς τε ἄλλης καὶ ἀφροδισίων ἔργων ἐπὶ τε γυναικείων σωμάτων καὶ ἀνδρείων ἐλευθέρων τε καὶ δούλων. (Heiberg 5, 1-4).

⁶⁹ (1943), str. 33.

⁷⁰ Viz výše; k δικαιοσύνη cf. Deichgräber (1933), str. 37n.

⁷¹ Cf. Deichgräber (1933), str. 38; také viz níže výklad k ř. 15n.

⁷² Jones (str. 309) upozorňuje, že v tomto rukopisu není psána *iota subscriptum*, a je tedy podle něj téměř jisté, že správný je dativ.

⁷³ Str. 121, pozn. 6.

⁷⁴ Je sice pravda, že i v této pasáži se mluví o tom, že by měl být lékař δίκαιος a nikoli ἄδικος, nenalézám zde však oporu pro tvrzení, že je v *Medic.* 1 vhodnější číst akuzativ než dativ. Nicméně souhlasím, že akuzativ jako podmět slovesa ἐπικουρέειν zde obsahově dává lepší smysl.

15n.: πᾶσαν ὄρην ἐντυγχάνουσι γυναῖξιν, παρθένοις...: Poměr lékař-pacientka byl chápán jako specifický, nikoli jako pouhá analogie poměru k pacientovi-muži.⁷⁵ Měla-li žena nějaký zdravotní problém, snažila se jej vyřešit nejprve s ženami ve svém okolí či s porodní bábou, která jí dokázala ulevit od mnoha ženských obtíží. Byl to zejména stud, který ženě bránil v tom, aby se svěřila lékaři a ten byl povolán až tehdy, když nebylo zbylí.⁷⁶ Je tedy více než jasné, že v delikátní situaci, kdy vyšetřoval ženu či dívku, musel lékař obzvláště dbát na svou diskretnost. Jouanna⁷⁷ se domnívá, že tento požadavek je přímo inspirován *Iusi*.

§§ 2

Druhou kapitolou, která je věnována uspořádání ošetrovny či „lékařské dílny“,⁷⁸ se počíná praktický výklad základních lékařských dovedností, zahrnující celý zbytek spisu, tedy kap. 2-14. Dění v lékařské dílně jsou věnovány kapitoly 2-9. Témata, s nimiž se zde setkáváme, naznačují, že zde byla prováděna celá škála lékařských úkonů – od bandážování, přes chirurgické zákroky až po přikládání baněk.⁷⁹ K dispozici zde byly i nejrůznější medikamenty a tisíce prostředky. Z dnešního pohledu se může zdát, že lékař musel být schopen ovládat nesčetné množství nástrojů a provádět nejrůznější typy ošetření; tato

⁷⁵ Flashar, H., Ethik und Medizin – Moderne Probleme und alte Wurzeln, in: *Médecine et morale dans l'antiquité* (1997), str. 16. Flashar doplňuje svůj postřeh odkazem na De mul. aff. I, 62, kde je jako chyba vytýkáno, nevyptá-li se lékař na příčinu nemoci a přistupuje-li k chorobám ženským stejně jako k mužským.

⁷⁶ Flashar *ibid.*, Jouanna (1992), str. 173; místem často citovaným v této souvislosti je pasáž Eurípidova Hippolyta, kde chór radí Faidře, aby se svěřila buď ženám či lékaři, podle toho, jaká je povaha její nemoci:

καὶ μὲν νοσεῖς τι τῶν ἀπορρήτων κακῶν,
 γυναῖκες αἶδε συγκαθιστάναι νόσον·
 εἰ δ' ἔκφορός σοι συμφορὰ πρὸς ἄρσενας,
 λέγ', ὡς ἰατροῖς πρᾶγμα μηνυθῆ τόδε. Eur. *Hipp.* 293-296

Cf. také De mul. aff. I, 62:

καὶ ἔστιν ὅτε τῆσι μὴ γινωσκούσησιν ὑφ' ὅτε νοσεῦσι φθάνει τὰ νοσήματα ἀνίητα γινόμενα, πρὶν ἂν διδαχθῆναι τὸν ἰητρὸν ὀρθῶς ὑπὸ τῆς νοσεούσης ὑφ' ὅτου νοσεῖ· καὶ γὰρ αἰδέονται φράζειν, κῆν εἰδῶσι, καὶ σφιν δοκέουσιν αἰσχρὸν εἶναι ὑπὸ ἀπειρίας καὶ ἀνεπισημοσύνης. (Littre VIII, 126, 7-14).

⁷⁷ (1992), str. 550. Viz výše komentář k 1, 13.

⁷⁸ Nazývat toto místo „ordinací“ se zdá nevhodné; Francouzi a Angličané zůstávají u tradičních, archaických výrazů „officine“ a „surgery“, Edelstein (1967), str. 88, nazývá toto místo „workshop“, což je odpovídá pojetí lékaře jako řemeslníka. I v češtině je snad s jistou nadsázkou možné mluvit o „lékařské dílně“.

⁷⁹ Kap. 4; kap. 5n., kap. 7.

rozmanitost byla dána faktem, že v antice neexistovala lékařská specializace a požadavky na lékaře, a tedy i na vybavení jeho dílny, byly co do šíře záběru větší.⁸⁰

Lékařské dílně a dění v ní je kromě našeho textu věnován i jeden ze spisů chirurgických, nazvaný *Κατ' ἰητροῦν / De officina medici*, a to zejména kapitoly 2-6.⁸¹ Na samém počátku je podán stručný výčet „inventáře“:

Τὰ δὲ ἐς χειρουργίην κατ' ἰητροῦν· ὁ ἀσθενέων, ὁ δρῶν, οἱ ὑπηρέται, τὰ ὄργανα, τὸ φῶς, ὄπου, ὅπως· ὅσα, οἷσιν, ὅπως, ὅποτε· τὸ σῶμα, τὰ ἄρμενα· ὁ χρόνος, ὁ τρόπος, ὁ τόπος. *Off.* 2 (Withington, 58, 1-4)

Některé jednotlivosti v této pasáži nejsou interpretačně snadné, vedle zmínky o nástrojích a světle, o nichž je pojednáno i v našem spisu,⁸² zde z textu vysvítá, že kromě pacienta a lékaře se v dílně pohybovali i ὑπηρέται – lékařovi pomocníci. Z jiných, zejména chirurgických spisů víme, že jejich úkolem bylo asistovat lékaři např. při složitých úkonech, jako bylo napravování vykloubených končetin pomocí strojů, nebo měli při bolestivých chirurgických zákrocích zajistit, aby se pacient nehýbal, anestetika totiž nebyla v antické medicíně známa.⁸³ Nelze vyloučit, že lékaři byli „k ruce“ i jeho žáci – např. ve spisu *De decenti habitu* je pokládáno za žádoucí, aby lékař zanechal u pacienta jednoho ze svých zkušenějších žáků, který by jej následně informoval o tom, co se dělo v době jeho nepřítomnosti, a dohlédl na to, že pacient dodržuje předepsanou léčbu.⁸⁴

1: δι' ὧν ἔστιν εἶναι τεχνικὸν: Lékař, který je τεχνικός, jedná v souladu se zásadami lékařské τέχνη.⁸⁵ Se stejným označením pro určitý způsob ošetření se setkáváme v našem spisu několikrát: v kap. 12 se hovoří o χρῆσις ἔντεχνος, v kap. 14 o léčení, které je τεχνικώτερον, v kap. 10 τεχνικώτατον. Hodnocení různých léčebných postupů jako méně či

⁸⁰ Jouanna (1992), str. 125.

⁸¹ Zbytek spisu je věnován především obvazování. Podle Galéna, který sepsal komentář k tomuto spisu, je tomu tak proto, že je základní dovedností, kterou musí lékař zvládnout nejdříve: τοῦτο πρῶτον ἀξιοῦντος ἀσκεῖσθαι τὰνδρός (XVIII b, 630). Jmenuje i další autory spisů se stejným zaměřením: Dioklea, Filotíma a Mantíu (XVIII b, 629).

⁸² Viz níže komentář ke kap. 2, 3-11 a ke kap. 6.

⁸³ Cf. např. *Off.* 5: pomocník podává nástroje; kap. 6: asistenti mají držet nemocného, aby se nehýbal, přitom mají být σιωῶντες, ἀκούοντες τοῦ ἐφεστεῶτος; *Art.* 76: pomocník, který napravuje vymknutý kloub, má být ὡς ἰσχυρότατος ἀπὸ χειρῶν καὶ ὡς εὐπαιδευτότατος (podobně v kap. 70 téhož spisu).

⁸⁴ *Decent.* 17.

⁸⁵ Cf. také kap. 9, 1.

více „technických“ je běžné i v jiných spisech *Corpus*. Jako τεχνικώτερον je hodnocen postup, který je méně komplikovaný,⁸⁶ méně bolestivý či nepříjemný⁸⁷ a méně okázalý.

3-11: Pasáž věnovaná správnému osvětlení lékařské dílny, jemuž se podrobně věnuje i spis *De officina medici* v kapitole 3:

Αὐγῆς μὲν οὖν δύο εἶδεα, τὸ μὲν κοινὸν, τὸ δὲ τεχνητόν· τὸ μὲν οὖν κοινὸν οὐκ ἐφ' ἡμῖν, τὸ δὲ τεχνητόν καὶ ἐφ' ἡμῖν. ὦν ἑκατέρου δισσαὶ χρήσεις, ἢ πρὸς αὐγὴν ἢ ὑπ' αὐγὴν. ὑπ' αὐγὴν μὲν οὖν ὀλίγη τε ἡ χρῆσις καταφανῆς τε ἡ μετριότης. τὰ δὲ πρὸς αὐγὴν ἐκ τῶν παρεουσέων, ἐκ τῶν συμφερουσέων αὐγέων πρὸς τὴν λαμπροτάτην τρέπειν τὸ χειριζόμενον, πλὴν ὅποσα λαθεῖν δεῖ ἢ ὄρᾶν αἰσχρόν, οὕτω δὲ τὸ μὲν χειριζόμενον ἐναντίον τῆ αὐγῆ, τὸν δὲ χειρίζοντα ἐναντίον τῷ χειριζομένῳ, πλὴν ὥστε μὴ ἐπισκοτάζειν· οὕτω γὰρ ἂν ὁ μὲν δρῶν ὄρῳ, τὸ δὲ χειριζόμενον οὐχ ὄρῳτο. *Off.* 3. (Withington str. 58n.)

Narozdíl od našeho textu, který se zaměřuje zejména na účinek světla na zdraví pacienta, se v chirurgickém spisu kvalita světla a jeho působení hodnotí především z pozice lékaře. Oba spisy vyzdvihují, že pro lékaře je dobré osvětlení podstatné, oba však také upozorňují na omezení této zásady: ve *Medic.* je to zdraví pacienta (světlo musí být ἄλυπον τοῖς θεραπευομένοις), v *Off.* jsou místa, na něž nemá dopadat jasné světlo, označena jako ὅποσα λαθεῖν δεῖ ἢ ὄρᾶν αἰσχρόν. Je otázkou, zda chápat ὅποσα λαθεῖν δεῖ ve stejném smyslu, jako ὅποσα ὄρᾶν αἰσχρόν, nebo hledat další důvody, proč by určitá místa mělo být nutné skrývat (např. právě z důvodu negativního účinku světla na některé rány apod.). Nicméně požadavek, aby světlo nedopadalo na místa, na něž je hanebné se dívat, je vyjádřením ohleduplnosti vůči pacientovi, jež pohled autora *Off.* od našeho výrazně odlišuje.

3: οἰκεῖον: Konjekturu, kterou navrhl Littré, přejímají kromě Heiberga všichni editoři.

5n.: φῶς δὲ τηλαυγές μὲν τοῖς θεραπεύουσιν, ἄλυπον δὲ τοῖς θεραπευομένοις ὑπάρχειν: Littré a Heiberg se drží textu rukopisu *E*, zatímco Potter sleduje *V*, který se podle Bensela na tomto místě shoduje s *U*; Fleischerovu⁸⁸ emendaci ὑπάρχει na ὑπάρχειν upřednostňuje kromě Pottera i Kessels.⁸⁹

⁸⁶ Cf. *Art.* 67.

⁸⁷ Cf. *Art.* 78.

⁸⁸ (1939), str. 52.

⁸⁹ *Ibid.*, str. 124.

6n.: πάντως μὲν οὖν τοιαύτην τὴν ἀγὴν μάλιστα, διὸ συμβαίνει τοὺς ὀφθαλμοὺς νοσέειν je čtení podle *V* (a podle Bensela i *U*), ostatní vydání se řídí textem *E*, který zní πάντως μὲν οὖν τοιαύτην τὴν ἀγὴν μάλιστα φευκτέον, δι' ἣν συμβαίνει τοὺς ὀφθαλμοὺς νοσέειν. Kessels⁹⁰ není spokojen s tím, že v textu *V* je dvakrát, vzápětí po sobě řečeno totéž (na následujícím řádku τὸ μὲν οὖν φῶς τοιοῦτον εἶναι παρήγγελται), a upřednostňuje čtení *E*, ačkoli si je vědom toho, že *E* nemá hodnotu nezávislého rukopisu a nabízí pouze více či méně atraktivní konjektury.⁹¹ Text *E* se na tomto místě shoduje s Cornariovým, lze se tedy domnívat, že jde právě o jeho konjekturu.⁹²

11n.: τοὺς δὲ δίφρους ὁμαλοὺς εἶναι τοῖς ὑψεσιν ὅτι μάλιστα, ὅπως κατ' αὐτοὺς ὦσιν: Littré překládá „Les sièges, autant que possible, seront de hauteur égale, afin que le médecin et le patient soient de niveau.“ Stejně větě rozumí i Kapferer, zatímco Potter pod αὐτοὺς rozumí δίφρους a překládá „...so that they will be convenient.“ Kessels⁹³ soudí, že Littrého výklad je nelogický a nemá dostatečnou oporu v textu; sám navrhuje chápat αὐτοὺς jako pacienty a změnit ὁμαλοὺς v ἀνωμάλους. Ve svém překladu se držím interpretace Littrého a Kapferera.

12: χάλκωματι: Překládám „bronz“; i Potter má „bronze“, Littré „airain“, Kapferer však „metallene Geräte“. LSJ⁹⁴ uvádí jako první význam „anything made of bronze or copper, vessel, instrument“, obecnější význam „kov“ zmiňuje pouze pod 2b. jen s jediným příkladem.⁹⁵ Lékařským instrumentům se podrobněji věnuje Majno⁹⁶, a to v kapitole *Medicus*, zaměřené na Řím: nástroje, jejichž podobu zprostředkuje na fotografiích – většinou jde o nálezy z Pompejí – jsou z bronzu⁹⁷, stejně jako exemplář pomůcky k vyjímání střel, vynálezu Dioklea z Karystu.⁹⁸

⁹⁰ Ibid., str. 125.

⁹¹ Ibid., str. 114.

⁹² Cf. Fleischer, ibid., str. 52.

⁹³ Ibid., str. 125n.

⁹⁴ S. v. χάλκωμα.

⁹⁵ Význam „metal plate“, Plb. 6, 23, 14.

⁹⁶ (1975), str. 355nn.

⁹⁷ Str. 357, obr. 9.10, str. 358, obr. 9.11.

⁹⁸ Str. 361, obr. 9.15; viz níže, komentář ke kap. 14.

14n.: πρὸς μὲν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὀθονίοις, πρὸς δὲ τὰ τραύματα σπόγγοις: O tom, jak má vypadat správně ὀθόνιον, poučuje spis *De officina medici*:

Παρασκευὴ δὲ ὀθόνια κοῦφα, λεπτά, μαλθακά, καθαρὰ, πλατέα, μὴ ἔχοντα ξυρράφας, μηδ' ἔξαστίας, καὶ ὑγιᾶ ὥστε τάνυσιν φέρειν καὶ ὀλίγω κρέσσω, μὴ ξηρὰ, ἀλλ' ἔγχυμα χυμῶ ᾧ ἕκαστα ζύντροφα. *Off.* 11 (Withington 68, 5-9)

Pláténko tedy nemá být suché, ale vždy smočené v tekutině, která v daném případě vyhovuje. Konkrétní návod je podán např. v *De ulceribus* 22, 5, kde je popsán tento postup: natřít léčivou substancí na ὀθόνιον, ohřát nad ohněm, přiložit a ovázat. Na jiném místě téhož spisu je vyloženo, že suché a čisté pláténko se má nejprve přiložit na ránu a až pak aplikovat φάρμακον – užití či neužití obvazu se v tomto případě ponechává na lékaři.

Οὐ χρὴ οὐδ' ἐμπλάσσειν τὰ φάρμακα, πρὶν ἂν πάνυ ξηρὸν ποιήσης τὸ ἔλκος· τότε δὲ δεῖ προστιθέναι, ἀνασπογγίζειν δὲ τὸ ἔλκος πολλακίς σπόγγῳ, καὶ αὖθις ὀθόνιον ξηρὸν καὶ καθαρὸν προσίσχων πολλακίς, οὕτω δὲ ἐπιθεῖς τὸ φάρμακον τὸ δοκέον ξυμφέρειν, ἐπιδεῖν ἢ μὴ ἐπιδεῖν. *Ulc.* 4 (Littré VI, 404, 16-20)

V *Ulc.* 4 nacházíme zmínku i o houbách (σπόγγοι), které mohly být namočený v oleji či víně a přikládány na ránu či sloužily k jejímu otření a vysušení. Na samém počátku spisu, v *Ulc.* I, 1 se říká, že rány, nejsou-li na kloubu, se nemají zvlhčovat, „nebot' co je suché, má blíže ke zdravému, co je vlhké, má blíže k chorobnému; rána je vlhká, zdravé místo je suché.“⁹⁹ Cf. také *Ulc.* 2, 4; 10, 3; 17, 4; 18.

17: λεπτότητι: Překládám „jemnost“ – cf. *Ulc.* 24, 2.

§§ 3

Kapitoly 3-4 pojednávají o obvazech a bandážování. Této problematice se věnuje mnoho spisů *Corpus*, vždy se zaměřením na konkrétní oblast, jejíž výklad podávají.¹⁰⁰ Bandážování je určena také větší část spisu *De officina medici* (kap. 7-25), který bývá stejně jako náš spis považován za text učební. V kap. 7n. jsou podány základní informace o tom, co je žádoucí při obvazování a jaký má být jeho výsledek:

Ἐπιδέσιος δύο εἶδεα, εἰργασμένον, καὶ ἐργαζόμενον. ἐργαζόμενον μὲν ταχέως, ἀπόνως, εὐπόρως, εὐρύθμως. ταχέως μὲν ἀνύειν τὰ ἔργα· ἀπόνως δὲ ῥηιδίως δρᾶν· εὐπόρως δὲ, ἐς πᾶν ἐτοίμως· εὐρύθμως δὲ ὀρησθαι ἡδέως· ἀφ' ὧν δὲ ταῦτα ἀσκημάτων εἴρηται. εἰργασμένον δὲ ἀγαθῶς, καλῶς· καλῶς μὲν ἀπλῶς εὐκρινέως· ἢ ὅμοια καὶ ἴσα, ἴσως καὶ ὁμοίως· ἢ ἄνισα καὶ ἀνόμοια ἀνίσως καὶ ἀνομοίως. τὰ μὲν εἶδεα (...) ἀρμόζον τὸ

⁹⁹ *Ulc.* 1, 1.

¹⁰⁰ Cf. Littré IX, str. 497n., s. v. „bandages“.

εἶδος τῷ εἶδει καὶ τῷ πάθει τοῦ ἐπιδεδιομένου. Ἄγαθῶς δὲ δύο εἶδεα τοῦ ἐπιδεδιομένου· ἰσχύος μὲν, ἢ πιέζει, ἢ πλήθει ὀθονίων. *Off.* 7n. (Withington str. 63n.)

Během bandážování je třeba dbát čtyř zásad: lékař musí jednat rychle, bezbolestně, pohotově a při tom všem musí na něj být pěkný pohled.¹⁰¹ Výsledek jeho práce je specifikován adverbii καλῶς a ἀγαθῶς: první označuje, jak píše Kudlien, „simple harmony“, druhý se vztahuje k efektivitě lékařské práce.¹⁰² Jak se praví v kapitole 10 téhož spisu, lékař se má cvičit, aby byl schopen motat obvaz oběma rukama zároveň i každou zvlášť: ἐλίσσειν ἀμφοτέρησιν ἄμα, καὶ ἑκατέρη χωρὶς ἀσκέειν.

1: τὰ δὲ προσφερόμενα ἅπαντα μὲν χρὴ συνορῆν ὅπως συνοίσει: Hledisko prospěšnosti léčby bylo pro veškerou lékařskou aktivitu určující, neboť právě pomoc pacientovi byla hlavním cílem lékařské τέχνη.¹⁰³ Je formulováno např. ve slavné pasáži *Epid.* 1, 11: ὠφελείν, ἢ μὴ βλάπτειν, či v *Iusi.*: διαιτήμασί τε χρήσομαι ἐπ' ὠφελείῃ καμνόντων κατὰ δύναμιν καὶ κρίσιν ἐμὴν a dále v témže textu: ἐς οἰκίας δὲ ὀκόσας ἂν ἐσίω, ἐσελεύσομαι ἐπ' ὠφελείῃ καμνόντων.

2n.: ἐπιδέσματα καὶ φάρμακα καὶ τὰ περὶ τὸ ἔλκος ὀθόνια καὶ τὰ καταπλάσματα: O obvazech pojednává následující kapitola, o pláténkách a obkladech a jejich správném použití 12. kapitola.

Φάρμακα příkládaná na ránu¹⁰⁴ se v našem spisu blíže nespécifikují. Spis *De ulceribus* hovoří o nejružnějších léčivech, a to zejména v kapitolách 11-17. Mohou být na bázi tekuté či suché, sloužit k vysušení či vyčištění rány, zabraňovat zhnisání či je naopak vyvolat atd. Podrobnější výklad je v tomto spisu věnován hemostatikům – ἔναιμα φάρμακα a změkčujícím prostředkům – μαλθακώδεα φάρμακα.¹⁰⁵ Již Homér znal užívání farmak s analgetickými účinky:

¹⁰¹ Toto hledisko je v *Off.* i v kap. 4 jako jeden z cílů, jež si má lékař klást, když se cvičí v operování (cf. Cambiano (1977), str. 224). Cf. také *Morb.* I, 10.

¹⁰² Kudlien (1970), str. 112n.

¹⁰³ V kap. 4, 1 se tatáž zásada vztahuje přímo k bandážování (cf. *Off.* 8).

¹⁰⁴ Tento výraz se užíval také pro léčiva, která měla tělo přivést k vyprázdnění „dutin“ (κοιλία), a to – slovy hippokratovských spisů - buď „svrchu“, nebo „zespod“ – šlo tedy jak o přípravky vyvolávající zvracení, tak o různé klystýry a projímadla. Důvodem k takové léčbě byla snaha eliminovat nadměrnou vlhkost, jež byla pokládána za příčinu nemoci. Viz Jouanna (1992), str. 224-228.

¹⁰⁵ Φάρμακα na tekuté a suché bázi: 16-18; k vysušení rány: 1, 3; k vyčištění rány: 11, 1; proti hnisání: 13, 1; podporující hnisání: 12, 12 (cf. 1, 3, viz níže komentář k *Medic.* 12, 6); hemostatika: 12, 8-14; změkčovadla: 21.

ἔλκος δ' ἰητῆρ ἐπιμάσσειται ἢ δ' ἐπιθήσει
φάρμακ' ἃ κεν παύσῃσι μελαινάων ὀδυνάων. II. IV, 190n.¹⁰⁶

6: Littré athetuje τι ποιῆσαι, neboť se domnívá, že „... a été intercalé; qu'un annotateur, ne comprenant pas bien de quoi il s'agissait dans ὅπου χρὴ μᾶλλον τε καὶ ἦσσον, a mis en marge τί ποιῆσαι, *que faire?* et que finalement cette annotation a passé dans le texte.“¹⁰⁷

Potter, jehož textu se držím, stejně jako Heiberg τι ποιῆσαι v textu ponechává.

6n.: τούτων γὰρ ἀμφοτέρων ἢ χρῆσις εὐκαιρός τε καὶ μὴ γενομένων μεγάλην ἔχει διαφορὴν: Potter překládá „for the use of more and less must be well-timed, and when they are not, it makes a great difference.“ Má interpretace textu se shoduje s Kapfererovou: „Es ist nämlich ein großer Unterschied, ob man beides zur gegebenen Zeit oder überhaupt nicht anwendet.“ Potterův výklad by se mi jevil jako správný, pokud by stejně jako Heiberg převzal Ermerinsovu emendaci εὐκαίρως.

§§ 4

2n.: πιέσαι ὅκου δεῖ καὶ ἀνειμένως ἐπιδηῆσαι: Instrukce, kdy vázat pevněji a kdy volněji jsou podány ve *Fract.* 5 či *Off.* 18.

3n.: συνορηῖν, ὅκως μηδὲ ἀσθενῆ λελήθῃς ποτέρω τούτων ἐνιαχοῦ χρηστέον: Na mnoha místech *Corpus* je přímo či nepřímou vyjádřena myšlenka, že pro úspěšnou léčbu je nutné, aby pacient s lékařem spolupracoval, ať už jde o spolupráci fyzickou při léčebném úkonu, nebo verbální – komunikace s pacientem, který lékaři sděluje dosavadní průběh nemoci, jakým způsobem přišel ke zranění nebo jaké bolesti cítí, je důležitou pomocí při rozhodování o tom, jaký postup je nejvhodnější.¹⁰⁸ Jak významnou roli v léčebném procesu pacient hraje, vyplývá i z již zmiňované pasáže *Epidemií*:

ἡ τέχνη διὰ τριῶν, τὸ νόσημα καὶ ὁ νοσέων καὶ ὁ ἰητρός· ὁ ἰητρός ὑπηρετῆς τῆς τέχνης· ὑπεναντιοῦσθαι τῷ νοσήματι τὸν νοσέοντα μετὰ τοῦ ἰητροῦ. *Epid.* 1, 11 (Jones 164, 12-15)

¹⁰⁶ Cf. II. XV, 393n.: (...) ἐπὶ δ' ἔλκει λυγρῶ / φάρμακ' ἀκέσματ' ἔπασσε μελαινάων ὀδυνάων.

¹⁰⁷ str. 208, pozn. 6.

¹⁰⁸ Cf. např. *Off.* 18: obvázaný má říci, kde je obvaz nejtěsnější, podobně *Fract.* 5: podle pacientových slov lékař pozná, bylo-li obvázaní provedeno správně; *Off.* 3: pacient má být v takové pozici, aby lékař usnadnil ošetření. O rozmlouvání s laiky v rámci léčby cf. také *Praec.* 3.

4n.: εὐρύθμους δὲ ἐπιδεσίας καὶ θεητρικὰς μηδὲν ὠφελούσας ἀπογινώσκειν...: Odmítnutí léčby, která navenek působí velkolepě, avšak nepřináší užitek, či přímo škodí, je v hippokratovských spisech vyjádřeno na vícero místech. V chirurgickém spisu *De Articulis* je okázalé bandážování ilustrováno na příkladu zlomeného nosu – toto zranění je, jak píše autor, pro milovníky bezúčelných efektních bandáží zvlášt' lákavé:¹⁰⁹

Ἦν δὲ ἡ ρίς κατεαγῆ, τρόπος μὲν οὐχ εἷς ἐστὶ κατήξιος· ἀτὰρ πολλὰ μὲν δὴ καὶ ἄλλα λωβέονται οἱ χαίροντες τῆσι καλῆσιν ἐπιδέσεσιν ἄνευ νόου, ἐν δὲ τοῖσι περὶ τὴν ρίνα μάλιστα· ἐπιδεσιῶν γάρ ἐστιν αὕτη ποικιλωτάτη, καὶ πλείστους μὲν σκεπάρνους ἔχουσα, διαρρώγας δὲ καὶ διαλείψιας ποικιλωτάτας τοῦ χρωτὸς ῥομβοειδέας. ὡς οὖν εἴρηται, οἱ τὴν ἀνόητον εὐχειρίην ἐπιτηδεύοντες ἄσμενοι ῥίνος κατεγυῖης ἐπιτυχάνουσιν, ὡς ἐπιδήσωσιν. μῖν μὲν οὖν ἡμέραν, ἢ δύο, ἀγάλλεται μὲν ὁ ἰητρὸς, χαίρει δὲ ὁ ἐπιδεδεμένος· ἔπειτα ταχέως μὲν ὁ ἐπιδεδεμένος κορίσκειται, ἀσηρὸν γὰρ τὸ φόρημα· ἀρκεῖ δὲ τῷ ἰητρῷ, ἐπειδὴ ἐπέδειξεν, ὅτι ἐπίσταται ποικίλως ρίνα ἐπιδέειν. ποιέει δὲ ἡ ἐπίδεσις ἢ τοιαύτη πάντα τάναντία τοῦ δέοντος· (...). δηλονότι οὐδὲν αὐτοὺς ἢ ἄνωθεν ἐπίδεσις ὠφελήσειεν, ἀλλὰ καὶ βλάψει μᾶλλον· οὐχ οὕτω γὰρ εὖ συναρμόσει σπλήνεσι τὸ ἐπὶ θάτερον τῆς ῥίνος, καίτοι οὐδὲ τοῦτο ποιέουσιν οἱ ἐπιδέοντες. *Art.* 35 (Withington 265n., 1-16; 266, 20-24)

Radost z krásného obvazu trvá jen den či dva – pak začne obvaz nemocného obtěžovat a navíc nejenže nepomůže, ale naopak uškodí. Takové jednání je v kap. 44 téhož spisu označeno jako αἰσχροὺν.¹¹⁰

§§ 5

1: ὅσαι διὰ τομῆς εἰσὶν ἢ καύσιος: Slovní spojení „τέμνειν καὶ καίειν“ je v řecké literatuře poznávacím znamením lékařské činnosti.¹¹¹ Třetím z hlavních způsobů léčby vedle těchto dvou bylo aplikovat φάρμακα.¹¹² O tom, jakou představu měl hippokratovský lékař o účinnosti těchto jednotlivých postupů, nás informuje poslední z aforismů:

Ἐκόσα φάρμακα οὐκ ἴηται, σίδηρος ἴηται· ὅσα σίδηρος οὐκ ἴηται, πῦρ ἴηται· ὅσα δὲ πῦρ οὐκ ἴηται, ταῦτα χρὴ νομίζειν ἀνίατα. *Aph.* 7, 87

Oheň byl tedy považován za nejsilnější prostředek, a když ani on nepomohl, neměl již pacient naději.¹¹³ Kauterizace se užívalo při nejrůznějších obtížích, často u recidiv: při léčení bolesti

¹⁰⁹ Cf. Majno, *ibid.*, str. 174, obr. 4.30.

¹¹⁰ Viz níže komentář ke kap. 6.

¹¹¹ Jouanna (1992), str. 222; cf. Aisch. Ag. 848-850; Pl. Gorg. 480 c; další místa uvádí LSJ, s.v. τέμνω (A) I.3. Cf. také Cambiano (1977), str. 223.

¹¹² Cf. *Aēr.* 11.

¹¹³ Cf. *De arte* 8.

hlavy, vředů (i k jejich otevření), nebo měla zabránit opakovanému vymknutí kloubu.¹¹⁴

1n.: τὸ ταχέως ἢ βραδέως ὁμοίως ἐπαινεῖται: Cf. *Acut.* 2.

3-5: ἐπεὶ γὰρ συμβαίνει τοὺς τεμνομένους πονέειν, τὸ μὲν λυπέον ὡς ἐλάχιστον χρόνον δεῖ παρῆναι: Hledisko bolestivosti určité terapie je často zmiňováno v chirurgických spisech – cf. např. *Art.* 10; 47; 50; 69; *Fract.* 2; 3; 17; *Off.* 4; 7.

§§ 6

Nástroje¹¹⁵ by měly být v lékařské dílně umístěny tak, aby při operacích nepřekážely a přitom byly po ruce.¹¹⁶ Lékař musí umět zákroky provádět každou rukou zvlášť i oběma zároveň – v tom se musí cvičit, aby dokázal pracovat ἀγαθῶς, καλῶς, ταχέως, ἀπόνως, εὐρύθμως, εὐπόρως.¹¹⁷ V 5. kapitole *Off.* se říká, že bude vyloženo, kdy a jak se mají nástroje správně užívat, slibovaný výklad však již v tomto spisu nenajdeme.

4: οἱ τε κίρσοι καὶ τινες ἄλλαι φλέβες: Tytéž instrukce týkající se křečových žil jsou podány v *Ulc.* 25.

5n.: ξυμφέρει δέ ποτε ἀπὸ τῶν τοιούτων αἵματος ἀφαίρεσιν ποιέεσθαι: Časté pouštění žilou bylo prováděno s úmyslem zbavit tělo škodlivé vlhkosti, jež byla považována za příčinu nejrůznějších obtíží. Cf. *Loc. Hom.* 40; *Aff.* 4; *Morb.* 2, 16; 2, 73; 3, 1; *Acut.* 4.

8n.: πάνυ δ' ἔστιν αἰσχρῶς μὴ ξυμβαίνειν ἀπὸ τῆς χειρουργίης ὅ τι θέλει: Cf. 8, 5n. Když se lékaři léčba nepodaří, projeví se jako ἄτεχνος a riskuje ztrátu dobré pověsti. A to obzvlášť, pokud své umění dává hlasitě na odív:

¹¹⁴ Bolest hlavy: *Morb.* 2, 12; vředy: např. *Epid.* V, 7; vymknutí kloubu: *Art.* 11 (cf. Majno (1982), str. 166, obr. 4.23). Další příklady uvádí Littré X, str. 514, s.v. „cautérisation“.

¹¹⁵ Podobu řeckých a římských lékařských nástrojů přibližuje Majno (1982), str. 167, obr. 4.24, str. 356n.; obr. 9.8-9.11.

¹¹⁶ *Off.* 5.

¹¹⁷ *Off.* 4.

αἰσχροὺν μέντοι καὶ ἐν πάσῃ τέχνῃ καὶ οὐχ ἥκιστα ἐν ἰητρικῇ πουλὺν ὄχλον, καὶ πολλὴν ὕψιν, καὶ πουλὺν λόγον παρασχόντα, ἔπειτα μηδὲν ὠφελῆσαι. *Art.* 44¹¹⁸

§§ 7

1: Σικυῶν δὲ δύο τρόπους εἶναι χρησίμους: Petrequin¹¹⁹ popisuje baňky různých velikostí, jež byly nalezeny v popelu Herkulanea. Jde o třicet exemplářů, všechny jsou z bronzu. Tvarově je lze rozdělit do dvou skupin: na kuželovité neboli konoidní (protáhlé s úzkým hrdlem) a sferoidální (méně protáhlé se širším hrdlem). Podobně se i v našem spisu hovoří o dvou typech baněk – o jednom s úzkým a o druhém se širokým hrdlem, které měly sloužit k odvedení škodlivé tekutiny a tak k „vytažení“ nemoci z těla.¹²⁰

Petrequin dělí 7. kapitoly na dvě, z nichž první se podle něj věnuje „ventouses sèches“ a druhá „ventouses scarifiées“. O užívání baněk „nasucho“ se hovoří ve spisech *Corpus* často; zde se však již na počátku kapitoly zmiňují ῥεῦμα, ἰχῶρες, atd., proto se domnívám, že v první části kapitoly se hovoří o baňkách obecně (rozdělení podle toho, odkud mají sát), a v druhé části konkrétně o „ventouses scarifiées“.¹²¹

4n.: πρὸς τὴν σάρκα: Pro výraz σάρξ neexistuje bohužel v češtině odpovídající ekvivalent jako anglické „flesh“ nebo francouzské „chair“. Pro překlad tohoto výrazu tedy na jednotlivých místech 7. kapitoly volím podle smyslu různé varianty, jež však jeho význam plně nevystihují: povrch těla (ř. 2; 5); větší část těla (πλείονος σαρκός, ř. 5); tkáň (ř. 8); maso (ř. 11); kůže (ř. 17).

9: Littré a v návaznosti na něj i Heiberg a Bensele soudí, že mezi ἀφαίρεσιν a καὶ πολλάκις je lakuna; Littré navrhuje doplnění ποιέειν δεῖ a πο νούσους přidává ξυμβαίνει. Bensele¹²² se domnívá, že lakuna byla rozsáhlejší a navrhuje možné doplnění „ἀφαίρεσιν <δεῖ ποιέισθαι, ὥστε ξυμβαίνει ὀλίγον ὠφελεῖν> καὶ πολλάκις κτλ.“. Domnívám se, že

¹¹⁸ Cf. *Fract.* 30: αἰσχροὺν γὰρ καὶ ἄτεχνον μηχανοποιέοντα ἀμηχανοποιεῖσθαι. (Withington 168, 71n.)

¹¹⁹ (1877), 253n. Viz obr. tamtéž a u Majna (1982), str. 357, obr. 9.9.

¹²⁰ Cf. *Ulc.* 27; o tvaru baněk VM 22 – právě tato pasáž vedla Daremberga ke změnám, jež na tomto místě v textu učinil a v nichž ho následoval Littré (cf. Petrequin str. 226, pozn. 5). Nejrůznější případy, kdy byly baňky aplikovány, uvádí Littré X, str. 835, s.v. „ventouses“.

¹²¹ Stejně jako se o nich hovoří ve zmiňené pasáži *Ulc.* 27.

¹²² Str. 128, v pozn. ke str. 123, ř. 25.

pokud vyložíme κάτω δὲ μᾶλλον τὴν ἀφαίρεσιν jako vsuvku a vezmeme-li v úvahu častou elipsu určitého slovesa v tomto spisu, není nutné zde s lakunou počítat.

15: ὅταν δὲ κατακρούη: Návod, jak dělat úzké řezy a jak následně ránu ošetřit, podává *Ulc.* 24,2-4. I zde se stejně jako v *Medic.* 4 hovoří o provádění úzkých řezů v souvislosti s pouštěním žilou – účel obou postupů byl pravděpodobně týž, odvést z těla tekutiny považované za škodlivé:¹²³

Ἄλλὰ τοῦ αἵματος χρὴ ἀφιέναι, μάλιστα μὲν κατὰ φλέβας τὰς ἐπιρρέουσας, ἣν καταφανέες ἔωσιν· ἣν δὲ μὴ, κατακρούειν τὰ οἰδήματα βαθύτερα καὶ πυκνότερα (καὶ ἄλλο πᾶν ὃ τι ἂν κατακρούης, οὕτω χρὴ ποιέειν) καὶ ὡς ὀξύτατοισι σιδηρίοισι καὶ λεπτοτάτοισι καὶ ὅταν ἀφαιρέης τὸ αἷμα, τῇ μήλῃ μὴ κάρτα πιέζειν, ὡς μὴ φλάσις προσγίνηται· ὄξει δὲ κατανίζειν, καὶ θρόμβον αἵματος ἐν τοῖσι σχάσμασι μὴ ἔαν ἐγκαταλείπεσθαι, καταχρίσας τῷ ἐναίμῳ φαρμάκῳ, εἴρια οἰσυποῦντα κατεξασμένα μαλθακὰ ἐπιδῆσαι, ῥήνας οἴνω καὶ ἐλαίῳ, καὶ ἐχέτω τὸ σχασθὲν ὅκως ἀνάρρους εἶη τοῦ αἵματος καὶ μὴ κατάρρους. *Ulc.* 24, 2n. (Duminilová 70, 1-12)

Řezy je třeba provádět hluboké¹²⁴ a blízko u sebe. Nože mají být co nejostřejší a nejjemnější a po provedení zákroku je nutné ránu pečlivě omýt, aplikovat hemostatikum, ovázat a obvaz pokropit olejem a vínem.¹²⁵ V následující pasáži (24, 4) je vyloženo, jak si počínat, pokud se rána zanítí.

κάτωθεν δέχεσθαι: Tato pasáž byla komentátory interpretována dvojím způsobem. Littré provedl konjekturu na κάτωθεν ἔλκεσθαι, neboť se domníval, že se tato slova vztahují k baňce, která má odsávat zespodu.¹²⁶ Petrequin¹²⁷ však správně podotýká, že se zde nejedná o činnost baňky, ale o způsob provádění tenkých řezů a domnívá se, že κάτωθεν zde značí směr zezdola nahoru, tak jako ve *Fract.* 4, *Off.* 9. Z uvedených míst však podle mého názoru nelze vyvozovat závěry pro naše κάτωθεν, neboť obě nabízejí pouze zcela neproblematické a jasné užití adverbii ἄνω - κάτω. Potterova interpretace stojí mezi oběma staršími badateli: jak naznačuje jeho překlad „when you make scarifications, the blood must be taken from below“, shoduje se s Petrequinem v tom, že κάτωθεν δέχεσθαι se vztahuje k provádění

¹²³ Tento proces není jinde přesněji popsán – sloveso κατακρούειν se v *Corpus* vyskytuje pouze sedmkrát: kromě našeho spisu – *Medic.* 7 (*bis*) – ve zmíněném *Ulc.* 24 (*bis*), 25 a v *Loc. Hom.* 12; 22.

¹²⁴ viz κάτωθεν δέχεσθαι v následující poznámce.

¹²⁵ Cf. *Medic.* 2, ř. 17.

¹²⁶ „(...) si le sang doit être apparent, c'est qu'on l'aura appelé d'en bas. Je pense donc, que l'auteur a voulu indiquer ici l'emploi des ventouses dont l'action se fait sentir dans les parties profondes.“, str. 214n., pozn. 3.

¹²⁷ (1877), str. 230n., pozn. 2.

skarifikací, je však zajedno s Littrém, že κάτωθεν neznamená „směrem nahoru“, ale spíše „z hloubky“; takto instruuje lékaře i zmíněná pasáž *Ulc. 27*. Ve svém překladu volím stejnou interpretaci jako Potter.

§§ 8

Osmá kapitola se stručně věnuje úskalím pouštění žilou u cév na rukou. Hrozícím nebezpečím je zde zanícení otevřené rány, způsobené krví, která nemohla odtéci, neboť cévu přikrývala okolní tkáň. Některé formulace, které vysvětlují proč a jak k tomu dochází, nejsou zcela jasné, proto uvádím, jak je text interpretován v jednotlivých překladech.

Podrobný popis cév i výklad o tom, kde pouštět žilou a z jakého důvodu, je podán v *Nat. Hom. 11*.

1n.: οὐ καλῶς συνήρμοσται τῇ φλεβί...: „n'étant pas bien unie avec la veine“ Littré; „ne leur [sc. les veines des bras] est pas fort adhérente“ Petrequin; „ist nicht fest mit der Ader verbunden“ Kapferer; „is not closely attached to the vessel“ Potter. Můj překlad se nejvíce blíží Petrequinovu.

3: οὐ καθ' ἑαυτὰς ξυμβαίνει τὰς τομὰς ἀμφοτέρων γίνεσθαι: „les deux ouvertures ne se correspondent plus“ Littré; „les deux incisions arrivent à ne plus se correspondre“ Petrequin; „die Einschnitte in die beiden sich nicht entsprechen“ Kapferer; „the cuts in them both do not occur at the same place“ Potter. Ve svém překladu jsem se částečně inspirovala Potterovou formulací.

§§ 9

2n.: ὀδοντάγρησι γὰρ καὶ σταφυλάγρησι χρῆσθαι τὸν τυχόντα ἐστίν: názvy obou těchto nástrojů se v *Corpus* vyskytují pouze na tomto místě. Κ ὀδοντάγρη cf. např. *Paul. Aeg. 6, 28* (kapitola *Περὶ ἐξαίρεσεως ὀδόντων*), *Arist. Mech. 854 a*; ke σταφυλάγρη *Paul. Aeg. 6, 31*.

§§ 10

1: Περὶ δὲ φυμάτων καὶ ἐλκείων...: LSJ charakterizuje φῶμα sub II. jako *that which grows*; freq. of diseased growths, *tumour, tubercle*. Littré překládá „abcès“, Kapferer rovněž

„Abszesse“, Potter má „growths“. Překlad „vřed“ je zúžený, neboť φῦμα je termín velmi obecný, jenž je v různých spisech *Corpus* různým způsobem specifikován.¹²⁸ Potterův překlad je svou obecností poměrně přesný, ale ani on plně nevystihuje „patologičnost“, již v sobě daný výraz má. V českém překladu se přikláním k variantě francouzského a německého překladu, „vřed“ chápu jako jeden z možných užších významů φῦμα.¹²⁹

Pojem ἔλκος má rovněž vícero významů. Označoval všechny druhy ran, jak „čerstvé“, tak chronické. Chceme-li se dobrat užšího významu slova ἔλκος, poslouží nám srovnání s jiným výrazem pro ránu, užívaným v *Corpus*, τρῶμα.¹³⁰ Pokud byly tyto dva výrazy užity ve vzájemné opozici, představovalo τρῶμα ránu vyvolanou vnější příčinou (tedy zranění), způsobenou např. vrženým předmětem, často zbraní. Τρῶμα provázela často prudká, ale rychle pomíjející bolest, a poměrně rychle se hojilo. Naproti tomu ἔλκος označoval rány, jež neměly vnější příčinu, a byly chronické, jako např. vředy, varikózní vředy apod.¹³¹

Souvislost φῦμα – ἔλκος v našem spisu chápu jako dvě po sobě následující fáze chorobného procesu: pokud se nepodaří φῦμα předepsaným způsobem zlikvidovat, tím že praskne (ῥαγῆναι), se z něj stane ἔλκος, které je často δυσθεράπευτον.

3n.: ὡς εἰς βραχύτατον: Kessels¹³² odmítá tradiční spojení βραχύτατον s τόπον a prosazuje časovou interpretaci – „as quickly as possible“. Předložka εἰς by v tom případě podle něj značila způsob, stejně jako v 7. kapitole ἐς ἰθὺ. Domnívám se, že tento výklad nelze vyloučit, přikláním se však spíše k tradiční interpretaci.

6: ἐξομαλίζειν τε χρῆ πέσσοντα πανομοίως: Proces zrání (πέψις) či „maturace“, jak překládají Littré a Potter, není podle Majna¹³³ nikde jasně definován, on sám si jej představuje jako „zrání Camembertu“. Maturací vznikal „dobrý hnis“,¹³⁴ jenž byl následně odstraněn, což

¹²⁸ Cf. např. *Art.* 41, *Epid.* 2, 1, 6n.; 5, 1, 94; 6, 1, 10 ad.

¹²⁹ Cf. Petrequin (1877), str. 236, pozn. 1: „Ici il s'agit d'abcès phlegmoneux dus à une inflammation aiguë.“

¹³⁰ Cf. názvy spisů *De ulceribus* / Περὶ ἔλκων a *De capitis vulneribus* / Περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ τραυμάτων.

¹³¹ Duminilová (1998), str. 11n.; Majno (1982), str. 183 komentuje fakt, že ἔλκος označuje jak „ulcer“, tak „wound“, takto: „Today it is shocking, because we associate the notion of ulcer with delayed healing and the foul look of infection; but in ancient Greece that was precisely what happened to most wounds. There was no need to make a distinction.“

¹³² Ibid., str. 131n.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Rozdíly mezi „dobrým“ a „špatným“ hnisem jsou popsány např. v *Aph.* 7, 44; *Progn.* 7.

mělo přispět k vyčištění rány, a tak k uzdravení.¹³⁵ Ve spisu *De ulceribus* je postup popsán v souvislosti s čerstvou ranou; upozorňuje se zde, že celý proces má trvat co nejkratší dobu:

Τὰ δὲ νεώτρωτα ἔλκεα πάντα ἤκιστα ἂν φλεγμῆναιεν αὐτὰ τε καὶ τὰ περιέχοντα εἴ τις διαπυΐσκοι ὡς τάχιστα καὶ τὸ πῦον μὴ ἀπολαμβάνομενον ἀπὸ τοῦ ἔλκεος τοῦ στόματος ἴσχοιτο ἢ εἴ τις ἀποτρέποι ὅπως μὴδὲ μελλήσει διαπυήσαι πλὴν τοῦ ἀναγκαίου πύου ὀλιγίστου, ἀλλὰ ξηρὸν εἶναι ὡς μάλιστα φαρμάκῳ μὴ περισκελέει.
Ulc. 1, 3 (Duminilová, str. 53, 4-10)

Majno upozorňuje, že tento postup, ač komplikovaný a riskantní, je do jisté míry správný, neboť hnis likviduje mrtvou tkáň, která brání zacelení rány.¹³⁶

7: τὰ δὲ ἐκπέψαι δυνάμενα ὁμαλῶς ἐν ἑτέροις εἴρηται: Spis zaměřený na „prostředky maturace“ neznáme.

§§ 11

1-5: Τὰ δὲ ἔλκεα δοκεῖ πορείας ἔχειν τέσσαρας...: Pro toto rozdělení nacházíme některé paralely v *De ulceribus*. Duminilová¹³⁷ považuje Littrého konjekturu ἐς ζύμφουσιν za „šťastnou“ a tvrdí, že v *Ulc.* lze rozeznat všechny čtyři typy, konkrétní paralely však uvádí jen u prvních třech: τὰ συριγγώδη καὶ ὅσα ὑπουλά ἐστι, καὶ ἔντοσθεν κεκοιλασμένα: cf. *Ulc.* 8; 10, 1 a 4; 15, 1. τὰ ὑπερσαρκεῦντα: cf. *Ulc.* 6; 14, 2. τὰ καλεόμενα ἐρηπηστικά: *Ulc.* 3; 10, 5; 17,3; 18.¹³⁸

4: τετάρτη ὁδός ἐστιν: Littré po těchto slovech označuje lakunu, již doplňuje slovy ἐς ζύμφουσιν¹³⁹. Littrého řešení přijali i Bensel a Heiberg. Bensel soudí, že autor spisu mohl kromě substantiva užít také tvaru slovesa ζυμφύεσθαι.¹⁴⁰ Petrequin¹⁴¹ se naproti tomu domnívá, že „čtvrtý způsob“ označuje vřed, který se narozdíl od ostatních nevyznačuje žádnými komplikacemi, tj. „ulcère simple“, jež se autor – podle Petrequina – domníval

¹³⁵ Cf. *VC* 15, *Fract.* 26.

¹³⁶ Cf. *ibid.*, str. 184, obr. 4.36.

¹³⁷ (1998), str. 24.

¹³⁸ Cf. Petrequin (1877), str. 202.

¹³⁹ „...αὕτη parait indiquer précisément que le ὁδός avait été déterminé. (...) Je pense, que le mot omis est fourni par τὸ ζυμφόμενον, qui est un peu plus bas.“, str. 216, pozn. 9.

¹⁴⁰ Str. 129, pozn. ke str. 125, ř. 1.

¹⁴¹ (1877), str. 240, pozn. 6.

dostatečně specifikovat už tím, že jej oddělil od třech ostatních. Petrequin tedy soudí, že na tomto místě žádný text nechybí.

Přikláním se spíše k názoru, že zde lakuna je, nejsem si však jista, zda ji lze na základě dochovaného textu s jistotou doplnit právě tak, jak to činí Littré. Pokud by byla tato cesta *κατὰ φύσιν*, proč by se mělo přistupovat k tomu, aby bylo srostlé znovu oddělováno (*τὸ ξυμφυόμενον διαλυθήσεται*)? A jak si vůbec vyložit, že je nějaký chorobný proces oproti jiným „v souladu s přirozeností“?

Littré *διαλυθήσεται* v 7. řádku emenduje na *διελεύσεται*; argumentuje tím, že sloveso *διαλυθήσεται* nelze vztáhnout na další tři popsané druhy *ἔλκος*.¹⁴² Petrequin z téhož důvodu navrhuje překládat nikoli „dissoudre“, ale „amener à terminaison“. Argumentuje tím, že sloveso *λύειν* se v tomto významu v *Corpus* vyskytuje několikrát.¹⁴³ To by však znamenalo ignorovat protiklad, jež zde výrazy *ξυμφύειν* a *διαλύειν* vytvářejí.¹⁴⁴

5: *τοῦ ξυμφύοντος*: Littrého konjekturu¹⁴⁵ přejímá Potter. V rukopisech stojí *ξυμφέροντος*, u něhož zůstávají Heiberg a Bensel (ten zde činí *crux*).¹⁴⁶ Ve starších překladech, jež uvádějí Littré a Petrequin,¹⁴⁷ bývalo toto místo interpretováno ve smyslu „všem společné je to, co jim pomáhá/co je léčí“. Vzhledem k tomu že v *De ulceribus* se podávají rozličné návody, jak léčit různé typy vředů, byla by taková informace dosti překvapivá. Petrequin¹⁴⁸ vychází z toho, že zde musí být řeč o něčem, co je společné a užitečné všem vředům, a domnívá se, že výraz tak vágní jako *ξυμφέροντος* lze přeložit jako „indikace“ – a protože první indikace, která je všem společná, je vyčištění rány, má za to, že je zde řeč právě o něm. Překládá tedy „il y a pour tous une indication commune [*la mondification*]“. Proti Petrequinovu konstruktu namítám, že máme před sebou text určený začátečníkům, a tak se lze jen stěží domnívat, že by autor předpokládal u čtenářů nějaké hlubší znalosti nebo od nich žádal, aby si něco domýšleli.

¹⁴² (1861), str. 248, pozn. 1.

¹⁴³ Ibid., str. 242, pozn. 9.

¹⁴⁴ Cf. *Off.* 11: *ξυνεσταλμένα διαστείλαι*.

¹⁴⁵ „...je suis disposé à croire qu'un mot quasi vague que *ξυμφέροντος* n'est pas celui que l'auteur avait employé; et je propose de lire *ξυμφύοντος*: «Toutes ont en commun la cicatrisation.»“ (str. 217, pozn. 11).

¹⁴⁶ Nabízí rovněž možné významy slovesa *ξυμφέρειν* na tomto místě; cf. str. 129, pozn. ke str. 125, 3.

¹⁴⁷ Littré 216n., pozn. 11, Petrequin 241, pozn. 8.

¹⁴⁸ Ibid., 241n.

Littre v této kapitole svými zásahy do textu (ἐς ξύμφουσιν - τοῦ ξυμφύοντος - διελεύσεται) konstruuje ve snaze dosáhnout srozumitelnosti a logické návaznosti text sice pochopitelný, ale již poměrně vzdálený tomu, jenž se nám dochoval v rukopisech.

11. kapitola je na důležitých místech natolik nejasná, že podle mého názoru není možné o záhadném „čtvrtém způsobu“ říci nic určitého a je na místě učinit *crux* jak u τετάρτη ὁδός ἐστίν, tak u τοῦ ξυμφέροντος.¹⁴⁹

6: τὰ μὲν τούτων ἐν ἑτέροις σημεία δεδήλωται, καὶ ἡ χρηστέον ἐστὶν ἐπιμελεία (...) προσηκόντως περὶ τούτων ἐν ἄλλοις εἴρηται: Duminilová¹⁵⁰ upozorňuje, že právě uvedené otázky jsou probrány v *Ulc.* 8 (a podle Petrequina i v 17, 3). Zdráhá se však tvrdit, že by autor našeho spisu k *Ulc.* přímo odkazoval, neboť je podle ní překvapivé, že odkazuje na větší množství spisů: ἐν ἑτέροις a o dva řádky níže ἐν ἄλλοις. Ačkoli bylo běžné, že antičtí autoři tímto způsobem označovali i svá vlastní díla, nelze vyloučit, že náš autor odkazuje k dílům jiných autorů, nebo že autorem jedněch je on sám a druhých jiní.

§§ 12

1: Περὶ δὲ καταπλασμάτων...: Jak správně upozorňuje Duminilová,¹⁵¹ κατάπλασμα není přesným ekvivalentem toho, co je v dnešní době tímto názvem označováno, tj. terapeuticky neutrální substancí, jež ochlazením zabraňuje zanícení. Κατάπλασμα je aktivní léčebný prostředek, jak ukazuje např. *Ulc.* 11, kde je popsáno složení „kataplasmat“ určených na otoky a zanícená místa okolo nich: „vařená divizna, čerstvé listy jetele, vařené listy rozchodníku, šedá ožanka; je-li třeba ránu také vyčistit, všechny tyto byliny i čistí – ale i listy fíkovníku, olivovníku a jablečnick.“¹⁵² Κατάπλασμα je tedy druhem φάρμακον, jež dobře vystihuje český výraz „obklad“.

¹⁴⁹ Zdá se mi, že interpunkce, kterou volí Potter – odkazuje u τετάρτη ὁδός k Darembergovi, jehož vydání jsem bohužel neměla k dispozici – zejména na řádcích 6-8 naznačuje, jako by počítal jen se třemi druhy boláků (to by znamenalo, že chybu nevidí v hypotetické lakuně, ale v čísle čtyři), nebo alespoň čtvrtý chápal jaksi odděleně od ostatních, nikoli jako rovnocenné „za čtvrté“. I tak by však vzhledem k dalším problematickým místům zůstalo mnoho nevysvětleno.

¹⁵⁰ (1998), str. 24n.

¹⁵¹ Ibid., str. 52, pozn. 3.

¹⁵² *Ulc.* 11, 1.

2n.: τῷ ἔλκει ἀρμόζου τὸ ἐπιτιθέμενον ὀθόνιον, τῷ δὲ καταπλάσματι πρὸς τὸν κύκλω τόπον τοῦ ἔλκεος χρῶ: pokyn, aby se obklad umíst'oval vedle rány, nikoli na ránu, je vyjádřen i v *Ulc.* 1, 4; 10, 2.

§§ 13

O tom, jaká důležitost byla přikládána vhodné chvíli, je možné se přesvědčit v téměř každém z hippokratovských spisů – i v prvním, nejslavnějším z aforismů se praví, že „ὁ δὲ καιρὸς ὀξύς“. Ve *Vict.* 1, 2 je vyžadováno, aby ὁ μέλλον ὀρθῶς ξυγγράφειν περὶ διαίτης ἀνθρωπίνης měl mimo jiné vědomosti o tom, „ὅκου ἂν ὁ καιρὸς ἐκάστων παραγένηται“. Působivým úvodem, věnovaným této otázce, jsou opatřeny i *Praeceptiones*:

Χρόνος ἐστὶν, ἐν ᾧ καιρὸς, καὶ καιρὸς, ἐν ᾧ χρόνος οὐ πολὺς. ἄκεσις χρόνω, ἔστι δὲ ἡνίκα καὶ καιρῷ. *Praec.* 1 (Heiberg 30, 1n.)

Z našeho textu vyplývá, že šlo o složitou otázku, na niž začátečník nestačil – a podíváme-li se do spisu *De officina medici*, jenž je taktéž učebním textem, zjistíme, že ani on se otázkou vhodné chvíle nezabývá – výraz καιρός v něm nenajdeme vůbec.

§§ 14

Prvními vojenskými lékaři, jež z řecké literatury známe, byli homérští hrdinové Machaón a Podaleiros, synové Asklépiovi. Ačkoli hrdinové bojující před Trójou si mnoho zranění dokázali ošetřit sami, přece byli lékaři chováni ve zvláštní vážnosti:

ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων
 ἰοῦς τ' ἐκτάμνειν ἐπὶ τ' ἥπια φάρμακα πάσσειν. *Il.* XI, 514n.

Za hlavní přednosti lékaře se v tomto úryvku považuje, že dokáže vyříznout šíp, který vězí v těle, a pomoci zraněnému od bolesti tisíci medikamenty. Ve válce však lékař jistě také dobře uplatnil své umění při obvazování – a nepochybně byl přítom úspěšnější než Achilles, zobrazený na váze z doby kolem r. 490 př. n. l., který v této činnosti neuspěl, neboť oba konce obvazu, jež svírá v rukou, nesměřují proti sobě, ale týmž směrem.¹⁵³

¹⁵³ Cf. Majno (1982), str. 149, obr. 4.9.

2: χειρουργίη περὶ τὴν ἐξαίρεσιν τῶν βελέων: Již z Homéra jsme se dozvěděli, v jaké vážnosti byli chováni ti, kdo dokázali vyjmout střely z ran. Šlo o zákrok velmi častý, pro vojenského lékaře jistě rutinní. Takto je postup při ošetření popsán v Iliadě:

ἀλλ' ἐμὲ μὲν σὺ σώωσον ἄγων ἐπὶ νῆα μέλαιναν,
μηροῦ δ' ἔκταμ' οἰστόν, ἀπ' αὐτοῦ δ' αἷμα κελαϊνὸν
νίξ' ὕδατι λιαρῶ, ἐπὶ δ' ἤπια φάρμακα πάσσε
ἐσθλά, τὰ σε προτὶ φασιν Ἀχιλλῆος δεδιδάχθαι,
ὄν Χείρων ἐδίδαξε δικαιοτάτος Κενταύρων. Il. XI, 828-832.

Práci při vyjímání střel později usnadnil důmyslný vynález Dioklea z Karystu, jež popisuje Celsus. Šlo o nástroj, díky němuž bylo možné šíp vyjmout, aniž by při vytahování z těla jeho ostré výstupky bolestivě drásaly maso.¹⁵⁴

4n.: περὶ τὰς ξενικὰς στρατιάς: Kromě možnosti připojit se k námezdnímu vojsku se lékař mohl dostat do války také jako lékař obecní. Ti totiž měli povinnost doprovázet výpravy obce, která si je najala, podobně jako Hippokratův syn Thessalos – můžeme-li věřit spisu *Πρεσβευτικός* – doprovázel athénskou výpravu na Sicílii, kam jej otec poslal dokonce na vlastní náklady. Také Xenofón se zmiňuje o tom, že vojevůdci si berou lékaře najaté obcemi s sebou do boje:

(...) περὶ δὲ ὑγείας, ἀκούων καὶ ὀρῶν ὅτι καὶ πόλεις αἰ χρῆζουσαι ὑγιαίνειν ἰατροὺς αἰροῦνται καὶ οἱ στρατηγοὶ τῶν στρατιωτῶν ἔνεκεν ἰατροὺς ἐξάγουσιν. Xen. Cyr. I, 6, 15

11: Περὶ δὲ τουτέων ἀπάντων ἐν ἑτέροις γεγραμμένον ἐστίν: Válečným zraněním a jejich ošetření se sporadicky věnuje *Ulc.* 1, 5; 10, 2; 10, 4n., mnoho poranění hlavy, popsáných ve spisu *De capitis vulneribus*, pochází rovněž z boje. Kromě toho však víme, že součástí hippokratovské sbírky byl spis věnovaný právě válečným zraněním, který se nám nedochoval. Jeho název, *Περὶ τραμάτων καὶ βελῶν*, známe díky scholiu vatikánského rukopisu 277 (R)¹⁵⁵. Podle Petrequina¹⁵⁶ jde o týž spis, který Galénos cituje pod názvem *Περὶ τραμάτων ὀλεθρίων*. *Pinax Vaticanus* uvádí pod čísly 35 a 36 názvy *Περὶ τραμάτων ὀλεθρίων* a *Περὶ βελῶν ἐξαίρησις*. Již Littré a Petrequin, kteří tento index znali z pařížského rukopisu 2146 (C), soudili, že druhý název je pouze titulem jedné z kapitol spisu.

¹⁵⁴ Cf. Majno, *ibid.*, str. 361, obr. 9.14, 9.15.

¹⁵⁵ Duminiilová (1998), str. 11, str. 43n.

¹⁵⁶ (1877), str. 203, pozn. 1.

III. *De decenti habitu* / O dobrém vystupování

1. Text a překlad

ΠΕΡΙ ΕΥΣΧΗΜΟΣΥΝΗΣ

(1) Οὐκ ἀλόγως οἱ προβαλλόμενοι τὴν σοφίην πρὸς πολλὰ εἶναι χρησίμην, ταύτην δὴ τὴν ἐν τῷ βίῳ· αἱ γὰρ πολλαὶ πρὸς περιεργίην φαίνονται γεγενημέναι, λέγω δὲ αὗται αἱ μηδὲν χρέος τῶν, πρὸς ἃ διαλέγονται. ληφθεὶ δ' ἂν τουτέων μέρεα ἐς ἐκεῖνα, ἢ ὅτι¹ οὐκ ἀργίη οὐδὲ μὴν κακίη· τὸ γὰρ σχολάζον καὶ ἄπρηκτον ζητέει ἐς κακίην καὶ ἀφέλκεται,² τὸ δ' ἐργηγορὸς καὶ πρὸς τι τὴν διάνοιαν ἐντετακὸς ἐφειλκύσατό τι τῶν πρὸς καλλονὴν βίου τεινόντων. ἐὼ δὲ τουτέων τὰς μηδὲν ἐς χρέος πιπτούσας διαλέξιας· χαριεστέρη γὰρ καὶ πρὸς ἕτερον μὲν τι ἢ³ ἐς τέχνην πεποιημένη, τέχνην δὲ τὴν πρὸς εὐσχημοσύνην καὶ δόξαν.

(2) Πάσαι γὰρ αἱ μὴ μετ' αἰσχροκερδεΐης καὶ ἀσχημοσύνης, κάκείνοισι⁴ μέθοδος τις ἐούσα τεχνικὴ ἐργάζεται, ἀλλ' εἴ γε μὴ⁵ πρὸς ἀναιτίην,⁶ δημευταί.⁷ νέοι τε γὰρ αὐτέοισιν ἐμπίπτουσιν, ἀκμάζοντες δὲ δι' ἐντροπίην ἰδρώτας τίθενται βλέποντες, πρεσβῦται δὲ διὰ πικρίην νομοθεσίην τίθενται ἀναίρεσιν ἐκ τῶν πόλεων. καὶ γὰρ ἀγορὴν ἐργαζόμενοι οὗτοι⁸ μετὰ βαναυσίης ἀπατέοντες καὶ ἐν πόλεσιν ἀνακυκλέοντες οἱ αὐτοί. ἴδοι δὲ τις ἂν καὶ ἐπ' ἐσθῆτος καὶ ἐν τῆσιν ἄλλῃσιν περιγραφῆσιν· κῆν γὰρ ἕωσιν ὑπερηφανέως κεκοσμημένοι, πούλῳ μᾶλλον φευκτέον⁹ καὶ μισητέον¹⁰ τοῖσι θεωμένοισιν ἐστίν.¹¹

¹ ὅπη Zwinger in margin.

² ἀφέλκεσθαι Littré.

³ add. Heiberg : om. codd.

⁴ καλαί, ἦσι Littré.

⁵ μῆ, μὴ πρὸς Littré.

⁶ πρὸς ἀναιτίην codd. : πρὸς ἀναιδείην Ermerins : πρὸς ἀνάγκην Fleischer.

⁷ δημευταί codd. : δημεύεται Zwinger in margin. : δημευτέαι Littré : δημεύονται Ermerins.

⁸ οὗτοι Littré.

⁹ φευκτέον M R : φευκτέαι R² : φευκτέοι Littré.

¹⁰ μισητέον M R : μισητέοι R².

¹¹ ἐστίν M : ἐστι R : εἰσι R².

O DOBRÉM VYSTUPOVÁNÍ

(1) Ti, kteří vyhlašují, že moudrost je užitečná v mnoha směrech, nečiní nikterak nerozumně – tedy pokud jde o moudrost, jež má své místo v životě. Zdá se totiž, že mnohé nauky vznikly jen pro plané studium; mluvím o těch, jež nijak neprospívají předmětu, o němž pojednávají. Do oněch užitečných nauk snad lze přijmout jejich části, jinými slovy: není-li zahálka, není ani špatnost. Volný čas a nečinnost totiž tíhnou ke špatnosti a dávají se k ní strhnout, zato pozornost a soustředění mysli k nějakému cíli přitahují k sobě cosi z věcí, jež vedou ke krásnému životu.

Ony rozmluvy, z nichž nevzniká žádný užitek, tedy ponechávám stranou. Milejší je ta, jež je vedena jaksí za jiným účelem, a stává se tak uměním; a sice takovým uměním, které přispívá k dobrému vystupování a dobré pověsti.

(2) Všechny nauky, které jsou prosty ziskuchtivosti a špatného chování a v jejichž rámci se vytváří nějaká metoda, patřící do umění, jsou veřejně známy – nesmí se však vytvářet bez důvodu. Takovým naukám totiž propadají mladí lidé, jimž když pak dospějí a prozřou, ze studu vyráží pot, a když zestárnou, ze zatrpklosti tvoří zákony, kterými vyhánějí stoupence těchto nauk z měst.

Oni totiž sprostě a klamavě zpracovávají dav na tržišti a chodí po městech. Lze je rozpoznat podle šatů a dalších vnějších náležitostí: neboť jsou-li vystrojeni nákladně, pak se jim musí ti, kdo je spatří, vyhýbat tím spíš a tím spíš je nenávidět.

(3) Τὴν δὲ ἐναντίην χρειώδες¹² σκοπέειν· οἷς οὐ διδακτὴ κατασκευὴ οὐδὲ περιεργίη· ἕκ τε γὰρ περιβολῆς καὶ τῆς ἐν ταύτῃ εὐσχημοσύνης καὶ ἀφελείης, οὐ πρὸς περιεργίην πεφυκυίης, ἀλλὰ μάλλον πρὸς εὐδοξίην, τό τε σύννουν καὶ τὸ ἐν νῶ πρὸς ἑωυτοὺς διακεῖσθαι πρὸς τε τὴν πορείην, οἱ τε ἕκαστω¹³ σχήματι τοιοῦτοι ἀδιάχυτοι, ἀπερίεργοι, πικροὶ πρὸς τὰς συναντήσιας, εὐθετοὶ πρὸς τὰς ἀποκρίσιας, χαλεποὶ πρὸς τὰς ἀντιπτώσιας, πρὸς τὰς ὁμοιότητας εὐστοχοὶ καὶ ὁμιλητικοὶ, εὐκρητοὶ πρὸς ἅπαντας, πρὸς τὰς ἀναστάσιας σιγητικοὶ, πρὸς τὰς ἀποσιγήσιας ἐνθυμηματικοὶ καὶ καρτετικοὶ, πρὸς τὸν καιρὸν εὐθετοὶ καὶ λημματικοὶ, πρὸς τὰς τροφὰς εὐχρηστοὶ καὶ αὐτάρκεες, ὑπομενητικοὶ πρὸς καιρὸν πρὸς ὑπομονήν, πρὸς λόγους ἀνυστοὺς πᾶν τὸ ὑποδειχθὲν ἐκφέροντες, εὐεπίη χρώμενοι, χάριτι διατιθέμενοι, δόξη τῇ ἐκ τουτέων δισχυριζόμενοι, ἐς ἀληθείην πρὸς τὸ ὑποδειχθὲν ἀποτερματιζόμενοι.¹⁴

(4) Ἡγεμονικώτατον μὲν οὖν τουτέων ἀπάντων τῶν προειρημένων ἡ φύσις· καὶ γὰρ οἱ ἐν τέχναισιν, ἣν προσῆ αὐτέοισι τοῦτο, διὰ πάντων τουτέων πεπόρευνται τῶν προειρημένων. ἀδίδακτον γὰρ τὸ χρέος ἔν τε σοφίῃ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ· πρόσθε μὲν ἡ διδαχθῆ, ἐς τὸ ἀρχὴν λαβεῖν ἢ [δὲ]¹⁵ φύσις κατερβύη καὶ κέχυται, τῇ δὲ σοφίῃ¹⁶ ἐστίν¹⁷ εἰδῆσαι τὰ ἀπ' αὐτέης τῆς φύσιος ποιούμενα· καὶ γὰρ ἐν ἀμφοτέροισι¹⁸ τοῖσι λόγοισι πολλοὶ κρατυνθέντες οὐδαμῆ συναμφοτέροισιν ἐχρήσαντο τοῖσι πρήγμασιν ἐς δεῖξιν· ἐπὴν οὖν τις αὐτέων ἐξετάζεται¹⁹ πρὸς ἀληθείην τῶν ἐν ῥήσει τιθεμένων, οὐδαμῆ τὰ πρὸς φύσιν αὐτέοισι χωρήσει. εὐρίσκονται γοῦν οὔτοι παραπλησίην οἶμον²⁰ ἐκείνοισι πεπορευμένοι· διόπερ ἀπογυμνούμενοι τὴν πᾶσαν ἀμφιέννυνται κακίην καὶ ἀτιμίην. καλὸν γὰρ ἐκ τοῦ διδαχθέντος²¹ ἔργου λόγος· πᾶν γὰρ τὸ ποιηθὲν τεχνικῶς ἐκ λόγου ἀνηνέχθη, τὸ δὲ ῥηθὲν τεχνικῶς, μὴ ποιηθὲν δὲ, μεθόδου ἀτέχνου δεικτικὸν ἐγενήθη· τὸ γὰρ οἶεσθαι μὲν, μὴ πρήσσειν δὲ, ἀμαθίης καὶ

¹² χρή ὦδε Littré.

¹³ codd. : οἱοὶ ἕκαστοι Littré.

¹⁴ ἀποτερματιζόμενοι Koraes : ἀποτελματιζόμενοι R : ἀποτελματισθῆναι M.

¹⁵ del. Littré.

¹⁶ ἡ δὲ σοφίη Ermerins.

¹⁷ ἐστίν Heidel : ἐς τὸ codd.

¹⁸ del. Heidel.

¹⁹ ἐξετάζεται R : ἐξετάζη τε M : ἐξετάζη τι Linden.

²⁰ οἶμον M : ὁδὸν R.

²¹ δειδαχθέντος M : δειχθέντος Fleischer.

(3) Je třeba zkoumat opačnou moudrost: není-li vzezření jejích stoupenců strojené či nejsou-li výstřední; podle oděvu a jeho přiměřenosti a jednoduchosti totiž poznáme, že nebyl vytvořen pro výstřednost, ale spíše pro dobrou pověst, vážnost, a pro mysl, jež je při chůzi soustředěná. A ti, kteří se tak v každém ohledu chovají, jsou zdrženliví, nevýstřední, při střetu strozí, k odpovědi pohotoví, vůči odporu zatvrzelí, ve shodě přesní a hovorní, vůči všem uměření, při zmatku mlčenliví, v zachovávání mlčení pevní a důslední, k vystižení vhodného okamžiku pohotoví a bystří, v jídle střídmí a soběstační, v čekání na vhodný okamžik trpěliví; jsou připraveni převést do řeči vše, co zde bylo vyloženo, užívají své výmluvnosti, jsou obdařeni laskavostí, posílení dobrou pověstí, jež vyplývá z uvedených vlastností, a obracejí svůj pohled ve všem, co zde bylo řečeno, k pravdě.

(4) Ze všech věcí, které byly řečeny výše, je zcela prvořadé přirozené nadání: vždyť mají-li je na své straně ti, kteří se zabývají uměními, pak dosáhli všeho, co bylo řečeno výše. To, co je žádoucí jak v moudrosti, tak v umění, totiž nelze naučit – dříve, než by se to kdo naučil, již nadání míří a spěje k tomu, aby získalo navrch, a na moudrosti je, aby poznala, co dokázalo nadání samotné.

Vždyť mnozí byli v řečech o obou těchto věcech poraženi, aniž by pro názornost použili jich obou (nadání ani moudrosti); když tedy někdo z nich zkoumá věci, o nichž se v řeči pojednává, ve vztahu k pravdě, pak mu to, co patří k nadání, neposkytne žádnou oporu. Shledává se alespoň, že tito lidé krácejí touž cestou jako ti ostatní (šejdíři). A proto, že jsou takto obnaženi, odívají se do vší špatnosti a nectnosti.

Neboť teorie, vycházející z nacvičeného skutku, je krásná věc; vždyť vše, co je učiněno ve shodě s uměním, bylo odvozeno z teorie. Ovšem to, co je ve shodě s uměním

ἀτεχνίης σημείον ἐστίν. οἷησις γάρ, καὶ μάλιστα ἐν ἱητρικῇ, αἰτίην μὲν τοῖσι κεκρημένοισιν,²² ὄλεθρον δὲ τοῖσι χρεωμένοισιν ἐπιφέρει· καὶ γὰρ ἦν ἐωυτοῦς ἐν λόγοισι πείσαντες οἰηθῶσιν εἰδέναι, ἔργον τὸ ἐκ μαθήσιος, καθάπερ χρυσὸς φαῦλος ἐν πυρὶ κριθεῖς, τοιούτους αὐτοῦς ἀπέδειξεν.²³ καίτοι γε τοιαύτη ἢ πρόρρησις ἀπαρηγόρητον²⁴ ἐς σύνεσιν ὁμογενέσιν, ὡς ἐστίν εὐθὺ τὸ πέρας ἐμήνυσε²⁵ γνώσις, τῶν δ' ὁ χρόνος καὶ τὴν τέχνην εὐδοέα²⁶ κατέστησεν, ἢ τοῖσιν ἐς τὴν παραπλησίην οἶμον ἐμπίπτουσι τὰς ἀφορμὰς δήλους ἐποίησε.

(5) Δι' ὃ δὴ²⁷ ἀναλαμβάνοντα τουτέων τῶν προειρημένων ἕκαστα μετάγειν τὴν σοφίην ἐς τὴν ἱητρικὴν καὶ τὴν ἱητρικὴν ἐς τὴν σοφίην· ἱητρὸς γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος. πολλῇ²⁸ γὰρ διαφορῇ ἐπὶ τὰ ἕτερα· καὶ γὰρ ἔνι τὰ πρὸς σοφίην ἐν ἱητρικῇ πάντα, ἀφιλαργυρία, ἐντροπή, ἐρυθρίσις, καταστολή, δόξα, κρίσις, ἡσυχία, ἀπάντησις, καθαριότης, γνωμολογία, εἴδησις τῶν πρὸς βίον χρηστῶν καὶ ἀναγκαίων, ἀκαθαρσίας²⁹ ἀπεμπόλησις, ἀδεισιδαιμονία, ὑπεροχὴ θεία. ἔχουσι γὰρ, ἃ ἔχουσι, πρὸς ἀκολασίην, πρὸς βαναυσίην, πρὸς ἀπληστίην, πρὸς ἐπιθυμίην, πρὸς ἀφαίρεσιν, πρὸς ἀναιδείην [ἐνιδεῖν].³⁰ αὕτη γὰρ [ἡ]³¹ γνώσις τῶν προσιόντων καὶ χρήσις τῶν πρὸς φιλίην, καὶ ὡς καὶ ὁκοίως τὰ³² πρὸς τέκνα, πρὸς χρήματα. ταύτη μὲν οὖν ἐπικοινωνὸς σοφίη τις, ὅτι καὶ ταῦτα καὶ τὰ πλεῖστα ὁ ἱητρὸς ἔχει.

(6) Καὶ γὰρ μάλιστα ἢ περὶ θεῶν εἴδησις ἐν νόῳ αὐτῇ³³ ἐμπλέκεται· ἐν γὰρ τοῖσιν ἄλλοισι πάθεσι καὶ ἐν συμπτώμασιν εὐρίσκεται τὰ πολλὰ πρὸς θεῶν ἐντίμως κειμένη ἢ ἱητρικῇ, οἱ δὲ ἱητροὶ θεοῖσι παρακεχωρήκασιν· οὐ γὰρ ἔνι περιττὸν ἐν αὐτέῃ τὸ δυναστεῦον. καὶ γὰρ οὗτοι πολλὰ μὲν μεταχειρόνται, πολλὰ δὲ καὶ κεκράτῃται αὐτέοισι δι' ἐωυτέων. ἃ δὲ καταπλεονεκτεῖ νῦν ἢ ἱητρικῇ,

²² κεκτημένοισιν Koraes.

²³ Quae sequuntur ll. 16-17 desperata indicavit Heiberg.

²⁴ ἀπαρηγόρητος E.

²⁵ ἐμήνυσε M : ἐδήλωσε R.

²⁶ εὐδοέα Littré : εὐαδέα M : εὐώδεα Aldina.

²⁷ δεῖ Littré.

²⁸ οὐ πολλῇ cod. Serveti.

²⁹ ἀκαθαρσίας Littré : καθαρσίας M R.

³⁰ del. Littré.

³¹ ἡ R, om. M.

³² τὰ J : τε M R.

³³ αὐτῇ J.

řečeno, nikoli však učiněno, ukazuje na metodu, jež se uměním neřídí, neboť domnívat se, ale nejednat, je známkou neznalosti a neumění. Obzvláště v lékařství totiž domněnky přinášejí jednak vinu těm, kdo je vyjadřují, jednak zhoubu těm, kdo jich využívají: neboť pokud sami sebe výkladem přesvědčí a domnívají se, že vědí, pak je naučený čin odhalí právě tak, jako falešné zlato zkouška v ohni. (...) Čas pro ně učinil umění snadno přístupným, či ukázal výchozí bod těm, kteří se dali podobnou cestou.

(5) Proto přijměme každou z věcí, které byly řečeny svrchu a přenesme moudrost do lékařství a lékařství do moudrosti – lékař-filosof je totiž roven bohu. Obojí se od ostatních věcí v mnohém liší; vždyť v lékařství je obsaženo vše, co patří k moudrosti: nehamižnost, skromnost, stud, zdrženlivost, názor, úsudek, klid, vytrvalost, čistota, vyjadřování v průpovědích, znalost věcí pro život užitečných a nezbytných, odvržení věcí nečistých, nepověřivost, božská výtečnost. To všechno mají proti nestřídmosti, obhroublosti, nenasytnosti, touze, loupění, nestoudnosti. Je to poznání vlastních příjmů, využití toho, co vede k přátelství i způsob, jak se chovat k dětem a k majetku. Zajisté je s tím spojena jakási moudrost – a na ní má největší podíl lékař.

(6) Do mysli se díky tomuto umění vplétá především vědomí o bozích, neboť se shledává, že co se týče chorob vůbec a jejich průvodních znaků, je většinou poměr bohů k lékařství velmi uctivý. A lékaři se před bohy sklánějí, neboť moc, již v sobě lékařství má, není nezměrná. Vždyť často mají sice léčbu v ruce lékaři, jejich pacient se však také často zotaví sám od sebe.

έντεῦθεν παρέξει. τίς³⁴ γὰρ ὁδός τῆς³⁵ ἐν σοφίῃ ᾧδε; καὶ γὰρ³⁶ αὐτέοισιν ἐκείνοισιν. οὕτω δ' οὐκ οἴονται ὁμολογεύουσιν ᾧδε τὰ³⁷ περὶ σώματα παραγινόμενα, ἃ δὴ διὰ πάσης αὐτῆς πεπόρευται μετασχηματιζόμενα ἢ μεταποιούμενα, ἃ δὲ μετὰ χειρουργίης ἰώμενα, ἃ δὲ βοηθούμενα θεραπευόμενα ἢ διαιτώμενα. Τὸ δὲ κεφαλαιωδέστατον ἔστω ἐς τὴν τουτέων εἴδησιν.

(7) Ὅντων οὖν τοιούτων τῶν προειρημένων ἀπάντων, χρὴ τὸν ἰητρὸν ἔχειν τινὰ εὐτραπελίην παρακειμένην· τὸ γὰρ αὐστηρὸν δυσπρόσιτον καὶ τοῖσιν ὑγιαίνουσι καὶ τοῖσι νοσέουσιν. τηρεῖν δὲ χρὴ ἑωυτὸν ὅτι μάλιστα μὴ πολλὰ φαίνοντα³⁸ τῶν τοῦ σώματος μερέων μὴδὲ πολλὰ λεσχηνεύμενον τοῖσιν ἰδιώτησιν, ἀλλὰ τὰναγκαῖα· νομίζειν³⁹ γὰρ τοῦτο⁴⁰ βίη⁴¹ εἶναι ἐς πρόσκλησιν⁴² θεραπείης· ποιέειν δὲ κάρτα μὴδὲν περιέργως αὐτέων, μὴδὲ μετὰ φαντασίης· ἐσκέφθω δὲ ταῦτα πάντα, ὅκως ἢ σοι προκατηρτισμένα ἐς τὴν εὐπορίην, ὡς δέοι, εἰ δὲ μὴ, ἐπὶ τοῦ χρέους ἀπορίη ἀιεὶ [δεῖ].⁴³

(8) Μελετᾶν δὲ χρὴ ἐν ἰητρικῇ ταῦτα μετὰ πάσης καταστολῆς, περὶ ψηλαφίης καὶ ἐγχρίσιος καὶ ἐγκαταντλήσιος, πρὸς τὴν εὐρυθμίην τῶν χειρέων, περὶ τιλμάτων, περὶ σπληνῶν, περὶ ἐπιδέσμων, περὶ τῶν ἐκ καταστάσιος, περὶ φαρμάκων ἐς τραύματα καὶ ὀφθαλμικὰ, καὶ τουτέων τὰ πρὸς τὰ γένεα, ἵν' ἢ σοι προκατηρτισμένα ὄργανά τε καὶ μηχαναὶ καὶ σίδηρος ὁ ἐξῆς⁴⁴ ἢ γὰρ ἐν τουτέοισιν ἀπορίη ἀμηχανίη καὶ βλάβη. ἔστω δὲ σοι ἐτέρη παρέξοδος ἢ λιτοτέρη πρὸς τὰς ἐπιδημίας⁴⁵ ἢ διὰ χειρέων· ἢ δ' εὐχερεστάτη διὰ μεθόδων· οὐ γὰρ οἶόν τε περιέρχεσθαι⁴⁶ πάντα τὸν ἰητρὸν.

³⁴ ἐστι Littré.

³⁵ τις Littré.

³⁶ del. Littré.

³⁷ ὁμολογεύουσι δὲ τὰ Littré.

³⁸ φαίνοντα Littré : φαίνονται M : φαίνονται R.

³⁹ νομίζει codd. : νομίζειν Littré.

⁴⁰ τὸ Littré.

⁴¹ βίη codd. : βίη Littré.

⁴² πρόσκλησιν R.

⁴³ ἀιεὶ δεῖ M R : ἀηδῆς Littré : δεῖ del. Heiberg.

⁴⁴ ὁ ἐξῆς codd. : ὁξὺς Servetus : καὶ τὰ ἐξῆς Littré.

⁴⁵ ἀποδημίας Cornarius.

⁴⁶ διέρχεσθαι R.

To, čím nyní lékařství vládne, vyplyne z následujících slov. Vždyť jakou cestou jde lékařství v moudrosti? I ta totiž vede od bohů. Lékaři o tom takto neuvažují, potvrzují to však věci, jež se dějí v těle a které procházejí celým lékařským uměním: změny formy nebo vlastností, léčení chirurgickou cestou, pomoc dosažená ošetřováním či dietou. Znalost těchto věcí necht' je nejdůležitější.

(7) Je-li tedy vše, co bylo řečeno svrchu, takové, musí mít lékař v záloze jistou dávku přívětivosti; mrzutost totiž odpuzuje jak zdravé, tak nemocné.

Dále necht' se lékař co nejvíce hlídá, aby příliš neodhaloval části svého těla a aby příliš nerozprávěl s laiky, nýbrž jen co je nutné, neboť toto musí považovat násilné nucení k léčbě.

Zcela nic pak nesmí lékař činit nápadně či okázale. Všechny tyto věci měj promyšleny, abys je měl předem připraveny k lékařské službě, tak jak si žádá. V opačném případě je tu vždy nedostatek toho, co je zapotřebí.

(8) V lékařství je třeba s veškerou zdrženlivostí věnovat péči dotekům, mazání, omývání, jemnému pohybu rukou, cupanině, bandážím, svrchním obvazům, pomůckám k narovnávání kostí, léčivům na rány a oční choroby; a to u každé z těchto věcí podle druhu, abys měl předem připraveny instrumenty, stroje a dále železo. Nedostatek v těchto věcech totiž znamená neschopnost a škodu.

Na cesty měj jinou výbavu, prostší, přenosnou v ruce. Nejvhodnější je ta, jež je pěkně metodicky uspořádaná, neboť není možné, aby se lékař probíral vším.

(9) Ἔστω δέ σοι εὐμνημόνευτα φάρμακά τε καὶ δυνάμεις ἀπλαῖ καὶ ἀναγεγραμμένοι, εἴπερ ἄρ' ἐστὶν ἐν νόῳ καὶ τὰ περὶ νούσων ἰήσιος καὶ οἱ τουτέων τρόποι, καὶ ὅσαχῶς καὶ ὄν τρόπον περὶ ἐκάστων ἔχουσιν· αὕτη γὰρ ἡ ἀρχὴ ἐν ἱητρικῇ καὶ μέσα καὶ τέλος.

(10) Προκατασκευάσθω δέ σοι καὶ μαλαγμάτων γένεα πρὸς τὰς ἐκάστων χρήσις, ποτήματα τέμνειν δυνάμενα ἐξ ἀναγραφῆς ἐσκευασμένα πρὸς τὰ γένεα, προητοιμάσθω δὲ καὶ τὰ πρὸς φαρμακίην ἐς τὰς καθάρσιος εἰλημμένα ἀπὸ τόπων τῶν καθηκόντων ἐσκευασμένα, εἰς ὃν δεῖ τρόπον, πρὸς τὰ γένεα καὶ τὰ μεγέθεα ἐς παλαίωσιν μεμελετημένα, τὰ δὲ πρόσφατα ὑπὸ τὸν καιρὸν, καὶ τᾶλλα κατὰ λόγον.

(11) Ἐπὴν δ' ἐσίης πρὸς τὸν νοσέοντα τουτέων σοι ἀπηρτισμένων, ἵνα μὴ ἀπορῆς, εὐθέτως ἔχων ἕκαστα πρὸς τὸ ποιησόμενον, ἴσθι δὲ γινώσκων, ὃ χρὴ ποιέειν, πρὶν ἢ ἐσελθεῖν· πολλὰ γὰρ οὐδὲ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ βοηθείης δεῖται τῶν πραγμάτων. προδιαστέλλεσθαι οὖν χρὴ τὸ ἐκβησόμενον ἐκ τῆς ἐμπειρίας· ἐνδοξον γὰρ καὶ εὐμαθές.

(12) Ἐν δὲ τῇ εἰσόδῳ μεμνήσθαι καὶ καθέδρης καὶ καταστολῆς, περιστολῆς, ἀνακυριώσιος, βραχυλογίης, ἀταρακτοποιησίης, προσεδρίης, ἐπιμελείης, ἀντιλέξιος πρὸς τὰ ἀπαντώμενα, πρὸς τοὺς ὄχλους τοὺς ἐπιγινομένους, εὐσταθίης τῆς ἐν ἑωυτῷ, πρὸς τοὺς θορύβους ἐπιπλήξιος, πρὸς τὰς ὑπουργίας ἐτοιμασίης. ἐπὶ τουτέοισι μέμνησο παρασκευῆς τῆς πρώτης, εἰ δὲ μὴ, τὰ κατ' ἄλλα ἀδιάπτωτον, ἐξ ὧν παραγγέλλεται ἐς ἐτοιμασίην.

(9) V paměti měj dobře vštípeny léky a jejich účinky, jednoduché i písemně zaznamenané – ovšem tehdy, jsou-li již v mysli uloženy i znalosti o léčení nemocí, jejich druzích a o tom, jaká mnohotvárnost a různorodost se vyskytuje případ od případu. Právě to totiž v lékařství tvoří počátek, střed i konec.

(10) Dále měj předem připraveny různé tisíce prostředky podle toho, k čemu je každý z nich určen, a podle druhu pak silné nápoje, zhotovené na základě předpisu, předem si zajisti i léčiva nasbíraná k pročištění, získaná na vhodných místech, připravená tak, jak má být, zpracovaná podle druhů a velikostí tak, aby mohla uležet; dále látky čerstvé, zhotovené na místě, a obdobným způsobem ostatní.

(11) Když vcházíš k nemocnému – a toto již máš obstaráno –, tu abys nebyl na rozpacích, měj vše řádně přichystané k zamýšlenému úkonu, a dříve než vejdeš, si dobře uvědom, co je třeba udělat: mnohdy totiž není zapotřebí úvah, ale prospěšného činu.

Dále je na základě zkušenosti nutné předpovědět další vývoj – to je velmi ceněno a lze se tomu snadno naučit.

(12) Při vstupu měj na paměti držení těla při sezení, uměřenost, upravenost, důstojnost, stručnost, neochvějnost, svědomitost, starostlivost, odpověď na námitky, vnitřní vyrovnanost při nastalých obtížích, pokárání hluku a připravenost ke svým povinnostem. Zároveň pamatuj na první zásadu; v opačném případě buď neomylný v ostatních věcech, které jsou vyžadovány pro připravenost.

(13) Ἐσόδῳ χρέο πυκνῶς, ἐπισκέπτεο ἐπιμελέστερον, τοῖσιν ἀπατωμένοισιν⁴⁷ κατὰ⁴⁸ τὰς μεταβολὰς ἀπαντῶν⁴⁹ ῥᾶον γὰρ εἴση, ἅμα δὲ καὶ εὐμαρέστερος ἔση· ἄστατα γὰρ τὰ ἐν ὑγροῖσι· δι' ὃ καὶ εὐμεταποίητα ὑπὸ φύσιος καὶ ὑπὸ τύχης· ἀβλεπτηθέντα γὰρ τὰ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ὑπουργίης ἔφθασαν ὀρμήσαντα καὶ ἀνελόντα· οὐ γὰρ ἦν τὸ ἐπικουρήσον. πολλὰ γὰρ ἅμα τὰ ποιέοντά⁵⁰ τι χαλεπὸν· τὸ γὰρ καθ' ἐν κατ' ἐπακολούθησιν εὐθετώτερον καὶ ἐμπειρότερον.

(14) Ἐπιτηρεῖν δὲ δεῖ καὶ τὰς ἀμαρτίας τῶν καμνόντων, δι' ὧν πολλοὶ πολλάκις διεψεύσαντο ἐν τοῖσι προσάρμασι τῶν προσφερομένων· ἔπειτα⁵¹ μισητὰ ποτήματα λαμβάνοντες⁵² ἢ φαρμακευόμενοι ἢ θεραπευόμενοι ἀνηρέθησαν· καὶ αὐτῶν μὲν οὐ πρὸς⁵³ ὁμολογίην τρέπεται τὸ ποιηθὲν, τῷ δὲ ἰητρῷ τὴν αἰτίην προσήψαν.

(15) Ἐσκέφθαι δὲ χρὴ καὶ τὰ περὶ ἀνακλίσεων, ἃ μὲν αὐτέων πρὸς τὴν ὥρην, ἃ δὲ πρὸς τὰ γένεα· οἱ μὲν γὰρ αὐτέων ἐς πόνους,⁵⁴ οἱ δὲ ἐς καταγείους καὶ σκεπινούς⁵⁵ τόπους. τὰ τε ἀπὸ ψόφων καὶ ὀσμῶν, μάλιστα δ' ἀπ' οἴνου· χειροτέρα γὰρ αὕτη φυγεῖν δεῖ⁵⁶ καὶ μετατιθέναι.

(16) Πρήσσειν δ' ἅπαντα ταῦτα ἡσύχως, εὐσταλέως, μεθ' ὑπουργίης, τὰ πολλὰ τὸν νοσέοντα ὑποκρυπτόμενον, ἃ δὲ χρὴ, παρακελεύοντα ἰλαρῶς καὶ εὐδιεινῶς, σφέτερα δὲ ἀποτρεπόμενον, ἅμα μὲν ἐπιπλήσσειν μετὰ πικρίας καὶ ἐντάσεων, ἃ δὲ παραμυθέεσθαι μετ' ἐπιστροφῆς καὶ ὑποδέξιος, μηδὲν ἐπιδεικνύοντα τῶν ἐπεσομένων ἢ ἐνεστώτων αὐτέοισι· πολλοὶ γὰρ δι' αἰτίην ταύτην ἐφ' ἕτερα ἀπέωσθησαν, διὰ τὴν πρόρρησιν τὴν προειρημένην τῶν ἐνεστώτων ἢ ἐπεσομένων.

⁴⁷ ἀπατωμένοισιν Fleischer.

⁴⁸ κατὰ M : ἐπὶ R.

⁴⁹ ἀπάντων M.

⁵⁰ προσιόντα Littré.

⁵¹ ἐπεὶ τὰ M R : ἔπειτα Heiberg.

⁵² οὐ λαμβάνοντες Calvus.

⁵³ οὐ πρὸς M : οὐχ ὡς R.

⁵⁴ πόνους codd. : εὐπνους Foes : πολιοὺς Fleischer.

⁵⁵ σκεπινούς M : σκοτεινούς R.

⁵⁶ δεῖ Weigel : δὲ M R.

(13) Často konej návštěvy, vyšetřuj velmi pečlivě, vypořádej se s tím, co je při změnách matoucí; neboť tak věci snadněji pochopíš a zároveň budeš lépe k dosažení. To, co je vlhké, je totiž nestálé, a proto také snadněji podléhá změně, vyvolané přirozeností i náhodou. A co není při lékařské práci zpozorováno, získá prudkým nástupem navrch a způsobí smrt; scházel tu totiž prostředek, jenž měl pomoci.

Působí-li mnoho věcí zároveň, je to poněkud obtížné; co se však dostavuje jedno po druhém za sebou, s tím se dá naložit snáze a lépe z toho vytěžit zkušenosti.

(14) Také je nutné sledovat chyby nemocných – mnozí často lhali o dodržování toho, co jim bylo doporučeno: později si vzali nápoje, jež v nich vzbuzovaly odpor, a ať už byli léčeni purgativy či jinak ošetřováni, zemřeli. O jejich počínání se všeobecně neví a vina se přisuzuje lékaři.

(15) Dále je třeba zvážit i to, co se týče lůžka, a to jak vzhledem k roční době, tak vzhledem ke druhu nemoci; někteří totiž uléhají s bolestí a jiní zas na krytých místech a pod zemí. Také je zapotřebí se varovat a chránit hluků a pachů, zejména z vína, neboť ten je obzvlášť zlý.

(16) To vše ať lékař činí poklidně a řádně, během své práce ať většinu věcí před nemocným skrývá. Ať povzbuzuje k tomu, co je nutné, vesele a s vlídným klidem, a oprostí se od úvah o svých věcech. Zároveň ať ostře a přísně kárá a také ať pozorně a s účastí utěšuje, aniž by vyjevoval něco z toho, co bude následovat, nebo co hrozí. Mnozí byli totiž strženi k nejhoršímu právě proto, že jim byla předem sdělena předpověď, co nastane nebo co jim hrozí.

(17) Τῶν δὲ μανθανόντων ἔστω τις ὁ ἐφεστῶς, ὅπως τοῖσι παραγγέλμασιν οὐ πικρῶς⁵⁷ χρήσεται, ποιήσῃ δ' ὑπουργίην τὸ προσταχθέν. ἐκλέγεσθαι δ' αὐτέων ἤδη τοὺς ἐς τὰ τῆς τέχνης εἰλημμένους προσδοῦναι τε τῶν ἐς τὸ χρέος ἢ ἀσφαλέως προσενεγκεῖν, ὅπως τε ἐν διαστήμασι μηδὲν λανθάνῃ σε, ἐπιτροπὴν δὲ τοῖσιν ἰδιώτησι μηδέποτε διδοὺς περὶ μηδενός, εἰ δὲ μὴ, τὸ κακῶς πρηχθέν εἰς σὲ χωρήσει⁵⁸ τοῦ ψόγου ἐὰν⁵⁹ μήποτ' ἀμφιβόλως ἔχη, ἐξ ὧν τὸ μεθοδευθὲν χωρήσει, καὶ οὐ σοὶ τὸν ψόγον περιάψειεν, τευχθέν⁶⁰ δὲ πρὸς τὸ γένος⁶¹ ἔσται· πρόλεγε οὖν ταῦτα πάντα ἐπὶ τῶν ποιεομένων, οἷς καὶ τὸ ἐπεγνώσθαι πρόκειται.

(18) Τουτέων οὖν ἐόντων τῶν πρὸς εὐδοξίην καὶ εὐσχημοσύνην τῶν ἐν τῇ σοφίῃ καὶ ἱητρικῇ καὶ ἐν τῆσιν ἄλλῃσι χρή τὸν ἱητρὸν διειληφότα τὰ μέρεα, περὶ ὧν εἰρήκαμεν, περιεννύμενον πάντοτε τὴν ἐτέρην διατηρέοντα φυλάσσειν καὶ παραδιδόντα ποιέεσθαι· εὐκλεᾶ γὰρ ἐόντα πᾶσιν ἀνθρώποισιν διαφυλάσσεται, οἷ τε δι' αὐτέων ὀδεύσαντες δοξαστοὶ πρὸς γονέων καὶ τέκνων, κῆν τινες αὐτέων μὴ πολλὰ γινώσκωσιν, ὑπ' αὐτέων τῶν πρηγμάτων ἐς σύνεσιν καθίστανται.

⁵⁷ οὐ πικρῶς codd. : οὐκ ἀκαίρως Littré.

⁵⁸ quae sequuntur ll. 6-7 corrupta indicavit Heiberg.

⁵⁹ χωρήσει τὸν ψόγον ἐᾶ Littré.

⁶⁰ τευχθέν R : τεχθέν M, γρ. τευχθέν mg.

⁶¹ γένος codd. : κλέος Littré.

(17) At' je vždy nablízku některý z žáků, aby nemocný ochotně plnil nařízení a aby léčba měla žádoucí účinek. At' jsou vybírání ti žáci, kteří již byli zasvěceni do zásad umění, takže přidají, co je nutné, či spolehlivě předloží stravu. Tak ti ani v mezidobích nezůstane nic utajeno. Na laiky se nespolehej nikdy v ničem. Jinak vina za to, co bude provedeno špatně, padne na tebe. Nikdy at' se nepochybuje o zásadách, z nichž plyne jednání v souladu s metodou; pak na tobě neulpí žádná vina a čin bude v souladu s tím, co si který případ žádá. Při práci tedy předem hovoř o všech těchto věcech s těmi, jimž jejich znalost přísluší.

(18) Takové jsou tedy prostředky k dosažení vážnosti a dobrého vystupování, v lékařství, moudrosti a ostatních uměních. Proto se lékař musí – rozlišiv části, o nichž jsme hovořili – zcela ponořit do jedné z těchto nauk, zkoumat ji, střežit, věnovat se jí a předávat ji dál. Co je slavné, se totiž zachová u všech lidí, a také ti, kteří se vydali touto cestou, jsou ctěni rodiči i jejich dětmi. A pokud někteří z nich neznají mnoho, přivedou je k pochopení věci samy.

2. Komentář

§§ 1

Kapitoly 1-6 obsahují obecný výklad, pro jehož interpretaci je podstatný vzájemný vztah pojmů σοφία – τέχνη – ιητρική a jejich význam. Je také důležité povšimnout si, že zatímco s výrazy σοφία, a vzápětí i τέχνη, se setkáváme již na samém počátku spisu, ιητρική je poprvé zmíněna až ve 4. kapitole, a to jen formou jakési „vsuvky“.¹ Poznání vzájemného vztahu uvedených pojmů nám usnadňují ta místa v textu, kde se objevují v juxtapozici:

4. kapitola, ř. 3: ἀδίδακτον γὰρ τὸ χρέος ἔν τε σοφίῃ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ

5. kapitola, ř. 1n.: μετάγειν τὴν σοφίην ἐς τὴν ιητρικὴν καὶ τὴν ιητρικὴν ἐς τὴν σοφίην (...), ř. 3n.: καὶ γὰρ ἔνι τὰ πρὸς σοφίην ἐν ιητρικῇ πάντα

18. kapitola, ř. 1n.: τῶν πρὸς εὐδοξίην καὶ εὐσχημοσύνην τῶν ἐν τῇ σοφίῃ καὶ ιητρικῇ καὶ ἐν τῆσιν ἄλλῃσι

Již v 1. kapitole jsou σοφία a τέχνη dány do vzájemné souvislosti, ve 4. kapitole jsou pak vedle sebe postaveny přímo; v závěrečné 18. kapitole jsou to pak σοφία a ιητρική, které jsou zmíněny vedle αἱ ἄλλαι (sc. τέχναι).

Littré² cituje v souvislosti s užitím pojmu σοφία v 1. kapitole definici, kterou podává sofista Filostratos na počátku svého spisu *De gymnastica*:

Σοφίαν ἡγώμεθα καὶ τὰ τοιαῦτα μὲν, οἷον φιλοσοφῆσαι καὶ εἰπεῖν σὺν τέχνῃ, ποιητικῆς τε ἄψασθαι καὶ μουσικῆς καὶ γεωμετρίας, καί, νῆ Δία, ἀστρονομίας, ὀπόση μὴ περιττὴ· σοφία δὲ καὶ τὸ κοσμηῆσαι στρατιάν, καὶ ἔτι τὰ τοιαῦτα, ἰατρικὴ πᾶσα καὶ ζωγραφία καὶ πλάσται καὶ ἀγαλμάτων εἶδη καὶ κοῖλοι λίθοι καὶ κοῖλος σίδηρος. (...) ταῦτα μὲν ὦν ἔνεκά μοι εἴρηται, δειχθήσεται, περὶ δὲ γυμναστικῆς, σοφίαν λέγωμεν οὐδεμιᾶς ἐλάττω τέχνης, ὥστε ἐς ὑπομνήματα ξυντεθῆναι τοῖς βουλομένοις γυμνάζειν.
Philostr., *Gym.* 2

Ve Filostratově spisu stejně jako v našem je výraz σοφία chápán velmi široce (Littré: „σοφία est toute science ou tout art qui tient vraiment au vrai ou au beau“); na toto široké pojetí v našem spisu dobře navazuje stoická představa ideálu moudrého muže – σοφός. V tomto, filosofickém smyslu slova je pojem σοφία užit ve 5. kapitole³ jako vlastnost, jíž disponuje právě stoický σοφός.⁴

¹ σοφία: 1, ř. 1; τέχνη: 1, ř. 8; ιητρική: 4, ř. 13.

² Str. 226, pozn. 1.

³ Cf. výše uvedený text 5. kapitoly, který po citované pasáži pokračuje slovy ιητρὸς γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος.

⁴ Fleischer (1939), str. 68n.

1n.: οί προβαλλόμενοι τὴν σοφίην πρὸς πολλὰ εἶναι χρησίμην, ταύτην δὴ τὴν ἐν τῷ βίῳ: Podle Fleischera⁵ οί προβαλλόμενοι označuje ty, kteří „‘die These vertreten‘, daß die ‘Weisheit‘ in vieler Hinsicht nützlich ist.“ Upozorňuje, že mediální tvar προβάλλεσθαι se zde významem blíží aktivu, které v dobách druhé sofistiky mělo nejen význam „ein Problem stellen“, ale také speciálně „dem Redner ein Thema (für die Stegreifrede) stellen“, a podotýká, že v tomto smyslu pojem užívá Galénos.⁶

Moudrost je hodnocena podle „užitečnosti pro život“ – tato úvaha byla v helénistické filosofii běžná,⁷ má však dlouhou tradici; lze ji vysledovat již u Platónova, sofistů, sedmi mudrců. Posuzování dle užitečnosti je určujícím motivem celé první kapitoly: v návaznosti na výše zmíněná slova jsou na ř. 3 zahrnovány αὐται (sc. σοφίαι) „αἱ μηδὲν χρέος τῶν, πρὸς ἃ διαλέγονται“; na ř. 6 autor považuje za zbytečné rozebírat „τὰς μηδὲν ἐς χρέος πιπτούσας διαλέξιας“. Cf. Diogenes Babylonius, fr. 88:⁸

οὐ μακρὰν ἀπληρημένην τῆς φιλοσοφίας ἡγήσεσθαι τῷ πρὸς πλείστα ἐπὶ τοῦ βίου χρησιμεύειν τὴν μουσικὴν καὶ τὴν περὶ αὐτὴν φιλοτεχνίαν οἰκείως διατιθέναι πρὸς πλείους ἀρετάς, μᾶλλον δὲ πρὸς πάσας.

2: πρὸς περιεργίην: Význam slova je v tomto případě dosti zúžený; LSJ, s.v. I.3, uvádí pro naše místo význam *useless learning*. Fleischer⁹ tento výraz zařazuje mezi ty, jež se poprvé objevují u autorů 3. a 2. stol., konkrétně u περιεργία uvádí Ps.-Plat. *Sisyph.* 387d a Theophr. *Char.* 13; podobnou konotaci „zbytečného zabývání se něčím“ má však tento výraz už u Ísokrata 10, 2.

Ve 3. kapitole se περιεργίη objevuje znovu při popisu vhodného oděvu a vzhledu, který umožňuje rozpoznat skutečné, řádné představitele τέχνη od podvodných.¹⁰ Význam slova je zde jiný než v 1. kapitole, blíží se spíše tomu, jež uvádí LSJ sub I.2: *over-elaboration* – vyumělkovanost, výstřednost; v tomto významu pojem užívá např. Lúkiános, *Nigr.* 33.

3n.: ληφθεῖν δ' ἂν τουτέων μέρεα ἐς ἐκεῖνα, ἢ ὅτι οὐκ ἀργίη οὐδὲ μὴν κακίη: Littré se inspiroval Zwingerem opravuje text na ἐς ἐκεῖνο, ὅτι ὅπη (...). Formulace, která se nám

⁵ Ibid., str. 67n.

⁶ 11, 194 Kühn.

⁷ Fleischer, *ibid.*, str. 69.

⁸ III, 234, 5 Arnim.

⁹ Ibid., str. 64.

¹⁰ Ř. 2n. (*bis*), na ř. 5 se o nich říká, že jsou ἀπερίεργοι.

dochovala v rukopisech, je skutečně zvláštní svou zhuštěností a zároveň nedořečeností, nemáme-li ji tak jako Littré rovnou považovat za porušenou.

Müri, jenž jako jediný ve svém překladu vycházel z Heibergovy edice, převádí „denn sie bewahren von Müßiggang und schädlichem Tun“; smysl věty je jasný, zřetelné interpretaci ἢ ὅτι se však Müri vyhýbá. Fleischer¹¹ se domnívá, že „der Nachsatz mit ἢ ὅτι kann nur eine Einschränkung der Anerkennung von „Teilen“ derselben enthalten. Dieser Sinn könnte etwa durch δηλονότι οὐκ ἀργίη hergestellt werden.“

Navrhuji rovněž chápat dovětek za ἢ ὅτι jako bližší vymezení toho, do jaké míry lze akceptovat ony neužitečné σοφίαι. Přitom se domnívám, že ἢ zde lze interpretovat jako „neboli“, „jinými slovy“ a že ὅτι může fungovat jako článek uvozující určitý výrok, v našem případě „οὐκ ἀργίη οὐδὲ μὴν κακίη“ a zastávat tak úlohu uvozovek.¹²

7n.: χαριεστέρη γὰρ καὶ πρὸς ἕτερον μὲν τι ἢ ἐς τέχνην πεποιημένη: Komplikovaná pasáž, jejíž interpretace závisí jednak na určení podmětu a významu formulace πρὸς ἕτερον μὲν τι. Heiberg mezi τι a ἐς vložil ἢ, a učinil tak zásah ve prospěch interpretace χαριεστέρη ἢ διαλέξις, k níž se přikláním. Littré rovněž do textu vložil ἢ, avšak volil jinou cestu: zaměnil je za καὶ.¹³ Jones ponechává text tak, jak je dochován v rukopisu *M*: χαριεστέρη γὰρ καὶ πρὸς ἕτερον μὲν τι ἐς τέχνην πεποιημένη a překládá „more gracious is wisdom that even with some other object has been fashioned into an art“; domnívá se tedy, že χαριεστέρη značí σοφίη, neboť text, kterého se drží, mu neumožňuje vztáhnout χαριεστέρη k předcházejícím διαλέξις a jiné vhodné femininum není v 1. kapitole k dispozici.

Vyjádření πρὸς ἕτερον μὲν τι, jež Jones překládá „even with some other object“, doplňuje poznámkou „*i. e.* than that of being useful“. Domnívám se, že takový výklad není v souladu s vyzněním 1. kapitoly a tím, jak pracuje s pojmem užitečnosti. Podle mého názoru je význam této formulace přesně opačný a tvoří protiklad k τὰς μηδὲν ἐς χρέος πιπτούσας διαλέξις, hovoří se zde tedy o διαλέξεις, které narozdíl od předchozích užitečné jsou. Jonesova interpretace i zde pochopitelně souvisí s tím, že za podmět věty určil σοφίη.

¹¹ Ibid., str. 70.

¹² cf. Smyth (1984), str. 584, §§ 2590 a: „Direct quotation may, in prose, be introduced by ὅτι, which has the value of quotation marks.“

¹³ Také Fleischer se domnívá, že ἢ v textu chybí a je třeba je doplnit; soudí přitom, že Littrého způsob doplnění je vhodnější než Heibergův. (Ibid., str. 72).

§§ 2

Lze těžko posoudit, proti komu autor spisu ve 2. kapitole útočí. Littré se domníval, že tato pasáž „a sans doute en vue les sophistes auxquels Socrate faisait de son côté une rude guerre“, vztahuje ji tedy konkrétně proti sofistům a filosofii, podobně jako Bensel. Bylo by také možné předpokládat, že na tomto místě si již autor bere na mušku podvodné lékaře – šarlatány; vyjadřuje se však natolik obecně, že nemůžeme učinit jasný závěr, a je docela možné, že ani žádnou konkrétní oblast či konkrétní představitele určité oblasti na mysli neměl.¹⁴

1-3: πᾶσαι γὰρ αἰ μὴ μετ' αἰσχροκερδείης καὶ ἀσχημοσύνης, κἀκείνοισι μέθοδος τις ἐοῦσα τεχνικὴ ἐργάζεται, ἀλλ' εἴ γε μὴ πρὸς ἀναιτίην, δημευταί· νέοι τε γὰρ αὐτέοισιν ἐμπίπτουσιν...: Heibergův text dává dobrý smysl pouze tehdy, pokud vysvětlující partikuli γὰρ (νέοι τε γὰρ...), která určuje vzájemný vztah obou vět, vztáhneme k úseku ἀλλ' εἴ γε μὴ πρὸς ἀναιτίην. Problematičnost této pasáže dobře ilustruje fakt, že každý editor volil jiné konjektury, na jejichž základě vytvářel nové interpretace.¹⁵ Jednotlivé textové problémy, jejichž rozdílným řešením dospěli editoři k různým interpretacím, si zaslouží být popsány podrobněji.

Littré, následován Jonesem, emenduje κἀκείνοισι na καλαί, ἦσι a v návaznosti na tuto opravu vkládá po ἀλλ' εἴ γε μὴ záporku ještě jednou znovu a větu pak interpretuje „sinon (sc. quand il ne s'y forme pas une méthode technique), ce n'est pas sans raison, qu'on les proscrit.“ Littré v této větě provedl celkem tři konjektury, tou třetí je změna δημευταί v δημευτέα. Jones sice v první části věty přejímá Littrého emendaci, v závěru však volí Ermerinsovu variantu ἀλλ' εἴ γε μὴ, πρὸς ἀναιδείην δημεύονται – „such kinds of wisdom become popular only through impudence“.¹⁶

Srovnáním těchto dvou interpretací se před námi otevírá také problém výkladu slovesa δημεύειν; LSJ uvádí dva základní významy, které jen zčásti vystihují odlišná stanoviska, na

¹⁴ Autor v této kapitole zajímavým způsobem přechází od „nauk“ (πᾶσαι) přes zájmeno αὐτέοισιν (neutrum či maskulinum?) k jejich představitelům (οἱ τοῖ).

¹⁵ Počtem konjunktur provedených v této kapitole vítězí Heidel, který jich na úseku Πᾶσαι γὰρ - οἱ αὐτοί učinil celkem deset. (1914), str. 195n.

¹⁶ V rukopisném čtení, jež má Heiberg, je podle mého názoru slovy ἀλλ' εἴ γε μὴ πρὸς ἀναιτίην zachována souvislost druhé kapitoly s první, která – jak bylo popsáno výše – klade velký důraz na užitečnost. Ostatní interpretace, do nichž vstupují konjektury, tuto návaznost ruší. Také Fleischer na tomto místě navrhuje emendovat πρὸς ἀναιτίην v πρὸς ἀνάγκην či Deichgräberovo πρὸς ἐναντίην (podle 3. kapitoly, ř. 1).

nichž jsou postaveny interpretace editorů: I. *seize as public property, confiscate* (...), II. generally, *make public, δεδήμευται τὸ κράτος, the power is in the hands of the people* E. Cyc. 119: – Pass. *to be published*, Plat., *Phlb.* 14d, e. Ve svém překladu vycházím z druhého významu, smysl δημεύειν v *Decent.* 2 je podle mého názoru „učinit (veřejně) známým“, v pasívu pak „být (veřejně) známý“ – cf. Clem. Al. *Paed.* 1, 13, 103 (perfektum δεδήμευται).

Fleischer¹⁷ se naproti tomu domnívá, že δημεύειν v našem spisu označuje obecně vyhnání z města, tedy ἀναίρεσιν ἐκ τῶν πόλεων (4. řádek), a tak se blíží k Littrého „proscrire“. Jiný doklad pro takto posunutý význam slovesa však neuvádí a ani mně se jej nepodařilo nalézt. Fleischer se Littrému blíží i konjekтурой, kterou navrhuje na počátku spisu: zatímco Littré změnil κάκεινοισι na καλαί, ἦσι, Fleischer¹⁸ inspirován Deichgräberem navrhuje κάκεινοισι ponechat a naopak emendovat πᾶσαι v καλαί.

Ve svém překladu vycházím z Heibergova textu, který se nejvěrněji drží rukopisného čtení a jež, jak jsem již uvedla, považuji za dostatečně srozumitelný.

2n.: νέοι τε γὰρ αὐτέοισιν ἐπίπτουσιν: cf. Diogenes Babylonius, fr. 76:¹⁹

οὐδὲ τοὺς νέους τοῖς μέλεσι διαφθείροντας παρέδειξεν τὸν Ἴβυκον καὶ τὸν Ἄνακρέοντα καὶ τοὺς ὁμοίους, ἀλλὰ τοῖς διανοήμασι.

§§ 3

Fleischer²⁰ správně upozornil na to, že celá kapitola představuje jedinou periodu, která se dělí na dvě části. První část je věnována tělesnému vzhledu (ἔκ τε γὰρ περιβολῆς - πρὸς τε τὴν πορείην), druhá část se zabývá duševními vlastnostmi (od οἱ τε ἕκαστω σχήματι až do konce kapitoly). Strukturou, tj. pojednáním nejprve o těle a pak o duši, připomíná tato kapitola *Medic.* 1, způsob zpracování je však jiný. Již Bense si povšiml pravidelné struktury a zejména v druhé části hojného výskytu figur jako je antithese, paromoion, chiasmus či výrazné homoioteleuton.²¹

¹⁷ Ibid., str. 73.

¹⁸ Ibid., str. 74.

¹⁹ III, 229, 20 Arnim.

²⁰ Ibid., str. 74.

²¹ (1922), str. 91:

οἱ τε ἕκαστω σχήματι τοιοῦτοι
ἀδιάχυτοι,
ἀπερίεργοι,

První kapitola spisu *De medico* se lékařově oděvu věnovala jen velmi stručně a obecně: bylo řečeno, že jeho zevnějšek má být čistý a jeho oděv χρηστής. V *Decent.* 3 se u oděvu klade důraz na εὐσχημοσύνη, ἀφελείη; má být pošen πρὸς εὐδοξίην, která je v přímém rozporu s περιεργίη. Znovu se tu setkáváme s důrazem kladeným na dobrou pověst, jež byla v tomto spisu poprvé zmíněna již v závěru 1. kapitoly a určila směr, jímž se bude celý spis ubírat. Na tomto místě je opět spojena s určitým vzhledem a chováním (δόξα bude zmíněna i na konci pasáže o vlastnostech).

Co se týče vlastností, jež jsou popsány v druhé části 3. kapitoly, domnívám se, že již nelze zůstat u domněnky, že by autor i zde hovořil zcela obecně, a považuji za nutné vyslovit předpoklad, že adresáti, tj. lékaři – ať již šlo o posluchače či o čtenáře²² – museli od počátku nezbytně znát zaměření celého textu, neboť je sice možné brát popsané vlastnosti jako obecně platné pro různé τέχνηαι, některé pojmy, jako např. καιρός, však v lékařském kontextu získávají zcela jinou hodnotu.²³

O tom, že některé vlastnosti jako obecně platné chápány byly, však přitom není pochyb; svědčí o tom jak srovnání s *Medic.* 1,²⁴ tak např. s úryvkem Plútarchova Perikleia.²⁵

οὐ μόνον ὡς ἔοικε τὸ φρόνημα σοβαρὸν καὶ τὸν λόγον ὑψηλὸν εἶχε καὶ καθαρὸν ὀχλικῆς καὶ πανούργου βωμολοχίας, ἀλλὰ καὶ προσώπου σύστασις ἄθρυπτος εἰς γέλωτα καὶ πραότης πορείας καὶ καταστολὴ περιβολῆς πρὸς οὐδὲν ἑκταραττομένη πάθος ἐν τῷ λέγειν καὶ πλάσμα φωνῆς ἀθόρυβον καὶ ὅσα τοιαῦτα πάντας θαυμαστῶς ἐξέπληττε. Plu. *Per.* 5

πικροὶ πρὸς τὰς συναντήσιας,
εὐθετοὶ πρὸς τὰς ἀποκρίσιας,
χαλεποὶ πρὸς τὰς ἀντιπτώσιας,
πρὸς τὰς ὁμοιότητας εὐστοχοὶ καὶ ὁμιλητικοὶ,
εὐκρητοὶ πρὸς ἅπαντας,
πρὸς τὰς ἀναστάσιας σιγητικοὶ,
πρὸς τὰς ἀποσιγήσιας ἐνθυμητικοὶ καὶ καρτετικοὶ,
πρὸς τὸν καιρὸν εὐθετοὶ καὶ λημματικοὶ,
πρὸς τὰς τροφὰς εὐχρηστοὶ καὶ αὐτάρκεες,
ὑπομενητικοὶ πρὸς καιρὸν πρὸς ὑπομονήν,
πρὸς λόγους ἀνυστοὺς πᾶν τὸ ὑποδειχθὲν ἐκφέροντες,
εὐεπίη χρώ μ ε ν ο ι,
χάριτι διατιθέ μ ε ν ο ι,
δόξη τῇ ἐκ τούτων δισχυρίζο μ ε ν ο ι,
ἐς ἀληθείην πρὸς τὸ ὑποδειχθὲν ἀποτερματίζο μ ε ν ο ι.

²² Cf. λέγω v 1. kapitole, ř. 3, které naznačuje, že se původně mohlo jednat o řeč.

²³ Cf. Mürri (1976), str. 82. Fleischer v souvislosti s první zmínkou o ἱητρική ve 4. kapitole píše: Ergibt sich (...) aus der Interpretation der Schrift, daß die Hörer wissen mußten, von welcher Technē die Rede ist, so werden wir leicht die Rede als von Ärzten gehalten uns vorstellen können. (Ibid., str. 83).

²⁴ Cf. zejména Mürriho interpretaci této kapitoly (ibid., str. 80).

²⁵ Cf. Fleischer, ibid., str. 77.

Bensel²⁶ srovnává naše místo s fragmentem ze Stobaia,²⁷ který za sebou řadí jednotlivé vlastnosti podobným způsobem jako to činí autor našeho spisu:

Τὸν δὲ σπουδαῖον, ὁμιλητικὸν ὄντα καὶ ἐπιδέξιον καὶ προτρεπτικὸν καὶ θηρευτικὸν διὰ τῆς ὁμιλίας εἰς εὐνοίαν καὶ φιλίαν (...) ἔτι δὲ αἰμύλον καὶ εὐστοχον καὶ εὐκαιρον καὶ ἀγχίνου καὶ ἀφελῆ καὶ ἀπερίεργον καὶ ἀπλοῦν καὶ ἀπλαστον. Stob. *Ecl.* 2, 108, 5, W.

§§ 4

Čtvrtá kapitola je zaměřena na proti sobě stojící principy: vrozené – naučené, nadání – moudrost, teorie – praxe; kromě toho, že za nejvýznamnější pro lékaře autor považuje φύσις, prosazuje myšlenku, že jedno se bez druhého neobejde. Jde o nejvíce porušený úsek celého spisu, v němž editoři činí velké množství konjunktur a i přes jejich snahu zůstává pro nás text na některých místech nesrozumitelný.

1: Ἡγεμονικώτατον (...) ἡ φύσις: Φύσις je zde třeba chápat jako „vrozené nadání“, „vlohy“, LSJ, s.v. II. 4. Cf. Diogenes Babylonius, fr. 107.²⁸ Důraz na vrozené dispozice klade i další deontologický spis, *Lex*:

χρῆ γὰρ, ὅστις μέλλει ἱητρικῆς ξύνεσιν ἀτρεκέως ἀρμόζεσθαι, τῶνδὲ μιν ἐπήβολον γενέσθαι· φύσις, διδασκαλίας, τόπου εὐφυέος, παιδομαθίης, φιλοπονίης, χρόνου. πρῶτον μὲν οὖν πάντων δεῖ φύσις· φύσις γὰρ ἀντιπρησσοῦσης κενεὰ πάντα, φύσις δὲ ἐς τὸ ἄριστον ὁδηγεούσης, διδασκαλίη τέχνης γίνεται. *Lex* 2 (Heiberg 7, 11-15)

V souvislosti se stoickým vlivem, jež je v našem spisu patrný, je třeba upozornit na pojem ἡγεμονικόν ve stoické filosofii označoval u člověka řídicí, rozumovou část, o níž *Diogenes Laertios* praví:

ἡγεμονικὸν δ' εἶναι τὸ κυριώτατον τῆς ψυχῆς, ἐν ᾧ αἱ φαντασίαι καὶ αἱ ὀρμαὶ γίνονται καὶ ὅθεν ὁ λόγος ἀναπέμπεται· ὅπερ εἶναι ἐν καρδίᾳ. D. L. 7, 159.²⁹

4: τῇ δὲ σοφίῃ: Heibergův text zachovává rukopisné čtení, které však podle mého názoru na tomto místě nedává uspokojivý smysl. Littré přejímá Ermerinsovu konjekturu a čte ἡ δὲ σοφίη,³⁰ Jones rovněž. Fleischer³¹ s tímto řešením spokojen není, neboť podle něj nelze k σοφίη vztáhnout predikát předchozí věty, κατεργῶν καὶ κέχνηται, a navrhuje proto ponechat

²⁶ Ibid., str. 104, pozn. 6.

²⁷ III, 160, 40 Arnim.

²⁸ III, 239, 30 Arnim. Cf. také Joos (1957), zejména str. 246-248.

²⁹ Cf. Long (2003), str. 212-214; Pohlenz (1992, resp. 1959), str. 55, 88n. ad.

³⁰ „La marche de la phrase demande ἡ δὲ σοφίη“ (str. 230, pozn. 6).

³¹ Ibid., str. 80.

τῆ δὲ σοφίῃ a učinit změnu jinde, a sice po vzoru Heidela³² emendovat ἐς τὸ ν ἔστιν. K „přepsání“ podle Heidela (i podle Fleischera) mohlo snadno dojít pod vlivem předcházejícího ἐς τὸ ἀρχὴν λαβεῖν.

Ve své práci jsem se na tomto místě rozhodla odchýlit od Heibergova textu a přijmout Heidelbergovu konjekturu, jež se mi zdá být lepším řešením než Ermerinsova.

5n.: καὶ γὰρ ἐν [ἀμφοτέροισι] τοῖσι λόγοισι πολλοὶ κρατυνθέντες: Heiberg po vzoru Heidela athetuje ἀμφοτέροισι; Heidel svůj zásah odůvodňuje tím, že šlo pravděpodobně o nevhodné přemístění συναμφοτέροισιν, které se nachází o řádek níž. Fleischer³³ podotýká, že oba badatelé se svým zásahem pokoušejí zachovat i zde protiklad, který je určujícím motivem pro zbytek kapitoly: λόγος - ἔργον.³⁴

Fleischer se naproti tomu domnívá, že ἀμφοτέροισι je třeba v textu ponechat vzhledem k plurálu λόγοισι (jež překládá jako „Gesichtspunkte“, „Hinsichten“) a soudí, že ἀμφοτέροισι τοῖσι λόγοισι a συναμφοτέροισιν τοῖσι πρήγμασιν odkazují k témuž, tj. k φύσις a k σοφίῃ, a že jejich význam je velmi podobný.

Ve své práci jsem se rozhodla držet se rukopisného čtení, neboť se domnívám, že ἀμφοτέροισι vedle συναμφοτέροισιν je v textu udržitelné. Případá mi vhodnější se v tomto případě držet dochovaného textu, neboť narozdíl od jiných míst, kde je text beznadějně porušen, je to právě zde možné. Navíc nejsem přesvědčena o tom, že by athetese, kterou provedl Heidel, byla pro text zásadním přínosem.

8n.: εὐρίσκονται γοῦν οὗτοι παραπλησίην οἶμον ἐκείνοισι πεπορευμένοι: Je zřejmé, že οὗτοι jsou výše zmínění πολλοί (ř. 6); ἐκείνοισι je nejlépe vztáhnout k oněm „podvodníkům“ či „šarlatánům“, o nichž se hovoří ve 2. kapitole.³⁵

13n.: οἷσις γὰρ, καὶ μάλιστα ἐν ἱητρικῇ, αἰτίην μὲν τοῖσι κεχρημένοισιν, ὄλεθρον δὲ τοῖσι χρεωμένοισιν ἐπιφέρει: Fleischer³⁶ upozorňuje na to, že v rukopisu *M* stálo na místě

³² (1914), str. 198.

³³ Ibid., str. 80n.

³⁴ Pak by οἱ ἐν τοῖσι λόγοισι κρατυνθέντες = οἱ ἐωυτοὺς ἐν λόγοισι πείσαντες... (14n.), tj. teoretici, jejichž vědění není dostatečně podloženo praxí.

³⁵ Takto ἐκείνοισι chápal již Littré, Jones (str. 284, pozn. 1), podobně v překladu Kapferer. Cf. také Fleischer, *ibid.*, str. 82.

³⁶ Ibid., str. 83n.

obou participií původně *χρεωμένοισιν*, k prvnímu z nich bylo následně *manu alia* doplněno počáteční „κε-“. Domnívá se proto, že text je porušen a navrhuje dvojici *κεχρημένοισιν* - *χρεωμένοισιν* nahradit *χρεωμένοισιν* (der Arzt, der behandelt) - *χειριζομένοισιν* (der, der behandelt wird). Smysl původní věty je jasný: stojí zde proti sobě lékař-agens a ošetřovaný-patients a zdá se, že abychom větu interpretovali, není nutné přistupovat ke změnám v textu, jak naznačuje LSJ, s.v. *χράω*, C. Med. *χράωμα* III. *experience, suffer*, kde je uvedeno přímo naše místo v tradičním znění a přeloženo: „vanity (?) brings blame on its *possessor* (or *victim*) and ruin on those who *consult* him“. K tomu, abychom interpretovali *κεχρημένοισιν* spíše jako „possessor“, nás mohou vést místa nejen v tomto spisu, která upozorňují na to, že pokud lékař není se svým léčením úspěšný či provede zákrok špatně, přináší mu to ostudu a špatnou pověst.³⁷

16n.: *καίτοι γε τοιαύτη ἡ πρόρρησις ἀπαρηγόρητον ἐς σύνεσιν ὁμογενέσιν, ὡς ἐστὶν εὐθὺ τὸ πέρασ ἐμήνυσε γνῶσις*: Tento text je zcela nesrozumitelný, Littré se pokusil o jeho rekonstrukci: *Καίτοι γε τοιαύτη ἡ πρόρρησις ἀπαρηγόρητος. Ἡ σύνεσις ὁμογενῆς ἐστὶν, εὐθὺ τὸ πέρασ ἐδήλωσε γνῶσις...*; i v jeho hojně emendovaném textu však zůstává nesrozumitelná pasáž *Καίτοι - ἀπαρηγόρητος*, jejíž přípustkový vztah k předchozímu textu nelze uspokojivě vysvětlit. Littré³⁸ rovněž uvádí, jak rozličnými způsoby se s tímto místem vyrovnali starší překladatelé a interpreti jako Calvus, Cornarius, Zwinger a Foes, jejichž řešení však odpověď na naše otázky nepřinášejí.

18: *εὐαδέα*: Význam, jež uvádí Hésychios, *εὐήνεμος, εὐαής*, na tomto místě nedává smysl, stejně tak ani varianta *εὐωδέα*, kterou má Aldinská edice. Littré proto emenduje v *εὐοδέα*, obsahově dává dobrý smysl,³⁹ avšak adjektivum *εὐοδής* LSJ neuvádí, pouze *εὐοδος*: I. *easy to pass, of a road, easy to travel*, II. metaph. *free from difficulty, simple*. Littrého konjektura je lákavá vzhledem k *οἶμον* na následujícím řádku, který by tak rozvíjel tutéž metaforu. Rozhodla jsem se ji proto přijmout a odchýlit se na tomto místě od Heibergova textu.

³⁷ Cf. např. *Decent.* 7; 18; *Medic.* 6; 8 (viz také komentář k těmto kapitolám).

³⁸ Str. 232, pozn. 2.

³⁹ Littré: „le temps a mis l'art en bonne voie“.

§§ 5

In.: μετάγειν τὴν σοφίην ἐς τὴν ἱητρικὴν καὶ τὴν ἱητρικὴν ἐς τὴν σοφίην· ἱητρὸς γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος: Zdá se, že v této kapitole autor pracuje s pojmem σοφίη jinak než v předchozích kapitolách spisu, kde byla stavěna vedle τέχνη. Jak píše Fleischer, „aus diesem Abschnitt geht hervor, daß σοφίη für ihn einen ethischen Klang hat.“ Vezmeme-li v úvahu, že autor nevykládá určitou filosofickou nauku, ale (řečeno s Fleischerem) nám představuje svého druhu „Popularphilosophie“, není takové volné nakládání s filosofickými termíny nijak překvapivé. Taková interpretace je navíc v souladu se stoickými představami, v jejichž rámci je poměr filosofie a každodenního života zdůrazňován.⁴⁰ Správný přístup ke světu má přitom pouze stoický σόφος, *sapiens* ostatní jsou insipientes, pošetilci.⁴¹

O tom, je-li náš spis v nějakém vztahu s Galénovým *Quod optimus medicus sit quoque philosophus*, a o tom, zda lze předpokládat, že Galénos náš spis znal, bylo pojednáno již v Úvodu.⁴² Na tomto místě považuji pouze za vhodné doplnit názor Deichgräberův:⁴³ „Ganz ausgeschlossen ist es (...), daß Galen sich mit diesen Schriften auseinandergesetzt hat.“ Z uvedených důvodů ponechávám stranou otázku styčných bodů či naopak rozdílných pojetí některých problémů v obou spisech, neboť důkladné zpracování, jež zasluhuje, by přesáhlo rámeček této práce.

Formulace ἱητρὸς γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος byla vykládána nesčíslnými způsoby, jejichž chybnost často vycházela z mylných představ o dataci díla a jeho místu v hippokratovské sbírce.⁴⁴ Pro ilustraci vybírám dva výklady, jeden z počátku, druhý z konce 20. století:

Heidel⁴⁵ interpretuje řecký text jinak než ostatní badatelé, jak vyplývá z jeho formulace „what could have led our author to call a *physician a godlike philosopher*“. „Physician“ je tu podle něj ideální lékař, který spojuje teorii s praxí, filosofem zas φύσικος

⁴⁰ Cf. Fleischer, *ibid.*, 86n.

⁴¹ Cf. Long (2003), str. 219.

⁴² Sub. I, 1.

⁴³ (1970), 74.

⁴⁴ Cf. např. Röck (1914). Nemohu rovněž souhlasit s J. H. Oliverem, jenž v souvislosti s naším místem vyjádřil myšlenku, že „it was a commonplace in ancient writings to speak of medical work as a divine service and of physicians and their prescriptions as holy and godlike.“ (1939), str. 320.

⁴⁵ (1914), 201n.

neboli „a philosopher of nature“. Prostřednictvím citace z pseudoaristotelského spisu *De mundo* o tom, že filosofie je θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον ὄντως χρῆμα⁴⁶ pak trojúhelník uzavírá.

Na druhé straně Beckmannová⁴⁷ se ve své nedávné publikaci této pasáži věnuje jen velmi zběžně a svým komentářem k osvětlení problému mnoho nepřispívá: „Die Aussage, das ein Arzt, der zugleich ein Philosoph sei, den Göttern gleichstehe, gibt einen Hinweis darauf, wie hoch ein guter Arzt zur damaligen Zeit geschätzt wurde.“

Formulaci ἰητρὸς γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος podle mého názoru není možné uspokojivě vysvětlit a „ukotvit“ jinak, než jak to činí Fleischer, a sice jejím zasazením do stoického prostředí.⁴⁸ Fleischer upozorňuje, že moudrost připisovaná zde lékaři-filosofovi nevychází z představy o „řádném lékaři“, ale je do ní přenesena,⁴⁹ a nabízí ke srovnání úryvky z Diogena Laertia a Cicerona:

Θείους τ' εἶναι (sc. τοὺς σπουδαίους) · ἔχειν γὰρ ἐν ἑαυτοῖς οἴονεὶ θεόν. τὸν δὲ φαῦλον ἄθεον. Diog. Laert. VII, 119⁵⁰

Stoici autem tui negant quemquam nisi sapientem divinum esse posse. Cic. *De divin.* 2, 129⁵¹

3-6: καὶ γὰρ ἔνι τὰ πρὸς σοφίην ἐν ἰητρικῇ πάντα, ἀφιλαργυρία, ἐντροπή, ἐρυθρίασις,...: Výčet vlastností je podán podobným způsobem jako ve 3. kapitole, zde však již nikoli v tak stylisticky vybroušené podobě. Tento způsob vyjádření, tedy pouhé řazení jednotlivých substantiv za sebou, značně znesnadňuje interpretaci některých výrazů, neboť je zcela vytrhuje z kontextu. Jak např. chápat δόξα na 4. řádku? Je to „dobrá pověst“, tak jako v 1. a 3. kapitole, nebo – vzhledem k tomu, že je uvedena v sousedství κρίσις – spíše „názor“, „usuzování“?

5: ἀπάντησις: Cf. ἀντιλέξις πρὸς τὰ ἀπαντώμενα ve 12. kapitole; καθαριότης: Cf. *Medic.*

1; γνωμολογία: „Vyjadřování v sentencích“ evokuje aforisticky stylizované spisy *Corpus*,

⁴⁶ 391a, 1n.

⁴⁷ (1995), 349.

⁴⁸ Ibid., str. 87. Téhož názoru je i Deichgräber, který upozorňuje na stoický charakter následujícího výčtu ctností. (1970), str. 76.

⁴⁹ Ibid., str. 101. Cf. také Diogenes Babylonius, zl. 99 (= III, 237, 9 Arnim): ῥήτορα καὶ μόνον εἶναι τὸν σοφόν.

⁵⁰ III, 157, 18 Arnim. (fr. 606).

⁵¹ III, 157, 22 Arnim. (fr. 607).

těžko však soudit, mohl-li je mít autor na mysli. Fleischer⁵² upozorňuje, že důraz, jenž je kladen na γνωμολογία, je zvláště dobře pochopitelný v době, kdy vznikaly sbírky sentencí.

εἶδησις τῶν πρὸς βίον χρηστῶν καὶ ἀναγκαίων: znovu se vrací myšlenka užitečnosti, formulovaná v 1. kapitole, typická pro helénistickou filosofii.

6: ἀκαθαρσίας ἀπεμπόλησις: rukopisně je dochováno καθαρσίας, jež Littré emendoval v ἀκαθαρσίας. Výraz καθαρσίη by bylo nutné považovat za ἄπαξ λεγόμενον, ἀπεμπόλησις uvádí Fleischer ve svém seznamu slov, jež jsou doložitelná teprve v 1. stol. n. l. (Pollux 6, 191, kde již má přenesený význam stejně jako v našem spisu – LSJ, s.v.: *riddance*). Jones ve svém vydání provádí jinou konjekturu než Littré, a sice καθαρσίος ἀπεμπόλησις, jež překládá „selling of that which cleanses“. Vychází tak z původního významu slovesa ἀπεμπολάω. Littrého konjekturu přejal Heiberg, jehož textu se na tomto místě držím.

ὑπεροχὴ θεία: návrat k myšlence ἡτρὸς γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος.

8n.: γνῶσις τῶν προσιόντων καὶ χρῆσις τῶν πρὸς φιλίην: Podle stoické nauky je jednou z vlastností, jimiž disponuje stoický σοφός, i znalost jak se dozvídáme ve zlomku ze Stobaia:

Οἰκονομικὸν δ' εἶναι μόνον λέγουσι τὸν σπουδαῖον καὶ ἀγαθὸν οἰκονόμον, ἔτι δὲ χρηματιστικόν. Stob. *Ecl.* II 95, 9 W.⁵³

χρῆσις τῶν πρὸς φιλίην: „l'usage des choses d'affection“ (Littré); „use of what conduces to friendship“ (Jones); „die Art, wie man mit seinen Freunden umgeht“ (Kapferer); „ob er verwenden kann, was zur Freundschaft führt“ (Müri). Domnívám se, že správnou cestu k interpretaci tohoto místa naznačil již Jones a později Müri; Fleischer upozorňuje na chiastické postavení jednotlivých formulací: γνῶσις τῶν προσιόντων καὶ χρῆσις τῶν πρὸς φιλίην - τὰ πρὸς τέκνα, πρὸς χρήματα. Vyjdeme-li tedy ze vztahu χρῆσις τῶν πρὸς φιλίην a τὰ πρὸς τέκνα, je jasné, že se nemůže jednat o „lékařovy přátele“ (Kapferer) a podle mého názoru lze χρῆσις τῶν πρὸς φιλίην interpretovat jako „takové chování, jež vede k tomu, že si lidi nakloní, získá jako přátele“. Cf. Diogenes Babylonius, fr. 82:⁵⁴

ἔχειν δὲ τι καὶ πρὸς φιλίαν οἰκεῖον. ἐπειδὴ γὰρ πρὸς ἔρωτα ἐδείχθη, καὶ πρὸς τὸ τέλος αὐτοῦ αἰρεῖν. (...) εἰ δὲ πρὸς ταύτην (sc. φιλοφροσύνην), καὶ πρὸς φιλίαν.

⁵² Ibid., str. 88.

⁵³ III, 159, 38 Arnim.

⁵⁴ III, 231, 29 Arnim.

Otázkou zůstává, proč je v našem spisu řeč konkrétně právě o vztahu k dětem – jsou snad děti zvláštní skupinou vydělenou oproti ostatním, neboť je třeba se k nim chovat jinak než k ostatním, snad opatrněji či citlivěji? A vztahuje se tato poznámka v našem textu specificky k lékaři a lékařskému umění, nebo pouze zapadá do kontextu obecně stoických představ, které jsou zde zmíněny? Na základě textu samotného není bohužel možné dospět k jednoznačné odpovědi na tyto otázky.

§§ 6

μάλιστα ἢ περὶ θεῶν εἶδησις ἐν νόῳ αὐτῇ ἐμπλέκεται: Fleischer správně podotýká, že cesta lékařství k bohům je zde možná právě jen přes σοφίη. Cf. Diogenes Babylonius, fr. 86 o vztahu μουσική a θεῶν.

2: συμπτώμασιν: „symptômes“ Littré; „accidents“ Jones; „Unglücksfälle“ Kapferer. Fleischer⁵⁵ upozorňuje na helénistický význam σύμπτωμα, „Krankheit“, a protože je zde odlišena od τοῖσιν ἄλλοισι πάθεσι, domnívá se, že jde o „eine besonders gefährliche Art von πάθος, etwa das zufällige und Unerwartete“, ovšem připouští, že tento význam nemůže doložit. Diller⁵⁶ vysvětluje pojmy πάθος a σύμπτωμα podle tradice metodické, konkrétně podle Sorana:⁵⁷ „Krankhafte πάθη sind die generellen Krankheitsstatus der methodischen Lehre (...). Die einzelnen Leiden, die ἴδια πάθη κατὰ μέρη bezeichnet Soran 97, 2 dagegen als συμπτώματων χαρακτῆρες διάφοροι. Danach ist σύμπτωμα der engere Begriff im weiteren des πάθος.“ Podle Dillera nic nebrání tomu, abychom předpokládali, že autor *Decent.* užíval uvedených pojmů v metodickém smyslu, neboť jak praví, stoická a metodická nauka se snášejí stejně dobře, jako epikúreismus a empirická skepsis v *Praeceptiones*.

2n.: εὐρίσκεται τὰ πολλὰ πρὸς θεῶν ἐντίμως κειμένη ἢ ἱητρική: Littré překládá „la médecine est (...) pleine de révérence à l'égard des dieux“,⁵⁸ týmž způsobem převádí i Kapferer. Již Jones se však správně drží opačné interpretace, a to „medicine is found mostly to be held in honour by the gods“, neboť jen takový výklad předložky πρὸς ve spojení

⁵⁵ Ibid., str. 91.

⁵⁶ (1941), str. 31.

⁵⁷ CMG IV 94, 10; 96, 23nn.

⁵⁸ Tuto variantu přejímá i Jouanna (1992), str. 532.

s genitivem může být správný. Cf. Hom, *Il.* 1, 159n.: τιμὴν ἀρνύμενοι (...) πρὸς Τρώων; Hom. *Od.* 11, 302: οἱ καὶ νέρθεν γῆς τιμὴν πρὸς Ζηνὸς ἔχοντες. Je možné se domnívat, že Littré tuto interpretaci zavrhl proto, že naznačuje aktivní podíl bohů na léčebném procesu.⁵⁹

4n.: πολλὰ δὲ καὶ κεκράτῃται αὐτέοισι δι' ἑωυτέων: S rojmem αὐτόματον, tedy s možností samovolného vyléčení bez zásahu lékaře nebo s jakýmkoli samovolným procesem v těle, ať už znamená zhoršení či zlepšení zdravotního stavu, se v hippokratovských spisech pracuje často, např. *Hum.* 2; *VM* 19; *Ulc.* 8; *Acut.* 4.⁶⁰ Cf. *Medic.* 2; 10.

Rozdílný postoj než náš spis má k αὐτόματον spis *De arte*.⁶¹ Jeho autor polemizuje s těmi, kteří poukazují na to, že πολλοὶ ἤδη καὶ οὐ χρησάμενοι ἰητρῶ νοσέοντες ὑγιάνθησαν,⁶² a pokračuje: δοκέει δέ μοι οἶόν τε εἶναι καὶ ἰητρῶ μὴ χρωμένους ἰητρικῆ περιτυχεῖν.⁶³ Tito lidé tedy podle něj, aniž by tušili, co je správné a co špatné, dosáhli stejného výsledku jako ti, které léčil lékař. Autor spisu právě toto považuje za důkaz velikosti lékařského umění:

Καὶ τοῦτό γε τεκμήριον μέγα τῆ οὐσίῃ τῆς τέχνης, ὅτι ἐοῦσά τέ ἐστι καὶ μεγάλη, ὅπου γε φαίνονται καὶ οἱ μὴ νομίζοντες αὐτὴν εἶναι, σωζόμενοι δι' αὐτῆν. *De arte* 4 (Jouanna 228, 12-15)

Autor odmítá αὐτόματον – a spolu s ním τύχη – neboť v něm není přítomen důležitý moment kauzality, který je podstatný pro existenci τέχνη:⁶⁴

(...) οὐκ ἔστιν ἔτι οὐδενὶ τῶν ἄνευ ἰητροῦ ὑγιαζομένων τὸ αὐτόματον αἰτιήσασθαι ὀρθῶ λόγῳ. Τὸ μὲν γὰρ αὐτόματον οὐδὲν φαίνεται εἶναι ἐλεγχόμενον· πᾶν γὰρ τὸ γινόμενον διὰ τι εὐρίσκοιτ' ἂν γινόμενον, καὶ ἐν τῷ διὰ τι τὸ αὐτόματον οὐ φαίνεται οὐσίην ἔχον οὐδεμίαν ἀλλ' ἢ οὐνομα· ἡ δὲ ἰητρικὴ καὶ ἐν τοῖσι διὰ τι καὶ ἐν τοῖσι

⁵⁹ Cf. Fleischer, *ibid.*, str. 92.

⁶⁰ Joos (1957), str. 250: „Stellt in diesem Falle der Organismus vor einer eigentlichen Erkrankung das Gleichgewicht wieder her, so sieht der Hippokratiker auch z. T. hinter jenen „von sich aus aufgehenden Krankheiten“ die Tätigkeit der zweckvollen Natur, die gerade ihres sinnvollen Waltens wegem etwas von jener Göttlichkeit annimmt, die der Hippokratiker sonst aus dem Naturgeschehen verbannte.“ Cf. Edelstein (1967), str. 106-108; Beckmannová (1995), str. 364; Cordes (1994), str. 91n.

⁶¹ Zejména kapitoly 4-6.

⁶² Jouanna 228, 6n.

⁶³ Jouanna 228, 8n.

⁶⁴ Naopak spis *De locis in homine* intervenci τύχη připouští:

Τῶν νοσημάτων ὅ τι ἂν ἐπικινδυνότατόν ἐστιν, ἐν τοῦτοισι παρακινδυνεύειν χρῆ· ἐπιτυχῶν μὲν γὰρ ὑγιᾶ ποιήσεις, ἀτυχῆσας δ' ὅπερ καὶ ὡς ἔμελλε γίνεσθαι, τοῦτ' ἔπαθεν. *Loc. Hom.* 24 (Littré VI, 316, 7-10)

Cf. Jouanna (1988), str. 250, pozn. 8; str. 187n.; Joos (1957), str. 242-246.

προνοούμενοι φαίνεται τε καὶ φανεῖται αἰεὶ οὐσίην ἔχουσα. *De arte* 6 (Jouanna 230, 13-20)

Spis *De morbis pŕisobení* αὐτόματων a τύχη pŕipouští; autor zdŕazŕuje, že ani schopnost, ani neschopnost lékaře na tyto síly nemá vliv:

Τὰ δὲ τοιάδε ἀνθρώποισιν ἀπὸ ταῦτομάτου ἐν τῆσι νούσοισι γίνεται καὶ ἀγαθὰ καὶ κακά: πυρέσσοντι μὲν καὶ χολῶντι ἐν καιρῷ σκεδασθεῖσα ἔξω ἢ χολή, ἀγαθόν, ὑπὸ τὸ δέρμα κεχυμένη καὶ ἐσκεδασμένη καὶ εὐπετεστέρα ἔχειν τε τῷ ἔχοντι, καὶ τῷ ἰωμένῳ ἰῆσθαι· κεχυμένη δὲ καὶ ἐσκεδασμένη, πρὸς ἓν τι τοῦ σώματος προσπεσοῦσα, κακόν. Κοιλίη παραχθεῖσα ὑπὸ πλευρίτιδος ἐχομένη ἢ περιπλευμονίης, ἢ ἐμπύῳ ἐόντι, κακόν· πυρέσσοντι δὲ ἢ τρῶμα τετραμένῳ κοιλίη ἀποξηρανθεῖσα, κακόν· ὑφύδρῳ καὶ σπληνώδει καὶ ὑπὸ λευκοῦ φλέγματος ἐχομένη παραχθεῖσα ἢ κοιλίη ἰσχυρῶς, ἀγαθόν. (...) Γυναικὶ ὑπὸ σπασμοῦ ἐχομένη ἐκ τόκου πυρετὸν ἐπιγενέσθαι ἀγαθόν· καὶ τετάνου ἔχοντος καὶ σπασμοῦ, πῦρ ἐπιγενέσθαι ἀγαθόν. Τὰ γὰρ τοιαῦτα δι' οὐδεμίην οὔτε ἀμαθίην οὔτε σοφίην ἰητρῶν γίνεται τε καὶ οὐ γίνεται, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου καὶ ἐπιτυχίης, καὶ γενόμενά τε ὠφελέει ἢ βλάπτει, καὶ οὐ γενόμενα ὠφελέει ἢ βλάπτει κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον. *Morb.* 1, 7 (Littré VI, 152, 9-18; 152, 22-154, 4)

Edelstein k tomuto problému poznamenává: „Chance (...) does not do away with the reality and existence of medicine. But the object of medicine is man, and in man certain processes are carried out automatically, further limiting the medical possibilities.“⁶⁵

6: τίς γὰρ ὁδὸς τῆς ἐν σοφίῃ ᾧδε; καὶ γὰρ αὐτέοισιν ἐκείνοισιν: Složitá pasáž, která vedla Littrého k rozsáhlým konjekturám a Jonese k tomu, že zde učinil *crux*. Heiberg zůstává u rukopisného čtení. Domnívám se, že tato varianta je akceptovatelná pouze tehdy, pokud pod τῆς rozumíme ἰητρικῆς a pod αὐτέοισιν ἐκείνοισιν ty, kteří zásahům bohů do lékařství nevěří.

8: μετασχηματιζόμενα ἢ μεταποιούμενα: Fleischer upozorňuje, že třem hlavním způsobům léčení, chirurgii, farmakům a dietě, jsou zde nadřazeny tyto dva pojmy, tj. ἃ δὲ μετὰ χειρουργίης ἰώμενα (=μετασχηματιζόμενα), ἃ δὲ βοηθούμενα θεραπευόμενα ἢ διαιτώμενα (=μεταποιούμενα).

§§ 7

1: Ὦντων οὖν τοιούτων τῶν προειρημένων ἀπάντων: Fleischer⁶⁶ si povšiml, že touto formulací jsou, podle něj nepřilíš obratně, spojeny obě části spisu: „der genit. absol. bedeutet

⁶⁵ (1967), str. 107.

⁶⁶ Ibid., str. 93.

nur eine ungeschickte Klammer, welche die beiden sachlich miteinander kaum in Verbindung stehenden Teile wenigstens verbinden soll.“

2n.: τὸ γὰρ ἀύστηρὸν δυσπρόσιτον...: K tomu, aby ve styku s lidmi nebyl příkrý a nepříjemný, nabádá lékaře i spis *De medico* 1 (ř. 11).⁶⁷ Fleischer⁶⁸ k výrazu ἀύστηρὸν podotýká, že ačkoli ve stoickém prostředí označoval často kladnou vlastnost,⁶⁹ na tomto místě je jeho odmítnutí pochopitelné.

5: νομίζει γὰρ τὸν βίη εἶναι ἐς πρόσκλησιν θεραπήης: Heiberg se drží rukopisného čtení. Littré zde činí dvě konjektury: na základě srovnání textu se staršími překlady se domnívá, že původní text zněl buď νομίζεται γὰρ τὸν βίη nebo νομίζειν γὰρ τὸν βίη, a přiklání se k druhé variantě.⁷⁰ Fleischer⁷¹ uvádí, že „νομίζει c. inf. = *solet*“, tj. má podle něj stejný význam jako νομίζεται.⁷² Jeho interpretace se v tomto ohledu shoduje s těmi, které nabízí Foes: „hoc enim vis quaedam ad eliciendam curationem esse *solet*“ či Cornarius: Hoc enim violentia esse *consuevit* ad curationis provocationem“.⁷³ LSJ ani dostupné gramatiky význam prosazovaný Fleischerem neuvádějí a ani on svůj návrh nijak nekomentuje.

Jones⁷⁴ se domnívá, že „the sentence (...) shows obvious signs of corruption“ a činí zde *crux*. Odůvodnění neblahého vlivu klábosení s laiky zní podle něj takto: „For he (*sc.* the physician) realizes that gossip may cause criticism of his treatment.“ Řecký text by pak podle Jonese zněl asi takto: νομίζει γὰρ οὕτως ἰητρὸν ἰέναι ἐς ἔγκλησιν θεραπήης.

Vycházíme-li z dochovaného řeckého textu, pak je varianta významu νομίζει, již nabízí Fleischer, z gramatického hlediska jediná možná. Přesto v této větě zůstává mnoho nejasného, např. neobvyklá formulace βίη ἐς...; smysl celého úseku by pak snad byl takový: není vhodné se příliš vybavovat s laiky, neboť (někteří) lékaři se takto často snaží přimět je k tomu, aby se od nich nechali léčit. Podíváme-li se však na strukturu předcházejícího úseku, kde je nejprve formulována rada lékařů (χρη ... παρακειμένην), která je pak odůvodněna

⁶⁷ Cf. Jouanna (1992), str. 132n.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Cf. III, 66, 38; 162, 20 Arnim.

⁷⁰ Littré IX, str. 236, pozn. 3.

⁷¹ Ibid.

⁷² Cf. LSJ s.v. νομίζω, I.1; c. inf. I.4.

⁷³ Cituji dle Littrého, *ibid.*

⁷⁴ (1992, resp. 1923), str. 290, pozn. 2.

postojem jak zdravých, tak nemocných lidí (τὸ γὰρ ἀνὸστηρὸν δυσπρόσιτον...), očekávali bychom i na námi diskutovaném místě, že odůvodnění νομίζει γὰρ bude opět vyjadřovat názor na chování, které je v rozporu s vyslovenou radou, aby se lékař příliš nerozprávěl s laiky. Tj. přepokládali bychom zde νομίζειν nikoli v prvním základním významu *use customarily, practise, resp. to be customary*, ale spíše ve druhém *own, acknowledge, consider as*, tak jako Littré. To však stavba věty, jak je dochována v rukopisech, neumožňuje.

Nepřistoupíme-li na Fleischerovo řešení, je nutné přikročit ke změnám v textu. Jako možné východisko se nabízí Littrého konjektura νομίζειν, která dobře zapadá do řady infinitivů počínající χρή (...) ἔχειν a pokračující přes τηρεῖν δὲ χρή až k ποιέειν. Nevyjádřeným podmíněním νομίζειν by pak byl ὁ ἰητρος. I po této změně však v textu stále zůstává nepatřičný nominativ βίη, jež Littré navrhuje emendovat v dativ βίη; toto řešení je podle mého názoru akceptovatelné, proto se na tomto místě odkláním od Heibergova textu a přijímám uvedené dvě Littrého konjektury.

6n.: ἐσκέφθω δὲ ταῦτα πάντα, ὅπως ἦ σοι προκατηρτισμένα ἐς τὴν εὐπορίην: Lékař musí být vždy předem připraven, aby jej nikdy nic nezaskočilo.⁷⁵ Jouanna cituje pasáž *Off.* 3, kde jsou podány přesné instrukce pro lékaře, který při operování sedí:

Πρὸς ἑαυτὸν δὲ, καθημένω μὲν πόδες ἐς τὴν ἄνω ἴξιν κατ' ἰθὺ γούνασιν· διάστασιν δὲ ὀλίγον ξυμβεβῶτες. γούνατα δὲ ἀνωτέρω βουβώνων σμικρὸν, διάστασιν δὲ, ἀγκῶνων θέσει, καὶ παραθέσει ἱμάτιον εὐσταλέως, εὐκρινέως, ἴσως, ὁμοίως ἀγκῶσιν ὁμοίσιν. Πρὸς δὲ τὸ χειριζόμενον, τοῦ μὲν πρόσω καὶ ἐγγὺς [ὄριον,] καὶ τοῦ ἄνω, καὶ τοῦ κάτω, καὶ ἔνθα ἢ ἔνθα ἢ μέσον. τοῦ μὲν πρόσω καὶ ἐγγὺς ὄριον, ἀγκῶνας ἐς μὲν τὸ πρόσθεν γούνατα μὴ ἀμείβειν, ἐς δὲ τὸ ὀπισθεν πλευράς· τοῦ δὲ ἄνω μὴ ἀνωτέρω μαζῶν ἄκρας χεῖρας ἔχειν· τοῦ δὲ κάτω, μὴ κατωτέρω ἢ ὡς τὸ στήθος ἐπὶ γούνασιν ἔχοντα, χεῖρας ἄκρας ἔχειν ἐγγωνίους πρὸς βραχίονας· τὰ μὲν κατὰ μέσον οὕτως· τὰ δὲ ἔνθα ἢ ἔνθα, μὴ ἔξω τῆς ἔδρης, κατὰ λόγον δὲ τῆς ἐπιτροφῆς προσβαλλόμενον τὸ σῶμα, καὶ τοῦ σώματος τὸ ἐργαζόμενον. *Off.* 3 (Withington 60, 17-34)

V textu 3. kapitoly po této pasáži následují stejně podrobné pokyny pro lékaře, poučující o tom, jak si má počínat, pokud při operování stojí.

I v následující kapitole našeho spisu se hovoří o tom, že lékař musí mít předem připraveny nástroje a další pomůcky: ἵν' ἦ σοι προκατηρτισμένα ὄργανά... a pasáž je uzavřena slovy ἢ γὰρ ἐν τουτέοισιν ἀπορίη ἀμηχανίη καὶ βλάβη. O tom, jak důležitá je připravenost lékaře při návštěvě u nemocného, se zmiňuje i náš spis v 11. kapitole, ř. 2n.: ἴσθι

⁷⁵ Cf. Jouanna, *ibid.*, str. 133.

δὲ γινώσκων, ὁ χρὴ ποιέειν, πρὶν ἢ ἐσελθεῖν· πολλὰ γὰρ οὐδὲ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ βοηθείης δεῖται τῶν πραγμάτων.⁷⁶

To, že má být lékař předem dobře připraven, je výstižně vyjádřeno pomocí sloves ve tvaru perfekta,⁷⁷ někdy zdůrazněných předponou προ-: cf. Ἔστω δέ σοι εὐμνημόνευτα φάρμακά (9, ř. 1); Προκατασκευάσθω δέ σοι (10, ř. 1); προητοιμάσθω (10, ř. 3); τουτέων σοι ἀπηρτισμένων, ἵνα μὴ ἀπορῆς (11, ř. n.); Ἐσκέφθαι δὲ χρὴ (15, ř. 1) – cf. *Medic.* 3, ř. 6: ἐσκέφθαι δεῖ.

§§ 8

1: μετὰ πάσης καταστολῆς: Cf. καταστολή (5, ř. 4); καταστολῆς, περιστολῆς (12, ř. 1). Výraz καταστολή může označovat nejen *equipment, dress*, ale také – jako v našem spisu – *modesty, reserve*,⁷⁸ jež může souviset s vhodně zvoleným oděvem – cf. *Plut. Per.* 5, pasáž citovanou v komentáři k 5. kapitole.

2: πρὸς τὴν εὐρυθμίην τῶν χειρέων: Cf. *Off.* 4; 7.

3: περὶ τῶν ἐκ καταστάσιος: Překlad, který nabízí Littré, „les choses de la constitution atmosphérique“, a Kapferer, „die Kenntnis der Wetterlagen“, do našeho kontextu dobře nezapadá.⁷⁹ Fleischer⁸⁰ navrhuje „das, was zum Bereich des Einrichtens gehört“, s odkazem na užití tohoto výrazu ve *Fract.* 31; LSJ k tomuto místu sub I.8 uvádí význam *setting of fractures*,⁸¹ sub I.6 však nabízí také *settling, quieting, calming*, a to i u Hippokrata, ovšem výhradně v souvislosti s nemocí, jako opositum k παροξυσμός, což se v našem případě nezdá být vhodný význam. Přikláním se proto k Fleischerovi, jehož řešení se nejlépe hodí do kontextu 8. kapitoly.

⁷⁶ Nesouhlasím s Koelbingem, který z těchto slov vyvozuje, že lékař musel ovládat „Blitzdiagnose“, neboli „diagnostic-pronostic intuitif et immediat“ a že se předtím, než k nemocnému šel, informoval o jeho zdravotním stavu. (1978), str. 325n.

⁷⁷ Fleischer (ibid., str. 93) upozorňuje na oblíbenost imperativu perfekta v „této době“, tj. v 1.-2. stol., a obecně v koiné.

⁷⁸ LSJ, s.v.

⁷⁹ Pro tento význam κατάστασις viz *Epid.* 1, 3, 20; *Aph.* 3, 15 (LSJ, s. v. II.2).

⁸⁰ Ibid., str. 94.

⁸¹ LSJ, s.v.; cf. také *Fract.* 5 (*dub.*); 41.

5: ὄργανά τε καὶ μηχαναὶ καὶ σίδηρος ὁ ἐξῆς: Po prvním úseku kapitoly, který se věnuje ošetřování ran – omývání, mazání, bandážování apod.,⁸² se pozornost obrací k chirurgickým zákrokům.⁸³ Μηχαναὶ jsou nejrůznější stroje, s jejichž pomocí se napravovaly vykloubené a zlomené končetiny; hovoří se o nich zejména v chirurgických spisech, např. v *Art.* 72n., *Fract.* 13, kde je popsáno tzv. *scamnum* neboli „Hippokratova lavice“.⁸⁴ Další chirurgický text, *Mochlikos*, k tomuto způsobu léčby odkazuje již svým názvem; šlo o stroj na principu páky, jež rovněž sloužil k napravování zlomenin a vymknutých kloubů.⁸⁵

Pojem σίδηρος odkazuje obecně k chirurgickému zákroku, provedenému řezáním – cf. *Aph.* 7, 87, citovaný v komentáři k *Medic.* 5, ř. 1.

6: ἐτέρη παρέξοδος ἢ λιτοτέρη πρὸς τὰς ἐπιδημίας...: Fleischer nesouhlasí s tradičním výkladem pojmu παρέξοδος, jak jej uvádí LSJ: *travelling companion, case of instruments*;⁸⁶ poslední úsek 8. kapitoly podle něj vyjadřuje myšlenku, že lékař, který je na cestách, se musí spokojit s jednodušší výbavou, ba dokonce obejít se bez nástrojů. Dále pak podle Fleischera „unser Author (...) bekennt, daß „am bequemsten“ die „methodische“ Behandlung ist, „weil der Arzt nicht alles ausrichten kann.“ Podobně text chápe Diller⁸⁷, jak vyplývá z jeho komentáře, že na tomto místě „wird als bequemste Vorbereitung für den Arzt, die er sich verschaffen kann, ἢ διὰ μεθόδων angepriesen.“ Ve svém překladu se držím tradiční interpretace, navrhuji však spíše než „lékařská brašna“ chápat παρέξοδος obecněji jako „výbavu“.

§§ 9

1n.: Ἐστω δέ σοι εὐμνημόνευτα φάρμακά τε καὶ δυνάμιες ἀπλαῖ καὶ ἀναγεγραμμένα: Lékař musí podle našeho spisu mít nejprve vštípeny znalosti o jednotlivých nemocech a jejich léčení a teprve pak přicházejí na řadu φάρμακα a jejich

⁸² Cf. komentář ke 2. (ř. 14n.), 3., 4. kapitole spisu *De medico*.

⁸³ Cf. Fleischer, *ibid.*, str. 94; o nástrojích viz komentář k 5., 6. kapitole spisu *De medico*.

⁸⁴ Cf. také *Fract.* 31. Pro její popis a nákres cf. Withington (1984, resp. 1928), str. 453-455; Majno (1982), str. 163, obr. 4.20.

⁸⁵ Cf. zejména *Mochl.* 25; 38. Velká část spisu je věnována popisu nejrůznějších fraktur a luxací, a to nejen ty, jež se léčí pomocí páky; titul tedy nevystihuje přesně obsah celého spisu.

⁸⁶ Z tohoto významu vycházejí i Jouanna (1992), str. 143 a Koelbing (1978), str. 325.

⁸⁷ (1938), str. 127.

účinky.⁸⁸ Z této rady můžeme soudit, že náš spis nebyl určen zkušeným, „hotovým“ lékařům, ale takovým, kteří se ještě měli co učit. Následující kapitola však naznačuje, že nemohlo jít o úplného nováčka, neboť výklad pouze formou výčtu jednotlivých farmak předpokládá jejich znalost.⁸⁹

Jones překládá ἀναγεγραμμέναι jako „compound“ a svůj překlad doplňuje poznámkou „Literally, “written down”, because compounded according to a written formula.”⁹⁰

2n.: τὰ περὶ νούσων ἰήσιος καὶ οἱ τουτέων τρόποι, καὶ ὅσαχῶς καὶ ὄν τρόπον περὶ ἐκάστων ἔχουσιν: Znalost nemoci a jejich průběhu je podstatná pro vyslovení správné prognózy.⁹¹

Na individuální pojetí léčby v hippokratovské medicíně ukazuje např. způsob výkladu jednotlivých případů v *Epidemiích*: rozlišuje se zde věk, tělesná konstituce, způsob života i prostředí, v němž pacienti žijí.⁹² Pro tělesnou konstituci je v lékařském kontextu užíván pojem φύσις;⁹³ o tom, že mezi φύσις jednotlivců jsou rozdíly, se dozvídáme např. z *Flat.* 6:

Ἄλλ' ἴσως φήσει τις: διὰ τί οὖν οὐχ ἅπασι τοῖσι ζώοισι, ἀλλ' ἔθνει τινὲ αὐτῶν ἐπιπίπτουσιν αἱ τοιαῦται νοῦσοι; Διότι διαφέρει, φαίην ἄν, καὶ σῶμα σώματος καὶ φύσις φύσιος καὶ τροφή τροφῆς. οὐ γὰρ πᾶσι τοῖσιν ἔθνεσι τῶν ζώων ταῦτα οὐτ' ἀνάρμοστα οὐτ' εὐάρμοστα ἔστιν, ἀλλ' ἕτερα ἑτέροισι σύμφορα, καὶ ἕτερα ἑτέροισιν ἀξύμφορα. (Jouanna 109, 12-110, 6)

Müri i Jouanna⁹⁴ upozorňují, že podobně formulované výroky se nacházejí i v dalších spisech *Corpus: Fract.* 7 (μάλα γὰρ καὶ φύσις φύσιος, καὶ ἡλικίη ἡλικίης διαφέρει); 35 (μελέται γὰρ μελετέων μέγα διαφέρουσι, καὶ φύσιες φυσίων τῶν σωμάτων εἰς εὐφορίην); *Art.* 8 (φύσιες φυσίων μέγα διαφέρουσιν); *Morb.* I, 22:

Τοῖσι δὲ ταῦτα τὰ νοσήματα ἔχουσι καὶ ὅσα τοιαῦτα, διαφέρει ἐς τὸ εὐπετεστέρως τε ἀπαλλάσσειν καὶ δυσπετεστέρως ἀνὴρ τε γυναικὸς, καὶ νεώτερος γεραιτέρου, καὶ γυνὴ νεωτέρη παλαιότερης, καὶ πρὸς τούτοις ἢ ὥρη τοῦ ἔτεος, ἐν ᾗ ἂν νοσέωσι, καὶ ἢν ἐξ ἑτέρης νούσου νοσέωσιν, ἢ μὴ ἐξ ἑτέρης: διαφέρει δὲ καὶ πάθημα παθήματος μέζον τε καὶ ἔλασσον, καὶ χρῶς χρωτὸς, καὶ θεραπείη θεραπείης. Τούτων δὲ οὕτω διαφερόντων, ἀνάγκη διαφέρειν καὶ τὸν χρόνον, καὶ τοῖσι μὲν πλέω γίνεσθαι, τοῖσι δὲ

⁸⁸ Fleischer, *ibid.*, str. 95.

⁸⁹ Cf. Fleischer, *ibid.*, str. 95n.

⁹⁰ (1992, resp. 1923), str. 293, pozn. 2.

⁹¹ O hippokratovské prognóze viz níže komentář ke kapitole 11.

⁹² Müri (1976), str. 84n.

⁹³ Müri, *ibid.*, str. 85n. Cf. *Medic.* 1; *VM* 3; 7; 9; 14 (*bis*).

⁹⁴ Müri *ibid.*, str. 86; Jouanna (1988), str. 110, pozn. 2.

ἐλάσσω, καὶ ἀπόλλυσθαι ἢ μὴ, καὶ τοῖσι μὲν παραμόνιμά τε εἶναι καὶ μέζω, τοῖσι δὲ ἐλάσσω τε καὶ ὀλιγοχρόνια, τοῖσι δὲ παραμένειν ἐς τὸ γῆρας τὰ νοσήματα καὶ συναποθνήσκειν, τοὺς δὲ ἀπόλλυσθαι δι' ὀλίγου ὑπ' αὐτῶν. (Littré VI, 182, 22-184, 9)

§§ 10

2: ποτήματα τέμνειν δυνάμενα: Nejasná formulace, na jejíž interpretaci se editoři neshodují. Littré se domnívá, že text zde dává dobrý smysl, jeho překlad „les breuvages incisifs“ však mnoho nevysvětluje. Kapferer a Jones překládají oba velmi podobně – jde podle nich o nápoje silně působící: „die starkwirkenden Tränke“, „powerful draughts“. Jones přitom upozorňuje na problematické δυνάμενα; bez něj by bylo podle něj možné chápat τέμνειν v obvyklém významu „cutting simples“ a jako infinitiv vyjadřující rozkaz.

Právě v Platónových Zákonech označuje slovní spojení φάρμακον τέμνειν řezání, tj. sbírání bylin (za lékařským účelem).⁹⁵ Tento význam je v E. *Andr.* 121 přenesen i na substantivum ἄκος, význam slovesa se tedy posouvá: ἄκος τῶν δυσλύτων πόνων τεμεῖν – „nalézt, získat lék“.⁹⁶ Naproti tomu Soranos a Galénos tohoto výrazu užívají ve smyslu „zředit“ (hustou tekutinu, např. mléko).⁹⁷ Galénos je v tomto významu užívá ve svých spisech na vícero místech, např.:

ὥστ' εἰ καὶ ποτε φλέγματος ἐν γαστρὶ γεννηθέντος ἐξ ἀνάγκης ἐλοίμεθα τι τῶν τεμνόντων, μετιέναι χρὴ ταχέως ἐπὶ τὴν ὑγραίνουσαν δίαιταν. 6, 352 (Kühn)

(...) διότι πολλάκις ὕλη μία καὶ τροφῆς καὶ φαρμάκου δύναμιν ἔχει, καθάπερ ἡ τῆς πτιάνης: καθ' ὅσον μὲν γὰρ ῥώννυσι τὴν δύναμιν, ὡς τροφή τοῦτ' ἐργάζεσθαι πέφυκεν, ἐπεὶ δὲ καὶ τέμνει καὶ ὑγραίνει τὰ τῆς ἀναπτύεως δεόμενα, φαρμάκου λόγον ἔχει κατὰ τοῦτο. 15, 507 (Kühn)

Fleischer poukazuje na význam spojení φάρμακον τέμνειν u Platóna a domnívá se, že slovo δυνάμενα je porušeno. Navrhuje číst δυνάμενω či spíše δυνάμενον.

Pokud se máme držet rukopisně dochovaného textu, domnívám se, že ačkoli nemáme jasnou paralelu v *Corpus*, je možné se zde držet významu, který nabízí Soranos⁹⁸ a Galénos, a

⁹⁵ Pl. *Lg.* 836b. 919b je totéž slovní spojení užito metaforicky. Cf. Fleischer, *ibid.*, str. 95.

⁹⁶ Cf. A. *Ag.* 17 a LSJ, s.v. τέμνω (A) II.3.

⁹⁷ Cf. LSJ, s.v. τέμνω (A) II.4.b.

⁹⁸ Soranos patřil mezi stoupence metodické školy, podle níž se lidské tělo mohlo nacházet v jednom ze tří stavů: suchosti, vlhkosti a stavu „smíšeném“; úkolem lékaře pak bylo dodat vlhkosti suchému a naopak suchosti vlhkému (Edelstein (1967), str. 180n.; kapitola *The Methodists* (str. 173-191) = heslo „Methodiker“, *PWRE*, Supplementband VI, Stuttgart: Metzler, 1935, sl. 358-373.).

to i vzhledem k myšlenkovému eklekticismu našeho spisu a narážkám na metodickou nauku a její postupy, jež se objevují na několika místech našeho spisu.⁹⁹

3: τὰ πρὸς φαρμακίην ἐς τὰς καθάρσιας εἰλημμένα: K různým významům pojmu φάρμακον viz komentář k *Medic.* 3.

§§ 11

Jedenáctou kapitolou začíná úsek věnovaný tématu správného vystupování a jednání lékaře při návštěvách u nemocného. Tento výklad zahrnuje kapitoly 11-17.¹⁰⁰

Tato kapitola formuluje dva podstatné požadavky: 1. lékař má být při příchodu k nemocnému připraven pohotově zasáhnout; 2. má být schopen formulovat prognózu – a to proto, že tato dovednost je velmi ceněna (ἔνδοξον) a lze se jí snadno naučit (εὐμαθές).

2: ἴσθι: Fleischer¹⁰¹ navrhuje ἴθι – „der Arzt soll „auf dem Wege“ überlegen, was zu tun sein wird.“

4n.: προδιαστέλλεσθαι οὖν χρὴ τὸ ἐκβησόμενον ἐκ τῆς ἐμπειρίας· ἔνδοξον γὰρ καὶ εὐμαθές: Prognóza je v hippokratovské medicíně klíčový pojem, její význam je zdůrazňován v nejrozdílnějších spisech napříč celým *Corpus*, navíc je jí věnován jeden celý spis, nazvaný *Prognosticon*. V jeho úvodu je význam prognózy jasně formulován:

Τὸν ἰητρὸν δοκέει μοι ἄριστον εἶναι πρόνοϊαν ἐπιτηδεύειν· προγιγνώσκων γὰρ καὶ προλέγων παρὰ τοῖσι νοσέουσι τὰ τε παρεόντα καὶ τὰ προγεγονότα καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι, ὁκόσα τε παραλείπουσιν οἱ ἀσθενέοντες ἐκδιηγούμενος, πιστεύοιτ' ἂν μᾶλλον γινώσκων τὰ τῶν νοσούντων πρήγματα, ὥστε τολμᾶν ἐπιτρέπειν τοὺς ἀνθρώπους σφέας ἑαυτοὺς τῷ ἰητρῷ. Τὴν δὲ θεραπείην ἄριστα ἂν ποιέοιτο, προειδῶς τὰ ἐσόμενα ἐκ τῶν παρεόντων παθημάτων. Ὑγιείας μὲν γὰρ ποιέειν ἅπαντας τοὺς ἀσθενέοντας ἀδύνατον· τοῦτο γὰρ τοῦ προγιγνώσκων τὰ μέλλοντα ἀποβήσεσθαι κρέσσον ἂν ἦν· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἄνθρωποι ἀποθνήσκουσιν, οἱ μὲν πρὶν ἢ καλέσαι τὸν ἰητρὸν, ὑπὸ τῆς ἰσχύος τῆς νούσου, οἱ δὲ καὶ ἐσκαλεσάμενοι παραχρῆμα ἐτελεύτησαν, οἱ μὲν ἡμέρην μίην ζήσαντες, οἱ δὲ ὀλίγω πλέονα χρόνον, πρὶν ἢ τὸν ἰητρὸν τῇ τέχνῃ πρὸς ἕκαστον νούσημα ἀνταγωνίσασθαι· γινῶναι οὖν χρὴ τῶν παθέων τῶν τοιούτων τὰς φύσις, ὁκόσον ὑπὲρ τὴν δύναμιν εἰσι τῶν σωμάτων, ἅμα δὲ καὶ εἴ τι θεῖον ἔνεστιν ἐν τῆσι νούσοισι, καὶ τουτέου τὴν πρόνοϊαν ἐκμανθάνειν. Οὕτω γὰρ ἂν θαυμάζοιτό τε δικαίως, καὶ ἰητρὸς ἀγαθὸς ἂν εἴη· καὶ γὰρ οὐδ' οἷόν τε περιγίγνεσθαι, τούτους ἔτι μᾶλλον δύναιτ' ἂν ὀρθῶς διαφυλάσσειν, ἐκ πλείονος χρόνου προβουλευόμενος πρὸς

⁹⁹ Cf. Diller (1941), str. 30n.

¹⁰⁰ Cf. Jouanna (1992), str. 143n.; Koelbing (1978).

¹⁰¹ Ibid., str. 96.

ἕκαστα, καὶ τοὺς ἀποθανομένους τε καὶ σωθησομένους προγιγνώσκων καὶ προαγορεύων ἀναίτιος ἂν εἴη. *Progn.* 1 (Littré II, 110, 1-112, 11)

Ze zmíněného úryvku vyplývá, že prognostika se netýkala pouze věcí budoucích, ale spočívala ve znalosti τὰ τε παρεόντα καὶ τὰ προγεγονότα καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι;¹⁰² Jouanna¹⁰³ v této souvislosti upozorňuje, že podobným způsobem se např. v II. I, 68-70 hovoří o schopnostech věštce Kalchanta, který zná to, co je, co bylo i co bude.

Jak dále vysvítá z textu *Prog.* 1, prognóza je přesvědčivým důkazem, že lékař své práci rozumí; jak píše Jouanna:¹⁰⁴ „Rien ne peut contribuer plus efficacement à asseoir une réputation durable qu'un pronostic clair et précis, qui se réalise.“ Zejména Edelstein považuje za zásadní ty aspekty hippokratovské prognostiky, které souvisejí spíše s výkonem lékařského povolání než s odbornou, medicínskou stránkou věci.¹⁰⁵ Müri¹⁰⁶ se naproti tomu pokusil postihnout vztah hippokratovské prognózy k hippokratovské medicíně a domnívá se, že pojetí prognózy úzce souvisí s hippokratovským individualismem, zaměřeným vždy na léčbu konkrétního pacienta s důrazem na okolnosti charakteristické právě pro něj.

O tom, jaký dosah měla schopnost předpovědět vývoj nemoci, svědčí dále i badateli hojně diskutovaný problém možnosti odmítnout léčbu beznadějných případů, jíž mohl lékař využít¹⁰⁷ – prognóza poskytovala ve všech ohledech lékaři pevnou půdu pod nohama.

¹⁰² Cf. Edelstein (1967), str. 69; kapitola *Hippocratic prognosis* (str. 65-85) = II. kapitola Περὶ ἀέρων und die Sammlung der hippokratischen Schriften, Berlin: Weidmannische Buchhandlung, 1931.

¹⁰³ (1992), str. 145n.; cf. Horstmanshoff (1990), str. 181n.

¹⁰⁴ Ibid., str. 149; cf. Edelstein, *ibid.*, str. 80.

¹⁰⁵ Ibid., např. str. 77, 85 *et passim*.

¹⁰⁶ (1976), str. 90-99.

¹⁰⁷ Cf. *De arte* 8; Jouanna (1992), str. 153-159; Edelstein (1967), str. 96n., 102n.; Flashar, Ethik und Medizin – Moderne Probleme und alte Wurzeln, in: *Médecine et morale dans l'antiquité* (1997), str. 26n. Horstmanshoff (1990), str. 181 nabízí zajímavé srovnání se zkušeností, jíž popsal A. Schweitzer: „For in the opinion of the Black Africans the efficacy of medicine is demonstrated primarily in that the physician knows whether the patient will die or not, and in that the physician does not apply his art to someone who is really already dead. Should he treat someone who later dies under his care, that only shows that he does not yet know whether a given illness is mortal or whether it can be healed.“ (A. Schweitzer, *Briefe aus Lambarene 1924-1927, Gesammelte Werke I*, München: C. H. Beck, 1974, str. 519. Cituji dle Horstmanshoffa, *ibid.*, pozn. 9.).

§§ 12

Dvanáctá kapitola pokračuje ve výkladu o lékaři při návštěvě u nemocného, je zaměřena na jeho vystupování, a to nejprve po stránce vzhledu, pak obšírněji na jeho jednání a vyjadřování.

1: καὶ καθέδρης καὶ καταστολῆς: Podle Fleischera¹⁰⁸ se tato dvě substantiva vztahují ke „Gemessenheit der Bewegungen“.

2: προσεδρίη: Podle Fleischera¹⁰⁹ „Gewissenhaftigkeit, Fleiß“, význam užívaný zejména v koiné.¹¹⁰ Pro Eur. Or. 93; 304 uvádí LSJ speciální význam *sitting by a sick-bed*:

ἀλλ', ὦ τάλαινα, βᾶσα δωμάτων ἔσω
 ὕπνω τ' ἄυπνον βλέφαρον ἐκταθείσα δός,
 σίτων τ' ὄρεξαι λουτρά τ' ἐπιβαλοῦ χροῖ.
 εἰ γὰρ προλείψεις ἢ προσεδρεῖα νόσον
 κτήση τιν', οἰχόμεσθα· σὲ γὰρ ἔχω μόνην
 ἐπίκουρον, ἄλλων, ὡς ὄρας, ἔρημος ὦν. Eur. Or. 301-306¹¹¹

Jones dobře vystihuje oba aspekty svým překladem „bedside manners“. Ve svém překladu se držím významu, jež naznačil Fleischer, ačkoli Müriho převod „gespannte Aufmerksamkeit“ rovněž považuji za možný. Interpretaci na tomto místě opět – podobně jako v 5. kapitole – ztěžuje podání jednotlivých výrazů bez širšího kontextu, pouze formou výčtu.

4-6: ἐπὶ τούτοις μέμνησο παρασκευῆς τῆς πρώτης, εἰ δὲ μὴ, τὰ κατ' ἄλλα ἀδιάπτωτον, ἐξ ὧν παραγγέλλεται ἐς ἐτοιμασίην: Podle Littrého παρασκευὴ ἢ πρώτη označuje „la disposition première“, taktéž Kapferer má „die erste Anordnung“. Jones překládá „first preparation“ a činí u τὰ κατ' ἄλλα - ἐτοιμασίην *crux*, neboť se domnívá, že text se nám dochoval porušený. Müri volí plurál a převádí „die ersten Anordnungen“. Všichni přitom – jak vyplývá z jejich překladu zbytku věty – soudí, že jde o „zásadu“ či „zásady“, které jsou stanoveny pro lékaře. Za onu „první zásadu“ přitom musí být považován požadavek vyslovený na počátku 11. kapitoly.

Fleischer naproti tomu cituje Meyer-Steinega,¹¹² který naši pasáž interpretuje takto: „Bei seinen Maßnahmen soll der Arzt die von ihm zuerst getroffene Verordnung im

¹⁰⁸ Ibid., str. 96.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Cf. LSJ, s.v., 2.: *close attention to a thing, assiduity*.

¹¹¹ Cf. Eur. Or. 93: ὡς ἄσχολός γε συγγόνου προσεδρεῖα.

Gedächtnis haben. Hat er dies aber nicht mehr, so soll er bei dem Übrigen, was er vorschriftsmäßig zur Hülfeleistung anordnet, unerschütterlich sein.“ Podle Meyer-Steinega tedy v obou problematických částech věty lékař vystupuje jako agens.¹¹³

Tento úsek je interpretačně velmi náročný; ve svém překladu jsem se rozhodla zůstat u tradičního výkladu, jež uvádí již Littré, ačkoli nemohu vyvrátit ani Meyer-Steinegovu interpretaci.

§§ 13

Třináctá kapitola obsahuje odborné rady: je žádoucí, aby lékař vyšetřoval pečlivě, neboť tekutiny jsou proměnlivé: ἄστατα γὰρ τὰ ἐν ὑγροῖσι. Pokud lékař při vyšetření něco zanedbá, může to mít pro pacienta fatální následky.

1n.: τοῖσιν ἀπατωμένοισιν κατὰ τὰς μεταβολὰς ἀπαντῶν: Heiberg se drží rukopisného čtení, Fleischer¹¹⁴ se však domnívá, že zde nedává dobrý smysl: „Es ist aber nicht recht verständlich, wie in diesem Zusammenhang von Täuschung die Rede sein soll.“ Navrhuje proto konjekturu ἀπα<v>τωμένοισιν, přitom by zachoval variantu ἀπάντων, již má rukopis M. Diller¹¹⁵ by naopak na tomto místě do textu nezasahoval. Vidí zde další styčný bod s metodickou lékařskou naukou: Soranos, který v první knize svého spisu *Gynaecia* zpracovává eisagogický topos τίς ἀρίστη μαῖα, jako jednu z žádoucích vlastností porodní báby předkládá schopnost nenechat se zmást změnami symptomů:

εἶτα κατὰ μέρος οὐ παρατυπομένην ἐν ταῖς τῶν συμπτωμάτων μεταβολαῖς, παρηγοροῦσαν δὲ κατὰ τὴν πρὸς τὸ πάθος ἀκολουθίαν, ἀτάραχον, ἀκατάπληκτον ἐν τοῖς κινδύνοις, δεξιῶς τὸν περὶ τῶν βοηθημάτων λόγον ἀποδιδόναι δυναμένην, παραμυθίαν ταῖς καμνούσαις πορίζουσαν, συμπάσχουσαν καὶ οὐ πάντως προτετοκυῖαν, ὡς ἔνιοι λέγουσιν, ἵνα συνειδήσει τῶν ἀλγημάτων ταῖς τικτούσαις συμπαθῆ, <οὐ> μᾶλλον γὰρ <τοῦτο> τετοκυῖας· εὐτονον δὲ διὰ τὰς ὑπουργίας καὶ οὐ πάντως νέαν, ὡς φασὶν τινες, καὶ γὰρ νέα τις ἄτονος καὶ οὐ νέα τοῦναντίον εὐτονος· σώφρονα δὲ καὶ νήφουσαν ἀεὶ διὰ τὸ ἄδηλον τῶν πρὸς τὰς κινδυνευούσας μετακλήσεων· ἡσυχον δὲ ἔχουσαν θυμὸν ὡς πολλῶν τῶν ἐν τῷ βίῳ μυστηρίων μετέχειν μέλλουσαν· ἀφιλάργυρον ὡς μὴ διὰ μισθὸν κακῶς δοῦναι φθόριον· ἀδεισιδαίμονα χάριν τοῦ μὴ δι' ὄνειρον ἢ διὰ κληδόνας ἢ σύνηθές τι μυστήριον καὶ βιωτικὴν

¹¹² Ibid., str. 97: Meyer-Steineg in Lietzmanns Kl. Text. f. Vorl. u. Übgn. 120, Bonn 1913, 22.

¹¹³ Cf. opačnou interpretaci druhého podtrženého úseku v ostatních překladech: „ce qui est de précepte pour le service du malade“ (Littré); „wherefrom instructions are given for readiness“ (Jones); „was zur Hilfeleistung vorgeschrieben ist“ (Kapferer); „was für die Hilfsbereitschaft vorgeschrieben ist“ (Müri).

¹¹⁴ Ibid., str. 97.

¹¹⁵ (1941), str. 31.

θηρσκειάν ὑπεριδεῖν τὸ συμφέρον. ἐπιτηδευέτω δὲ καὶ τὴν τῶν χειρῶν τρυφερίαν, φυλαττομένη καὶ τὰς σκληρύνειν δυναμένας ἐριουργίας, διὰ χρισμάτων δὲ προσκατακτωμένη τὸ ἀπαλόν, εἰ μὴ πάρεστιν φυσικῶς, καὶ τοῦτο. τοιαύτην μὲν εἶναι δεῖ τὴν ἀρίστην μαίαν. Sor. *Gyn.* 1, 4, 3-5

Mezi Soranovým textem a naším spisem lze vysledovat i další zajímavé shody v požadavcích, které na porodní bábu, resp. na lékaře kladou:¹¹⁶ např. Sor. ἀτάραχον, ἀκατάπληκτον ἐν τοῖς κινδύνοις – *Decent.* 12 ἀταρακτοποιησίης, (...) πρὸς τοὺς ὄχλους τοὺς ἐπιγινομένους, εὐσταθίης τῆς ἐν ἑωυτῷ, πρὸς τοὺς θορύβους ἐπιπλήξιος; Sor. δεξιῶς τὸν περὶ τῶν βοηθημάτων λόγον ἀποδιδόναι δυναμένην, παραμυθίαν ταῖς καμνούσαις πορίζουσιν – *Decent.* 16 , ἃ δὲ παραμυθέεσθαι μετ' ἐπιστροφῆς καὶ ὑποδέξιος; Sor. ἥσυχον δὲ ἔχουσιν θυμὸν – *Decent.* 5 ἥσυχίη; Sor. ἀφιλάργυρον – *Decent.* 5 ἀφιλαργυρή; Sor. ἀδεισιδαίμονα – *Decent.* 5 ἀδεισιδαιμονίη.

3: ἄστατα γὰρ τὰ ἐν ὑγροῖσι· δι' ὃ καὶ εὐμεταποίητα ὑπὸ φύσιος καὶ ὑπὸ τύχης: Hippokratovská nauka o šťávách tvořila propracovaný systém, založený na myšlence, že v těle probíhá neustálý pohyb tekutin – základní čtveřice šťáv obvykle zahrnovala krev, bílou žluč, černou žluč a flegma.¹¹⁷ U zdravého člověka jsou tyto šťávy ve vzájemné rovnováze, u nemocného naopak je jejich rovnováha porušena:

Τὸ δὲ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἐν ἑωυτῷ αἷμα καὶ φλέγμα καὶ χολὴν ξανθὴν τε καὶ μέλαιναν, καὶ ταῦτ' ἐστὶν αὐτέω ἢ φύσις τοῦ σώματος, καὶ διὰ ταῦτα ἀλγέει καὶ ὑγιαίνει. Ὑγιαίνει μὲν οὖν μάλιστα, ὁκόταν μετρίως ἔχη ταῦτα τῆς πρὸς ἄλληλα κρήσιος καὶ δυνάμιος καὶ τοῦ πλήθεος, καὶ μάλιστα μεμιγμένα ἢ ἀλγέει δὲ ὁκόταν τι τουτέων ἔλασσον ἢ πλέον ἢ ἢ χωρισθῇ ἐν τῷ σώματι καὶ μὴ κεκρημένον ἢ τοῖσι ξύμπασιν. Ἀνάγκη γὰρ, ὁκόταν τι τουτέων χωρισθῇ καὶ ἐφ' ἑωυτοῦ στηῖ, οὐ μόνον τοῦτο τὸ χωρίον, ἐνθεν ἐξέστη, ἐπίνοσον γίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἔνθα ἂν ἐπιχυθῇ, ὑπερπιμπλάμενον ὀδύνην τε καὶ πόνον παρέχειν. *Nat. hom.* 4 (Littre VI, 38, 19-40, 9)

Spis *De natura hominis* v 7. kapitole pokračuje výkladem o flegmatu, které je ze šťáv nejstudnější a získává převahu v zimě:

Αὔξεται δὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ μὲν φλέγμα τοῦ χειμῶνος· τοῦτο γὰρ τῷ χειμῶνι κατὰ φύσιν ἐστὶ μάλιστα τῶν ἐν τῷ σώματι ἐνεόντων, ψυχρότατον γὰρ ἐστὶν. Τεκμήριον δὲ τουτέου, ὅτι τὸ μὲν φλέγμα ψυχρότατον, εἰ ἐθέλεις ψαῦσαι φλέγματος καὶ χολῆς καὶ αἵματος, τὸ φλέγμα εὐρήσεις ψυχρότατον ἐόν. (Littre VI, 46, 9-13)

¹¹⁶ Na tuto podobnost poukázal také Fleischer, *ibid.*, str. 88.

¹¹⁷ Tento výklad je tradičně připisován Hippokratovi, na základě pasáže Arist. *Hist. Anim.* III, 3, 512 b 12-513 a 7 je však autorství tohoto spisu připisováno jeho žákovi Polybiovi (Jouanna, *ibid.*, str. 86). Existovalo ovšem vícero teorií o tom, o jaké šťávy jde, a lišil se i jejich počet. Např. v *Morb.* 4, 32, jsou jako čtyři základní šťávy popsány krev, žluč, voda a flegma.

Následuje poučení o tom, jaké obtíže flegma působí:

Ἔστι δὲ ὁ χειμῶν πληροῖ τὸ σῶμα φλέγματος, γνοίης ἂν τοῖσδε· οἱ ἄνθρωποι πτύουσί τε καὶ ἀπομύσσονται φλεγματοδέστατον τοῦ χειμῶνος, καὶ τὰ οἰδήματα αὐτέοισι λευκὰ γίνεται μάλιστα ταύτην τὴν ὥρην, καὶ ἄλλα νοσήματα φλεγματοδέα. (Littre VI, 46, 17-20)

Výklad o čtyřech št'ávách je dán do souvislosti s teorií o čtyřech základních vlastnostech (studené, teplé, suché, vlhké) a čtyřmi ročními obdobími: flegma, vlhké a studené, má převahu v zimě; krev, vlhká a teplá, na jaře; bílá žluč, teplá a suchá, v létě; černá žluč, suchá a studená, na podzim.¹¹⁸

Fleischer¹¹⁹ podotýká, že v našem spisu se hovoří o určité tělesné konstituci – cf. ὑπὸ φύσιος – pacienta, a to takové, která má v sobě jako hlavní element ὑγρόν či flegma.

ὑπὸ τύχης: Viz komentář ke kapitole 6, ř. 4n.

§§ 14

Čtrnáctá kapitola je věnována prohřeškům pacientů a následkům, které jejich nedisciplinovanost může mít pro lékaře a pro jeho pověst.

1: τὰς ἀμαρτίας τῶν καμνόντων: Cf. 17. kapitolu – k tomu, aby pacient nemohl tak snadno ignorovat lékařovy instrukce, mohla jistě velkou měrou přispět právě přítomnost dohlížejícího žáka. S pacientovými prohřešky hippokratovský lékař počítal; např. první z aforismů upozorňuje, že je třeba nemocného i jeho okolí připravit na jejich povinnosti:

Δεῖ δὲ οὐ μόνον ἑαυτὸν παρέχειν τὰ δέοντα ποιῶντα, ἀλλὰ καὶ τὸν νοσέοντα, καὶ τοὺς παρεόντας, καὶ τὰ ἔξωθεν. *Aph.* 1, 1 (Littre IV, 458, 2-4)

3n.: καὶ αὐτῶν μὲν οὐ πρὸς ὁμολογίην τρέπεται τὸ ποιηθὲν, τῷ δὲ ἰητρῷ τὴν αἰτίην προσῆψαν: Autor zdůrazňuje, jak obrovskou moc má pacient nad lékařovým renomé. Stačí, aby pacient lékaře neuposlechl a nechoval se podle jeho rad, a pokud léčba není úspěšná, zodpovědnost leží zcela a pouze na lékaři. *Prorrhethicon* 2, 3-4 podává rozsáhlý výklad o tom, jak odhalit prohřešky nemocného proti předepsané léčbě; tato dovednost představovala specifickou součást hippokratovské prognostiky.¹²⁰

¹¹⁸ Jouanna (1992), str. 442-445 (L'humorisme hippocratique).

¹¹⁹ Ibid., str. 98.

¹²⁰ Jouanna (1992), str. 198.

Autor spisu *De arte* ve své obhajobě lékařského umění na obranu lékařů obviňovaných z neúspěšného léčení praví:

(...) ὡς τοῖσι μὲν ἰητροῖσιν ἔνεστι τὰ μὴ δέοντα ἐπιτάξαι, τοῖσι δὲ νοσέουσιν οὐκ ἔνεστι τὰ προσταχθέντα παραβῆναι. Καὶ μὴν πολὺ γε εὐλογώτερον τοῖσι κάμνουσιν ἀδυνατέειν τὰ προστασσόμενα ὑπουργεῖν ἢ τοῖσιν ἰητροῖσι τὰ μὴ δέοντα ἐπιτάσσειν. Οἱ μὲν γὰρ ὑγιαινούση γνώμη μεθ' ὑγιαίνοντος σώματος ἐγχειρέουσι, λογισάμενοι τὰ τε παρεόντα τῶν τε παροιχομένων τὰ ὁμοίως διατεθέντα τοῖσι παρεούσιν ὥστε ποτὲ θεραπευθέντα εἰπεῖν ὡς ἀπήκλαζαν, οἱ δ' οὔτε ἅ κάμνουσιν, οὔτε δι' ἅ κάμνουσιν, οὔδ' ὅ τι ἐκ τῶν παρεόντων ἔσται οὔδ' ὅ τι ἐκ τῶν τουτέοισιν ὁμοίων γίνεται εἰδότες ἐπιτάσσονται, ἀλγέοντες μὲν ἐν τῷ παρεόντι, φοβούμενοι δὲ τὸ μέλλον, καὶ πλήρεις μὲν τῆς νόσου, κενεοὶ δὲ σιτίων, ἐθέλοντες τὰ πρὸς τὴν νόσον ἤδη μᾶλλον ἢ τὰ πρὸς τὴν ὑγιεῖν προσδέχεσθαι, οὐκ ἀποθανεῖν ἐρῶντες ἀλλὰ καρτερεῖν ἀδυνατέοντες. Οὕτω δὲ διακειμένους πότερον εἰκὸς τούτους τὰ ὑπὸ τῶν ἰητρῶν ἐπιτασσόμενα ποιεῖν, ἢ ἄλλα ποιεῖν ἢ ἅ ἐπετάχθησαν; ἢ τοὺς ἰητροὺς τοὺς ἐκείνως διακειμένους ὡς ὁ πρόσθεν λόγος ἡρμήνευσεν ἐπιτάσσειν τὰ μὴ δέοντα; Ἄρ' οὐ πολὺ μᾶλλον τοὺς μὲν δεόντως ἐπιτάσσειν, τοὺς δὲ εἰκότως ἀδυνατέειν πείθεσθαι, μὴ πειθομένους δὲ περιπίπτειν τοῖσι θανάτοισιν, ὧν οἱ μὴ ὀρθῶς λογιζόμενοι τὰς αἰτίας τοῖσον οὐδὲν αἰτίοισιν ἀνατιθεῖσι, τοὺς αἰτίους ἐλευθεροῦντες; *De arte* 7 (Jouanna 231, 6-232, 11)

Pacient, zesláblý z nemoci a nezkušený, je podle autora mnohem náchylnější k tomu, aby chyboval, než lékař, který je zkušený, zdravý a „při smyslech“. Ačkoli za neúspěšnou léčbu, končící smrtí pacienta, se lékař nemusel zodpovídat před soudem, měla fatální následky pro jeho reputaci.¹²¹

§§ 15

2: πρὸς τὰ γένεα: Podle Fleischera¹²² jde o druhy nemocí, nikoli o způsoby ležení, jak překládá Littré a Kapferer. Stejného názoru jako Fleischer byl před ním již Jones. Fleischer poukazuje na spis *Διάγνωσις περὶ τῶν ὀξέων καὶ χρονίων νοσημάτων*,¹²³ v němž je podle typu nemoci určeno, na jakých místech – světlých, prostorných apod. – mají nemocní uléhat. Ve svém překladu se držím interpretace, již navrhli Jones a Fleischer.

2n.: οἱ μὲν γὰρ αὐτέων ἐς πόνους, οἱ δὲ ἐς καταγείους καὶ σκοτεινοὺς τόπους: Πόνους je rukopisně dochováno, podle Fleischera však nedává dobrý smysl.¹²⁴ Navrhuje proto

¹²¹ Jouanna, *ibid.*, str. 200.

¹²² *Ibid.*, str. 98.

¹²³ *Rh. Mus.* 58, 1903.

¹²⁴ Littré podle Calvova latinského překladu „*Nam aliqui in locis altis continendi sunt, nonnulli non altis*“ vytvořil namísto dochovaného *οἱ μὲν γὰρ αὐτέων ἐς πόνους* text *οἱ μὲν γὰρ αὐτέων ἐς ὑψηλοὺς, οἱ δὲ ἐς μὴ ὑψηλοὺς*.

s odkazem na zmíněnou Διάγνωσις konjekturu πολιοῦς = „hell“, a to jako protiklad k následujícímu καταγείους καὶ σκεπινούς.

Fleischer se totiž narozdíl od Heiberga rozhodl držet se varianty rukopisu *M* a zachovat σκεπινούς, nikoli σκοτεινούς, které má rukopis *R*. Upozorňuje na to, že spojení σκεπινός resp. σκεπεινός τόπος se objevuje u Oribasia,¹²⁵ Hésychia a má jej i Suidas.

Ve svém překladu jsem se rozhodla držet se rukopisného čtení *M*, tj. zachovávám ἐς πόνους a oproti Heibergovu vydání upřednostňuji tak jako Fleischer σκεπινούς.

§§ 16

1n.: τὰ πολλὰ τὸν νοσέοντα ὑποκρυπτόμενον: Tato slova jsou do jisté míry překvapivá vzhledem k významu prognózy, jenž byl i v našem spisu jasně formulován. Snad je správné vztáhnout je k μηδὲν ἐπιδεικνύοντα τῶν ἐπεσομένων ἢ ἐνεστώτων ἀντέοισι (ř. 4n.; 6), jak navrhuje Koelbing.¹²⁶

3: σφέτερα δὲ ἀποτρεπόμενον: „écartant ce qui est de lui“ (Littré); „turning his (*sc.* the patient's) attention away from what is being done to him“ (Jones); „von seinen eigenen Gedanken mache man sich frei“ (Kapferer); „das Eigene soll der Arzt hintanstellen“ (Müri).

Fleischer¹²⁷ soudí, že „σφέτερα als possessives Adjektiv ist im Zusammenhang nicht zu verstehen,“ podle něj by zde mělo být spíše ἕτερα či – s otazníkem – ἐφ' ἕτερα.

Ve svém překladu se držím interpretace, již ve svém překladu uplatnili Kapferer a Müri. Domnívám se, že σφέτερα zde lze chápat jako přivlastňovací zájmeno s elipsou substantiva: „své vlastní (*sc.* záležitosti)“. Užití zájmena σφέτερος u 3. osoby singuláru je běžné v poezii a v pozdní próze – cf. Plb. 7, 14, 3.¹²⁸

4n.: πολλοὶ γὰρ δι' αἰτίην ταύτην ἐφ' ἕτερα ἀπεώσθησαν: Podle Koelbinga,¹²⁹ který vychází z Littrého překladu, je zde vyjádřena myšlenka, že pacientům je třeba ponechat naději, jinak ztratí vůli se uzdravit; podobně toto místo chápou i Jones, Kapferer a Müri.

¹²⁵ CMG VI, 2: 235, 27 (cituji dle Fleischera, *ibid.*, str. 98).

¹²⁶ (1978), str. 327.

¹²⁷ *Ibid.*, str. 99.

¹²⁸ LSJ, s.v., I.2.

¹²⁹ *Ibid.*, str. 327n.

Podle Fleischerova¹³⁰ názoru však ἐφ' ἕτερα ἀπεώσθησαν může znamenat pouze to, že se nemocní obrátili na jiného lékaře či k jinému způsobu léčby, neboť ke svému původnímu lékaři neměli důvěru. Je velmi obtížné určit, která z těchto dvou interpretací je správná; ve svém překladu jsem se rozhodla zachovat tradiční interpretaci, kterou prosazoval již Littré, ačkoli ani Fleischerův výklad nemohu spolehlivě vyvrátit.

§§ 17

Sedmnáctá kapitola nabádá lékaře, aby u nemocného vždy ponechával některého ze svých žáků, a tak zabezpečil, že pacient bude řádně plnit jeho instrukce. Již ve čtrnácté kapitole bylo vyloženo, jaké nebezpečí lékaři hrozí, pokud si poslušnost nemocného zajistit nedokáže. V sedmnácté kapitole je dále zdůrazněno, jak důležité je tímto úkolem pověřit člověka, který je obeznámen s lékařským uměním: na laiky se ve věcech, jež souvisí s τέχνη není radno spoléhat.

1n.: ὅκως τοῖσι παραγγέλμασιν οὐ πικρῶς χρήσεται, ποιήσῃ δ' ὑπουργίην τὸ προσταχθέν: Littré na tomto místě volí namísto οὐ πικρῶς konjekturu οὐκ ἀκαίρως.

Podmětem χρήσεται je nemocný, podmětem ποιήσῃ je τὸ προσταχθέν – takto text chápe Littré, Kapferer a Fleischer. Jones a Mūri naopak soudí, že podmětem obou sloves je τις τῶν μανθανόντων. Považuji za lepší první variantu, jíž se také držím ve svém překladu; přistoupíme-li na to, že podmět slovesa χρήσεται zůstal nevyjádřen, dává celá věta začínající ὅκως v kontextu kapitoly lepší smysl.

6n.: ἐὰν μήποτ' ἀμφιβόλως ἔχη, ἐξ ᾧν τὸ μεθοδευθὲν χωρήσει, καὶ οὐ σοὶ τὸν ψόγον περιάψειεν, τεχθὲν δὲ πρὸς τὸ γένος ἔσται: Tuto pasáž označil Heiberg za porušenou; ve svém překladu jsem se pokusila na základě dochovaného textu postihnout její pravděpodobný smysl, třebaže jsem si vědoma toho, že variant, jež zde přicházejí v úvahu, je vícero.

Littré v této pasáži provádí rozsáhlé emendace, z εἰς σὲ χωρήσει τοῦ ψόγου ἐὰν vytváří εἰς σὲ χωρήσαι τὸν ψόγον ἐξ; γένος emenduje v κλέος. Jones přejímá většinu Littrého konjunktur, namísto γένος však volí básnický výraz γάνος („brightness“, perhaps here „glory“).

¹³⁰ Ibid.

Müri a Fleischer,¹³¹ ač oba vycházejí z Heibergova textu, předkládají značně odlišné interpretace:

„Stehen aber die Vorschriften, nach denen die Behandlung erfolgen soll, außer allem Zweifel, so kann sich kein Tadel an dich hängen und der Erfolg wird den ganzen Stand ehren.“ (Müri)

„Wenn er (sc. der Lehrling) aber nicht im Zweifel ist, woher die Behandlung gelingen wird, dürfte er dir nicht den Tadel anhängen, sondern es wird dem Fall entsprechend gemacht sein.“ (Fleischer)

Fleischer¹³² převádí τεχθὲν δὲ πρὸς τὸ γένος ἔσται jako „es wird dem Fall entsprechend gemacht sein“; pravděpodobně se zde drží varianty τευχθὲν, která je dochována v rukopisu *R* a v *M* je zaznamenána *in margine*. Tuto větu považují za nejobtížnější z celé pasáže; pokud má být zachováno τεχθὲν, nelze podle mého názoru překládat γένος tak, jak to činí Fleischer; Müriho varianta „Stand“ se však v daném kontextu rovněž nezdá být vhodná. Navrhuji proto držet se τευχθὲν a překládat tak jako Fleischer γένος v souladu s tím, jak byl tento výraz užít v kapitole 15.

§§ 18

Osmnáctá kapitola se opět vrací k pojmům σοφίη a ἡτρικὴ tak, jak se s nimi pracovalo v první části spisu, kapitolách 1-6 a uzavírá tak obě dosti odlišné části do jednoho celku.¹³³

5: δοξαστοὶ πρὸς γονέων καὶ τέκνων: cf. *Iusiurandum*:¹³⁴

ὄρκον μὲν οὖν μοι τόνδε ἐπιτελέα ποιέοντι καὶ μὴ ξυγγέοντι εἴη ἐπαύρασθαι καὶ βίου καὶ τέχνης δοξαζομένων παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἕς τὸν αἰεὶ χρόνον· παραβαίνοντι δὲ καὶ ἐπιποκοῦντι, τάναντία τούτων. (Heiberg 5, 8-10)

¹³¹ Fleischer učinil v textu CMG několik drobných změn, např. περιάψειεν <ᾶν>.

¹³² Ibid., str. 100.

¹³³ Cf. Fleischer, *ibid.*, str. 101.

¹³⁴ Fleischer, *ibid.*

IV. Bibliografie

Primární literatura – Corpus hippocraticum (edice a překlady):

- Bensel, J. F., Hippocratis qui fertur De medico libellus ad codicum fidem restitutus, *Philologus* 78, 1922, str. 88-131.
- Hippocrate, Tome V, Ire Partie, Des Vents, De l'art, texte établi et traduit par Jacques Jouanna, Paris: Les belles lettres, 1988.
- Hippocrate, Tome VIII, Plaies, Nature des os, cœur, anatomie, text établi et traduit par Marie-Paule Duminil, Paris: Les belles lettres, 1998.
- Hippocrates I, with an English translation by W. H. S. Jones, London: Heinemann, New York: G. P. Putnam's Sons, 1923.
- Hippocrates II, with an English translation by W. H. S. Jones, Cambridge, London: Harvard University Pr., 1992. (reprint vydání z r. 1923)
- Hippocrates III, with an English translation by Dr. E. T. Withington, Cambridge, London: Harvard University Pr., 1984. (reprint vydání z r. 1928)
- Hippocrates VIII, ed. and transl. by P. Potter, Cambridge, London: Harvard University Pr., 1995.
- Hippocratis opera, CMG I, 1, ed. L. Heiberg, Berlin, Leipzig: Teubner, 1927.
- Hippocratis opera quae feruntur omnia, vol. I, recensuit H. Kuehlewein, Lipsiae: Teubner, 1894.
- Müri, W., Der Arzt im Altertum, Griechische und lateinische Quellenstücke von Hippokrates bis Galen mit der Übertragung ins Deutsche, München: Ernst Heimeran Verlag, 1962.
- Œuvres complètes d'Hippocrate, ed. et trad. par E. Littré, 10 sv., Paris: J. B. Baillière, 1839-1861.
- Petrequin, J. E., Chirurgie d'Hippocrate I, Paris: L'Imprimerie nationale, 1877.
- Die Werke des Hippokrates: die hippokratische Schriftensammlung in neuer deutscher Übersetzung, hrsg. von Richard Kapferer, unter Mitw. von Georg Sticker, 5 sv., Stuttgart, Leipzig: Hippokrates-Verlag, 1933-1940.

Ostatní primární literatura:

- Arnim, J., Stoicorum veterum fragmenta, volumen III, Berlin, Leipzig: Teubner, 1923.
- Claudii Galeni opera omnia, XVIII, 2, ed. C. G. Kühn, Leipzig: Knobloch, 1830.
- Diogenis Laertii vitae philosophorum, II, ed. H.S. Long, Oxford: Clarendon Press, 1964.
- Euripidis fabulae I, ed. G. Murray, Oxford: Clarendon Press, 1902.

- Euripidis fabulae III, ed. G. Murray, Oxford: Clarendon Press, 1902.
- Homeri Ilias, ed. T. W. Allen, Oxford: Clarendon Press, 1931.
- Isocrate, Discours III, ed. G. Mathieu, Paris: Les Belles Lettres, 1942.
- Flavii Philostrati opera, II, ed. C.L. Kayser, Leipzig: Teubner, 1871.
- Galeni de sanitate tuenda libri vi, ed. K. Koch, CMG V, 4, 2, Leipzig: Teubner, 1923
- Galeni in Hippocratis de victu acutorum commentaria IV, ed. G. Helmreich, CMG V, 9, 1, Leipzig: Teubner, 1914.
- Platonis opera, III, ed. J. Burnet, Oxford: Clarendon Press, 1903.
- Plutarchi vitae parallelae, I, 2, ed. K. Ziegler, Leipzig: Teubner, 1964.
- Polybii historiae, II, ed. T. Büttner-Wobst, Leipzig: Teubner, 1889.
- Polybii historiae, III, ed. T. Büttner-Wobst, Leipzig: Teubner, 1893.
- Sorani Gynaeciorum libri IV, CMG IV, ed. J. Ilberg, Leipzig: Teubner, 1927.
- Xenophontis opera omnia, IV, ed. E. C. Marchant, Oxford: Clarendon Press, 1910.

Sekundární literatura:

- Asper, M., Zu Struktur und Funktion eisagogischer Texte, in: *Gattungen wissenschaftlicher Literatur in der Antike*, hrsg. von Wolfgang Kullmann, Jochen Althoff und Markus Asper, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1998, str. 309-340.
- Beckmann, D., Hippokratisches Ethos und ärztliche Verantwortung: zur Genese eines anthropologischen Selbstverständnisses griechischer Heilkunst im Spannungsfeld zwischen ärztlichem Können und moralischer Verantwortung, Bern, Frankfurt am Main: Lang, 1995.
- Cambiano, G., Le Médecin, la main et l'artisan, in: *Colloque Hippocratique. Actes du Colloque Hippocratique de Mons (22-26 Sept. 1975)*, ed. R. Joly, Université de Mons 1977, str. 220-232.
- Carella, M. J., Matter, Morals and Medicine: The ancient Greek origins of science, ethics and the medical profession. Bern: Lang, 1991.
- Cordes, P., Iatros. Das Bild des Arztes in der griechischen Literatur von Homer bis Aristoteles, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1994.
- Deichgräber, K., Die ärztliche Standesethik des hippokratischen Eides, in: *Quellen und Studien zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Medizin*, 3. sv., Berlin: Verlag von Julius Springer, 1933.

- Deichgräber, K., *Medicus graciosus*, Untersuchungen zu einem griechischen Arztbild, Mit dem Anhang *Testamentum Hippocratis* und Rhazes' *De indulgentia medici*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz, 3/1970.
- Deichgräber, K., Original und Nachahmung, zu Ps. Aristoteles *Magna Moralia* und Ps. Hippokrates ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑΙ, *Hermes* 70, 1935, str. 106-110.
- Diller, H., Hippokrates, Über Entstehung und Aufbau des menschlichen Körpers (*Περὶ σαρκῶν*). In Gemeinschaft mit den Mitgliedern des philosophischen Proseminars Berlin herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Karl Deichgräber. Mit einem sprachwissenschaftlichen Beitrag von Eduard Schwyzer, *Gnomon* 12, 1936, str. 367-377. (recenze)
- Diller, H., Ulrich Fleischer: Untersuchungen zu den pseudohippokratischen Schriften ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑΙ, ΠΕΡΙ ΙΗΤΡΟΥ und ΠΕΡΙ ΕΥΣΧΗΜΟΣΥΝΗΣ, *Gnomon* 17, 1941, str. 23-32. (recenze)
- Diller, H., Walter Müri: Arzt und Patient bei Hippokrates. Studien zum Corpus Hippocraticum, *Gnomon* 14, 1938, str. 123-129. (recenze)
- Edelstein, L., *Ancient medicine. Selected papers*, ed. by Temkin O. & Temkin C. L., Baltimore: Johns Hopkins Pr., 1967.
- Edelstein, L., *The Hippocratic Oath*, Baltimore: Johns Hopkins Pr., 1943.
- Edelstein, L., *The Meaning of Stoicism*, Cambridge: Harvard University Press, 1968.
- Fleischer, U., Untersuchungen zu den pseudohippokratischen Schriften ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑΙ, ΠΕΡΙ ΙΗΤΡΟΥ und ΠΕΡΙ ΕΥΣΧΗΜΟΣΥΝΗΣ, Berlin: Junker und Dünnhaupt Verlag, 1939.
- Fuhrmann, M., *Das systematische Lehrbuch. Ein Beitrag zur Geschichte der Wissenschaften in der Antike*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1960.
- Harig, G., Kollesch, J., Der Hippokratische Eid. Zur Entstehung der medizinischen Deontologie, *Philologus* 122, 1978, str. 157-176.
- Heidel, W. A., *Hippocratea I*, *HSCP* 1914 XXV, str. 139-203.
- Heidel, W. A., *Hippocratic Medicine, Its Spirit and Method*, New York: Columbia University Press, 1941.
- Horstmanshoff, H. F., The ancient physician: craftsman or scientist? *JHM* 45, 1990, str. 176-197.
- Ilberg, J., Zur Ueberlieferung des Hippokratischen Corpus, *Rheinisches Museum* 42, 1887, str. 436-461.
- Inschriften der Griechen: epigrafische Quellen zur Geschichte der antiken Medizin, hrsg. und eingel. von Gerhard Pfohl, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977.

- Jaeger, W., *Paideia*, New York: Oxford University Press, 1944.
- Jones, W. H. S., *Philosophy and Medicine in Ancient Greece*, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1946.
- Joos, P., Zufall, Kunst und Natur bei den Hippokratikern, *Janus* 46, 1957, str. 238-252.
- Jouanna, J., *Hippocrate*, Paris: Fayard, 1992.
- Kessels, A. H. M., Notes on Ps.-Hippocrates De medico, *Mnemosyne* 31, 1978, str. 113-133.
- Koelbing, H. M., Le médecin hippocratique au lit du malade, in: *Hippocratica. Actes du Colloque Hippocratique de Paris 1978*, str. 321-331.
- Kollesch, J., Ärztliche Ausbildung in der Antike, *Klio* 6, 1979, str. 507-513.
- Kudlien, F., Medical Ethics and Popular Ethics in Greece and Rome, *Clio Medica* 5, 1970, str. 91-121.
- Kudlien, F., Medicine as a 'Liberal Art' and the Question of the Physician's Income, *JHM* 31, 1976, str. 448-459.
- Kudlien, F., Mutmassungen über die Schrift *ΠΕΠΙ ΙΗΤΡΟΥ*, *Hermes* 94, 1966, str. 54-59.
- Long, A., *Hellénistická filosofie*, Praha: Oikúmené, 2003.
- Longrigg, J., *Greek Medicine from the Heroic to the Hellenistic Age, A Source Book*, New York: Routledge, 1998.
- Majno, G., *The Healing Hand, Man and Wound in the Ancient World*, Cambridge, London: Harvard University Press, 1982.
- Maas, P. L., Oliver, J. H., An ancient poem on the duties of a physician, *BHM* 7, 1939.
- Médecine et morale dans l'antiquité: dix exposés suivis de discussions, prép. et prés. par Hellmut Flashar et Jacques Jouanna. Vandoeuvres-Genève: Fondation Hardt, 1997.
- Michler, M., Medical ethics in Hippocratic bone surgery, *BHM* 42, 1968, str. 297-311.
- Miller, G. L., Literacy and the Hippocratic art: reading, writing and epistemology in ancient Greek medicine, *JHM* 45, 1990, str. 11-40.
- Müri, W., Arzt und Patient bei Hippokrates. Studien zum Corpus Hippocraticum, in: *Griechische Studien. Ausgewählte wort- und sachgeschichtliche Forschungen zur Antike*, Basel: Friedrich Reinhardt Verlag, 1976, str. 45-99.
- Norden, E., Die Composition und Litteraturgattung der horazischen Epistula ad Pisones, *Hermes* 40, 1905, str. 481-528.
- Nutton, V., *Ancient Medicine*, London, New York: Routledge, 2004.
- Oser-Grote, C., Einführung in das Studium der Medizin. Eisagogische Schriften des Galen in ihrem Verhältnis zum Corpus Hippocraticum, in: *Gattungen wissenschaftlicher Literatur in der Antike*, hrsg. von Wolfgang Kullmann, Jochen Althoff und Markus Asper, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1998, str. 95-117.

- Pleket, H. W., The social status of physicians in the Graeco-Roman world, in: *Ancient medicine in its socio-cultural context*, Amsterdam, Atlanta: Rodopi 1995.
- Pohlenz, M., *Die Stoa. Geschichte einer geistigen Bewegung*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1992. (přetisk vydání z r. 1959)
- Potter, P., The *editiones principes* of Galen and Hippocrates and their relationship, in: *Text and Tradition, Studies in Ancient Medicine and its Transmission*, Leiden, Boston, Köln: Brill, 1998, str. 243-261.
- Röck, H., Das hippokratische Wort von der Gottgleichheit des „philosophischen“ Arztes, *Archiv für Geschichte der Medizin* 7, 1914.
- von Staden, H., «In a pure and holy way»: personal and professional conduct in the Hippocratic Oath? *JHM* 51, 1996, str. 404-437.
- Temkin, O., Greek Medicine as Science and Craft, *Isis* 44, 1953, str. 213-225.
- Wehrli, F., Ethik und Medizin, in: *Theoria und Humanitas*, Zürich – München: Artemis Verlag 1972, str. 177-206.
- Weiss, G., Die ethischen Anschauungen im Corpus Hippocraticum, *Archiv für Geschichte der Medizin* 4, 1911, str. 235-262.
- Wittern, R., Gattungen im Corpus Hippocraticum, in: *Gattungen wissenschaftlicher Literatur in der Antike*, hrsg. von Wolfgang Kullmann, Jochen Althoff und Markus Asper, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1998, str. 17-36.

Slovníky, gramatiky, encyklopedie a databáze:

- Elektronická databáze řeckých textů TLG.
- Edelstein, L., Hippokrates, *PWRE*, Supplementband VI, 1935, sl. 1290-1345.
- Gossen, K., Hippokrates, *PWRE* VIII, 1912, sl. 1801-1852.
- Hörstemanns, G., Isagoge, *Der Neue Pauly*, Band 5, 1998, sl. 1111-1114.
- Kühner, R., Gerth, B., Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache I-II, Hannover und Leipzig: Hannsche Buchhandlung, 1898, 1904.
- Liddell, H. G., Scott, R., Jones, H. S., *A Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Smyth, H.W., *Greek Grammar*, Cambridge: Harvard University Press, 1984.